

Մ Ի Ո Ն

ԱՄՍԱԳԻՐ

ԿՐՕՆԱԿԱՆ – ԳՐԱԿԱՆ – ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ ՀՐԱՑԱՐԱՆՈՒԹՅՈՒՆ ԵՐՈՒՍԱԿԷՄԻ ՀԱՅ ՊԱՏՐԻԱՐԿՈՒԹՅԱՆ

ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ

ԺԴ. ՏԱՐԻ 1940

ՏՊԱՐԱՆ ՍՐԲՈՑ ՅԱԿՈԲԵԱՆՑ

ԵՐՈՒՍԱԿԷՄ

ՅԱՆԿ ՆԻԻԹՈՑ «ՍԻՈՆ»Ի 1940 ՏԱՐԻՈՅ

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ. —

Առաւելագի Արք. — Քանանու եւ Ամմուրու երկրի դեղերն ու բուսարանական պարտէզները.	22
Կ. Յ. Բաւմաշեան. — Ամիրտովլաթ Ամասիացի Հայ բժշկական.	25, 67
Հ. Պէրպէրեան. — Հայ վանականներ Ս. Սարայի վանքին մէջ.	29
Հ. Ն. Ակիմեան. — Սարգիս Վ. Կունտ. 16, 64, 94	

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾԱԿԱՆ. —

Արտէն Երկար. — Փայտէ սանդուխ.	127
Քարէ պատուհան.	184
Հողէ ճրագ.	260
Աւետում. — Յուշարձանին առջեւ.	219
Եղիվարդ. — Օրեր.	11
Լեռնէն վար.	92
Վարագոյրբ.	181
Թ. Ա. Մ. — Կարօտ.	296
Միքայէլ Ս. Կիւրեան. — Արեւազալ (Թրգմ.)	259
Alfred Droin.	
Դաշնակութիւն երեկոյեան (Թրգմ.) Ch. Bau-	260
delaire.	
Ն. Կառար. — Ապագան.	219
Շաւուրս Վրդ. — Պատէն կախ.	10
Վահէ-Վահեան. — Երգ հաշտութեան ու սիրոյ.	57
Տէրունի. — Դաշտերուն մէջ...	127
Աստղերը...	295

ԳՐԱԿԱՆ. —

Հաւէն Արեղայ. — Մանկան մը երազը աստղի մը վրայ (Թրգմ.) Charles Dickens.	39
Յ. Օսական. — Կեանքին հետ.	220
Մոռցուած բաներ.	261

ԳԻՒԱՆ Ս. ՅԱԿՈԲԱՅ. —

Մ. Ե. Ն. (Հրաւ.) — ԻՖ. ԺԲ գլխով սահմանադրութիւն է.	153
ԻԳ. Արդնցի Ոհան վրդ. Էրզրումէն առ եղիազար կաթողիկոս ի Կ. Պոլիս.	155
ԻԳ. Յովհան Եպիսկոպոս Աղրիանուպոլսէն առ եղիազար կաթողիկոս ի Կ. Պոլիս.	156

ԻԵ. Ղլըմայիկ Սահակ վրդ. առ եղիազար կաթողիկոս.	201
ԻԶ. (Խոճա Պաղտասար Կ. Պոլսէն առ եղիազար կաթողիկոս).	202
ԻԷ. (Խոճա Ռուհիման եւ Խոճա Պաղտասար Կ. Պոլսէն առ եղիազար կաթողիկոս).	282
ԻԸ. (Յովհաննէս վրդ. Թոխաթեցի Դադատիայէն առ եղիազար կաթողիկոս).	283
ԻԹ. Ասլո Չէլէսլուսն թէմասուգներն են այս փոխցայ.	315
Լ. (Ազգայինք ոմանք Կ. Պոլսէն առ եղիազար կաթողիկոս).	315
ԼԱ. (Եղիազար կաթողիկոս Կրէտէն առ ազգայինս ի Կ. Պոլիս).	316

ԻՄԱՍՏԱՍԻՐԱԿԱՆ. —

Շ. Ռ. Պէրպէրեան. — Աւագ Հինգշաբթի կամ Խորհուրդ Իմաստի եւ Հաղորդութեան.	146
Խաչվերաց կամ Խորհուրդ Տառապանքի.	271

ԼԵԶՈՒԱԳԻՏԱԿԱՆ. —

Հ. Անառեան. — Աշխարհարար կամ Նոր Հայրեն.	131
Դրապայրար.	229
Հայ բարբառների ծագման ժամանակը.	266, 309
Պ. Վ. Միհնատեան. — Արդի Աշխարհարարին կազմութիւնն ու զարգացումը.	99, 128

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ. —

Խմբ. — Վարդանանք.	49 ✓
Պատերազմ.	81
Յարութեան Խորհուրդը.	113
Անթիլիաս.	161
Էջմիածին.	209
Հայ կրթական գործը, Ա.	244
» » » Բ.	289

ԿՐՕՆԱԿԱՆ. —

Արքուն վրդ. — Թափառական Հրեան.	120
Գրիգոր Արեղայ. — Մարդկութիւնը եւ Աստուած (Թրգմ.).	292
Եղիթ վրդ. — Մոգեր.	4
Ս. Կոյսը.	216

Թորգոմ Արեղայ. — Խաղաղութեան ծայնը մեր Սրբազան Գրականութեան մէջ.	176
Ուրախութեան տաղնալը (Թրգմ.).	252
Հայրիկ Վրդ. — Հակումը.	88
Ն. Արեղայ (Հայացուց). — Հոգեւոր զօրու- թեան էական պայմանները.	52
Դատապարտութիւն չկայ.	84
Ազատութիւն.	116
Պ. Վ. Մինասեան. — Բարոյականը եւ Կրօ- նականը դատաւարականութեան մէջ.	248
Պաակ Վրդ. — Վատառողջ հետաքրքրութիւնը.	174
Ս. Վ. Մ. (Ամփոփեց). — Եկեղեցին եւ Աշ- խարհը.	170, 212
Վ. Մելիքեան. — Խորհրդածութիւններ պա- տերազմի մասին.	124
Տխայր Վրդ. — Երջանկութիւն.	7

Կ Բ Ո Ն Ա Պ Ա Տ Մ Ա Կ Ա Ն . —

Ն. Վ. Պողոսեան. — Քրիստոնէութիւնը զե- րինքու կրօնը մը չէ.	297
Պարգեւ Վրդ. Վրթոնէօեան (Հայացուց). — Յակոբոսները Նոր Կտակարանին մէջ.	298

Հ Ն Ա Գ Ե Ղ Ա Գ Ի Տ Ա Կ Ա Ն . —

Տ. Վ. Տ. (Թրգմ.). — Ս. Հեղինէի մատուռ.	37
Շ. Ռ. Պէրպէրեան. — Տաճարի մը վերանո- րոգումը.	185

Մ Ա Տ Ե Ն Ա Խ Օ Ս Ա Կ Ա Ն . —

Աւետում. — Առաջատաներ.	36
Բարգէն Արեղայ. — Աշխարհի լոյսն ի Հայս.	199
Ե. Վ. Տ. — Սրտերու երգը, Վանքի ծաղիկներ.	75
Թորգոմ Պատրիարք Գուշակեան.	279, 312
Թորգոմ Արեղայ. — Կորնթեան նամականի.	150
Ե. Օսական. — Երեմիա Զէլէպի.	30, 71, 103, 142, 194

Պ Ա Ղ Ե Ս Տ Ի Ն Ա Գ Ի Ս Ա Կ Ա Ն . —

Արատաղ Արք. — Պաղեստինեան դրախտ մը.	137, 192, 225, 256
Նոր պեղումներ Յուդայի անապատին մէջ.	303

Ս. ՅԱԿՈԲԻ ՆԵՐՍԷՆ . —

ՅՈՒՆ. - ՓԵՏՐ. — Ամսօրեայ լուրեր.	42
ՄԱՐՏ. —	78
ԱՊՐԷԼ. —	109
ՄԱՅԻՍ - ՅՈՒՆԻՍ. —	157
ՅՈՒԼԻՍ - ՕԳՈՍՏ. —	204
ՍԵՊՏԵՄԲԵՐ. —	238
ՀՈԿՏ. - ՆՈՅԵՄ. —	284
ԴԵԿՏԵՄԲԵՐ. —	319

Հ Ա Ն Գ Ի Ս Տ . —

Մեսրոպր Յ. Սէթեան Նոր-Ջուղայեցի.	46
Տ. Վառժապուհ Արքեպս. Քիպարեան.	48
Տ. Խորէն Քճնյ. Մելիքշահ.	48
Արքահամ Փափագեան.	80
Կարապետ Յ. Նուրեան.	111
Պետրոս Հայրապետ Կրէտ.	208
Մարիամ Մայրապետ Ապանեան.	240
Տ. Տ. Պետրոս Ա. Կթղ. Մեծի Տանն Կիլիկիոյ.	242

Ա Ր Գ Ի Ս Ա Կ Ա Ն Հ Ա Ր Յ Ե Ր . —

Արքուն Վրդ. — Եկեղեցի եւ Պետութիւն.	11, 59
--	--------

Ա Յ Լ Ե Ի Ա Յ Լ Ք . —

Է. Յ. Բաամաջեան (Հրաւ.). — Ներսէս Աշ- տարակեցիի քանի մը կոնդակները.	213
Է. Միհրանեան. — Զէ' մեռած Թորգոմ Սրբ- րազանը.	79
Ամեն. Ս. Պատրիարք Հօր խօսքը, Ամանորի առթիւ Միաբանութեան ուղղուած.	1
«Ժողովեցէք զնշխարեալ բեկորսն զի մի' ինչ կորիցէ».	40
Նամակներ Ս. Էջմիածնէն Երուսաղէմ.	41
Կիլիկիոյ Կաթողիկոսի ընտրութեան յետաձգումը.	76
Բարեպաշտական նուէրներ.	71, 160 320
Ընտրութիւն Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի.	166
Օծում Կիլիկիոյ Նորընտիր Հայրապետ Տ. Տ. Պետրոս Ա. Կաթողիկոսի.	204
Զեռնադրութիւն Սարկաւազաց.	236
Էջմիածինէն հեռագիր, Կաթողիկոսի ընտրու- թեան թուականի մասին.	284

Proprietor - His Beatitude the Armenian Patriarch of Jerusalem. Armenian Patriarchate, Jerusalem.
Editor - Father Torkom Manoukian. Armenian Convent, Jerusalem.
Printed by the Armenian Convent Printing Press, Jerusalem.

ԱՄԵՆ. Ս. ՊԱՏՐԻԱՐՔ ՀՕՐ ԽՕՍՔԸ

ԱՄԱՆՈՐԻ ԱՌԹԻԻ ՄԻԱԲԱՆՈՒԹԵԱՆ ՈՒՂՂՈՒԱԾ

Շնորհակալ եմ շնորհաւորութեանց եւ բարեմաղթութեանց համար:

Կաղանդը կամ Նոր Տարին ընդհանրապէս ուրախութեան օր մըն է: Կը գոհանանք Տիրոջմէն որ անցնող տարին բոլորեցինք անփորձ ու անվստահ ու կը մաղթենք որ տարին առաջին օրը երջանիկ ու բարեյաջող տարի մը սկզբնաւորութիւնը ըլլայ բոլորիս համար:

Այս պահուս երբ աւանդական սովորութեան համաձայն համախմբուած ենք հոս, միտով ու երեսակայութեամբ կը փոխադրուիմ տարի մը առաջուան ճիշդ այս օրը, երբ մեր յաւէտ ողբացեալ Երանաւորն Տ. Թորգոմ Ս. Պատրիարք Հայրը բազմած էր այս աթոռին վրայ ու ես յանուն Միաբանութեան կը շնորհաւորէի զինք, եւ ընդհանուր աղանակ մը ձգելով վերջացող տարին վրայ, խորունկ ցաւով ու դառնութեամբ կը յիշէի Ամենայն Հայոց Հայրապետին անակնկալ ու անժամանակ վախճանումով մեր կրած մեծ ու անդարմանելի սուգը: Այն ատեն, սակայն, որո՞ւ միտքէն կ'անցնէր թէ տակաւին ամիսը չբոլորած մենք ալ պիտի որբանայինք եւ դրժբախտութիւնը պիտի ունենայինք ողբալու մեր սիրեցեալ Հոգեւոր Հօր եւ Ս. Աթոռոյս բազմաւորն ու մեծարժէք Գահակալին առ յաւէտ բաժանումը մեզմէ:

Տակաւին երեսակայութեանս առջեւ կը պատկերանայ ինք իր արքեմի հասակով, իր վայելուչ ու շնորհալի շարժ ու ձեւերով. արքի յուզումով կը յիշեմ իր Միաբանութեանս ուղղած Նոր Տարիի պատգամը, պերն եւ իմաստալից, որ իր վերջին հայրական կտակն ու կարապի երգը պիտի ըլլար կարծես: Ինչպէս մեր գլխէն մեր պարծանաց քազն ու պսակը ու 1939 տարին իսկապէս սուգի եւ տրտմութեան տարի մը եղաւ մեզի համար:

Այդ սուգին վրայ նոր մըն ալ աւելցաւ վախճանումովը Կիլիկիոյ երջանկայիշատակ Տ. Սահակ Հայրապետին, Սուրբ Աթոռոյս երիցագոյն եւ բազմավասակ միաբանին, որ թէեւ յառաջացած ալեօք ու կրած տարիներու բեռին տակ, բայց անոր ներկայութիւնը իսկական օրհնութիւն մը եւ քաջալերանք մըն էր իր պատմական Աթոռէն կապտուած Տանն Կիլիկիոյ Հայրապետութեան եւ վայրավաթին Հայ ժողովուրդին համար:

Այսպէս վերջին փանի մը տարիներու ընթացքին մէկը միւսին ետեւէն տապալեցան Հայաստանեայց Եկեղեցիին ամուր սիւները: Մեզի կը մնայ մաղ-

քել որ ողորմի Տէրը իր այրիացեալ եկեղեցիին ու հոգեւորական նորահաս սերունդը անի ու զօրանայ իմաստութեամբ եւ հասակաւ, որպէսզի անիկա օր մը կարենայ արժանապէս լեցնել անդարձ մեկնողներու եւ մեկնելիքներուս ձգած պարապը:

Անցնող 1939 տարին ինչպէս ինչպէս մը եղաւ նաեւ այն պատճառաւ որ պատերազմի արհաւիրքներ ու տարերային աղէտներ վրդովեցին ամբողջ աշխարհի խաղաղութիւնը: Երէկուան անկախ ու բարգաւաճ ազգերը այսօր կը հեծեն բիրտ ոյժի եւ բռնութեան ծանր լուծին ներքեւ: Հզօր տէրութիւններ, սպառազէն ու սպառնալից, կազմ ու պատրաստ են զիրար յօռնելու: Մէկ խօսքով խանգարուած եւ վերիվայր եղած է ընդհանուր ապահովութիւնը, խանգարուած է բնականոն կեանքն ու տնտեսութիւնը ու աշխարհ ամենայն անձկութեամբ եւ անհանգիստ կը սպասէ այս արիւնալից պայքարի վախճանին, փափաքելով որ այդ պայքարը վերջանայ արդարութեան, իրաւունքի եւ ազատութեան յաղթանակով:

Տիրող տնտեսական տագնապի հետեւանմաներէն, անուշ զերծ չէր կրնար մնալ նաեւ Ս. Աթոռ, որ մեծապէս ազդուած էր արդէն 1936-ին սկսող ու անկէ ասդին հետզհետէ Ս. Երկրին վրայ ճնշող շփոթ կացութենէն, զոր աւելի ծանրացուց ներկայ պատերազմական վիճակը:

Կը յիշեմ որ անցեալ տարի Ամանուրի առթիւ մեր հանգուցեալ Ս. Պատրիարքին ըրած ուղերձիս մէջ կ'ըսէի թէ երեկտեղանացած է մթնոլորտը, ու չենք գիտեր՝ անիկա պիտի պարզուի՞ թէ նորանոր անակնկալներու առջեւ պիտի դնէ զմեզ: Մթնոլորտը չպարզուեցաւ դժբախտաբար ու իրականութիւն է այսօր պատերազմը, զոր հին տարին կը փոխանցէ նորին, որ իր կարգին գուցէ փոխանցէ նաեւ յաջորդ տարին կամ տարիներուն: Նոյն ուղերձիս մէջ կը վստահացնէի՝ թէ Միաբանութիւնը, սակայն, կազմ ու պատրաստ է դիմագրաւելու ամէն պատահականութիւն ու ամենքը, մեծերէն սկսեալ մինչեւ կիստերագոյնները, արթունաւոր ու կարգապահ ոգիով եւ սիրայօժար ու անհրճունջ պիտի մնան պատկէտին վրայ ի գլուխ իրենց պատրաստութեանց:

Այսօր գոհ եւ մխիթարուած եմ արտով, վասնզի կրնամ յայտարարել թէ չեմ սխալած նախատեսութեանս մէջ: Ճիշդ է որ ներկայ վիճակը անձկութեան մասնաձեւ է Սուրբ Աթոռը, զգալի չափով նուազած են մեր եկամուտները, որով դժուարութեան կը բախի այս բազմաճիւղ հաստատութեան մասակարարութիւնը, եւ սակայն մեր սիրելի Միաբանութիւնը եւ մեր պատեհները, Ս. Աթոռիս բարի համբաւին ու անոր վայելած պատիւին ու վարկին զովելի նախանձախնդրութեամբ, համբերատար ոգի մը երեսան կը բերեն եւ, նոյնիսկ զրկանքներու եւ զոհողութեանց գինով, կը դիմագրաւեն ամէն դժուարութիւններ, խորապէս գիտակցելով թէ անցեալին մէջ ալ այս Աթոռը անցուցած է բազմապիսի տագնապներ, ասկէ շատ աւելի ծանր, բայց ամէն անգամ աստուածային նախախնամութեան Աջը եւ Ազգին սէրը օգնութեան հասած են իրեն եւ թող չեն տուած որ Միաբանութիւնը ընկնուի եւ յուսահատութեան մասնուի:

Իսկ այժմ, հակառակ մեզ շրջապատող դժուարութեանց, ի պատիւ Միաբանութեան կարող եմ դարձեալ պարծանալով յայտարարել թէ Անոր աշ-

խասախրութեան եւ կարգապահութեան եւ դրուասելի ջանքերուն շնորհիւ
 տալոյս ընթացին Ս. Աթոռի վարչական մեքենան չունեցաւ ոեւէ խանգա-
 րում, Ս. Ուխտիս անդամները բնաւ եւ չմնացին իրենց նուիրական կոչումին
 պահանջած պարսկանութիւններէն, Սուրբ Եկեղեցին պահեց իր վայելչու-
 քիւնն ու բարեգարգութիւնը, Տաճարի բեմէն միշտ հնչեց Ս. Աւետարանի պատ-
 գամը, կրթական գործը երբեք չկասեցաւ, հոգեւորն շնույնները եւ բարեջան
 ուսուցիչները խղմօտէն ու լիովին կատարեցին իրենց պարտքը ու Ընծայա-
 րանը այս տարի ալ տուաւ իրմէ սպասուած հոգեւոր հունձքը ու Միաբա-
 նութեանս կազմին վրայ աւելցան վեց խոսսմնայից անդամներ, որոնք արդէն
 լծուած են զանազան պատշոններու, եւ Ս. Տեղեաց ու այս մեծ Հաստատու-
 քեան զանազան նիւղերուն մէջ սփռող ու աշխատող իրենց հոգեկից ու միա-
 բանակից եւեց եղբայրներուն հետ հաւատարմաբար ու արեւանդն սկսած են
 արդէն իրենց ծառայութեան բաժինը բերել Ս. Աթոռիս: Գալով Տպարանին,
 քէն տիրող կացութիւնը մի քիչ դանդաղեցուց անոր գործունէութիւնը, բայց
 եւ այնպէս հոգ կը տարուի ՍԻՈՆ ամսաթերթը լոյս ընծայել կանոնաւորա-
 պէս: Մեր կողմէ կարգուած Խմբագրական Մարմինը գրեթէ տարիէ մը ի վեր
 կրցաւ արժանի բարձրութեան վրայ պահել Ս. Աթոռիս պատշոնաթերթը ու ոչ
 մէկ ջանք չխնայել լեցնելու համար մեր երանաւերն Պատրիարքին այդ մար-
 գին մէջ ալ թողած բացը:

Պատրիարքութեանս ենթակայ քեմերը եւս չեն դադրած մեր հոգածու-
 քեան առարկայ ըլլալէ: Անոնց վրայ կարգուած հոգեւոր շնույնները արեւ-
 անդն նուիրումով կ'աշխատին քեմականներու հովուութեան ու անոնց զա-
 ւակներու դաստիարակութեան գործին մէջ: Սուրբ Աթոռս իր ներկայ դժուա-
 րին կացութեան մէջ իսկ՝ ըստ առաջնոյն՝ կը շարունակէ ընձեռել իր բա-
 րոյական ու նիւթական նպաստները անոնց:

Այժմ՝ Նոր Տարիի սեմին վրայ կանգնած՝ ամէնուն միակ բաղձանքն
 է խաղաղութիւնը, վասնզի կայ դժբախտաբար պատերազմը, որ քէն ներ-
 կայիս սահմանափակուած է որոշ հակասներու վրայ, բայց կը սպառնայ
 ընդգրկել մերձակայ երկիրները ու տարածուիլ մինչեւ Արեւելք: Կայ բարե-
 բախտաբար նաեւ խաղաղութեան բաղձանքը ոչ միայն չէզոք, այլ եւ պատե-
 րազմիկ տէրութեանց մէջ: Մաղթենք որ քիչ ատենէն իրականանայ այդ բաղ-
 ձանքը, փարատի ամէնուն վրայ նեւոյ մղձաւանջը ու այս Նոր Տարին ըլլայ
 արեւոյսը տարիի մը բարձր ու երջանիկ:

Կրկնելով շնորհակալութիւնս արտայայտուած շնորհաւորութեանց ու
 մաղթանքներուն համար, եւ ալ փոխադարձաբար Ս. Աթոռիս պատուական
 Միաբանութեան եւ պատշոնէից, վարժարանաց բարեջան ուսուցիչներուն եւ
 ուսանողներուն, նաեւ մեր սիրելի Հայ ժողովուրդին ուղղելով խօսքս՝ կը շնոր-
 հաւորեմ Նոր Տարին ու արեւն բոլոր ջերմութեամբ կը մաղթեմ որ Բարձրեալն
 Աստուած իր նախախնամական Աջով հովանաւորէ Հայ ազգն ու Հայ. Ս. Եկե-
 ղեցին քէ՛ Հայրենիքին եւ քէ՛ Սփիւռքին մէջ ու Առաքելական Սուրբ Աթոռս՝
 իր սրբանուէր Միաբանութեամբ՝ պայծառ, բարեզարդ ու անասան պահէ
 միշտ եւ յաւիտեան. Ամէն:

ԿՐՕՆԱԿԱՆ

Մ Ո Գ Ե Ր

Յիսուսի ծննդեան նախօրեակին, արեւելքի կարգ մը երկիրներէն երեք մոգեր կուգան Երուսաղէմ, ստուգելու համար այն արտասովոր ծնունդը որուն աստղը տեսած էին իրենք: Այս պարագան տիեզերական հանգամանք մը կ'ընծայէ Յիսուսի ծննդեան, զայն տարածելով բովանդակ մարդկութեան հասկացողութեան:

Այդ որոնումը նոր չէր, զարեւր լեցուած էին այդ տագնապով: Լոյս որոնելու այդ ըզձանքը յաւիտեանական է, այսօր ևս այդ տագնապը աւելի քան երբեք սուր է, հակառակ երկինքը նուաճելու մեր բոլոր յաւակնութիւններուն, հակառակ երկիրը մեզ գերի ըրած ըլլալու մեր ստոյգ մեծամտութեան: Խորքը չէ փոխուած այլ ձեւը միայն: Աստղը լոյսի պաշտամունքին խորհուրդն է, վասնզի մոգերը տիեզերքի տաճարին քուրմերն էին, արգոնաւորդները լոյսին, երջանկութեան, մեծ գաղափարական դրութեանց խուզարկուներ: Այս որոնումը, արդիւնք հոգեկան պէտքերու, կը նախագրէ ընկերային կեանքի վատասերում եւ անկանոնութիւն, եւ այդ ձգտումին նպատակը եղած է միշտ նուաճելու նիւթին տիրապետութիւնը, եւ մեղմելու մարդկային տառապանքը: Բոլոր կրօնները, և մարդկային բոլոր սխրագործութիւնները իրենց զսպանակ ունեցած են յաւիտեանական այդ իրողութիւնը, Ծնունդէն առաջ և Ծնունդէն վերջ:

Մարդկային հոգին միշտ որոնեց լոյսը, և անոր մէջ խորհրդանշեց այն ինչ որ քիչ անգամ կը բացատրուի, որ էոյթն է կրօններու և իմաստասիրութեան, անորակելի զսպանակը գիտութեան: Լոյսը առաջին շնորհն է ստեղծագործութեան:

Մեծ բարեկարգիչ Ջրագաշտ յաւիտեանական կոչած էր լոյսը: Տիեզերքի Տէրը լոյս էր, և մարդկային հոգին յաւիտեանական արգոնաւորդն այդ լոյսին:

Բոլոր ժամանակներու աստղագէտներն ու մոգերը քուրմերը եղած են լոյսի այդ սպասին: Այս ըմբռնումով մոգերը կը գառնան աւելի քան սիրելի ու խորհրդաւոր, ինչպէս նաև այժմէական, վասնզի լոյսին տենչը կիրքն է միայն ազնուական հոգիներուն, և երջանկութիւնը՝ լոյսի զգեստ մը մեր գծախտ մարմիններուն վրայ:

Պիտի ուզէի փորձ մը ընել, ցոյց տալու թէ ինչպէս այդ ձգտումը կ'իրանայ աստուածայայտնութեան նախօրին, արեւելքի կարգ մը երկիրներու մէջ:

Ըսի թէ այդ որոնումը, այդ տագնապը, արդիւնք էին մարդկային ապերջանկութեան, ընկերային վատասերման, և որ իրողութիւն մը ըլլալէ աւելի բան մըն էր Արեւելքի մէջ, որուն դարաւոր պատմութիւնը մեզի ծանօթ է իր քմայքոտ, հեւքոտ ու արիւնոտ պատկերախաղերով: Ուր կեանքը մահուան կռոյթով քալած է, ուր կիրքն ու գազանութիւնը միշտ վարձատրուած են, և անարգարութիւնները անպատիտ մնացած, մարդը մղելով այս բոլորը ըմբռնելու անխորտակելի ձգտումին, որուն արտայայտչներն են քիչ մը բոլոր կրօնները: Մահէն անդին տեսնելը մարդ սորված է մահուան ճիրաններուն ներքե:

Այն օրերուն մարդը աւելի գծախտ էր. մարդկային ընկերութիւնը բազկացած էր երկու իրարամերժ եզրերէ, իշխողներէ և գերիներէ, հարուստներէ և աղքատներէ, գիտուններէ և տգէտներէ:

Ճիշդ է թէ նախապատմական աղջամուղջին, Արեւելքի մէջ առաջին անգամ վառուեցան մարդկային քաղաքակրթութեան ճրագները. այդ լոյսերու հայրենիք հանդիսացան հեռաւոր Հնդկաստան, Նիլպոտոս, և հարաւային քանի մը զետահովիտներ, ուր նախնական մարդը աւելի մեծ յարմարութիւններ գտաւ բնութեան դէմ կռուելու, իր կացութիւնը բարեփոխելու, և ստեղծելու քաղաքակրթութիւններ, որոնց փառաւոր մնացորդներու վրայ աշխարհ ցարդ հիացումով չէ դադրած նայելէ:

Բայց ի՞նչ էր այդ քաղաքակրթութեան ոգին, ի՞նչ կուտար ան տառապալիւծ բազմութեան որ իբրեւ ստրուկը կը ջանար և կը նիւթէր միայն պետութեան փառքին համար: Մարդերու այդ մեծ զանգուածը մէկ պարտականութիւն ունէր միայն՝ աշխատիլ,

և մէկ պարտաւորութիւն՝ հնազանդիլ։ Արեւելքի այդ հարուստ և արդասաբեր երկիրներում յաճախ յեղաշրջումներ եղան, բայց բոլորն ալ վերէն կը սկսէին, և չէին հասներ զանգուածին։ Նիւթական քաղաքակրթութեան մը արդիւնք եղող հսկայ քաղաքներ, բուրգեր, և յիշատակարաններ, ամուր մինչև այսօր, պերճախօս վկաներն են անորակելի դժբախտութեան մը։

Չկար հասարակական և անհատական
զարգացման զաղափար, և ուէ ընդնշմա-
րում ազատութեան մասին. ամէն տեղ
բռնութեան լուծն էր ծանրացած, զան-
գուածները հազիւ կը տարբերէին անասուն-
ներէն:

Աւանդութիւնը թէեւ անյարիր, բայց չծերացող պատմութիւնն է ժողովուրդներէ իրու, երբեմն աւելի լայն չափով խտացուցած իր մէջ դարերու ոգին: Եւ աւանդութիւնը այդ մոգերը կը բերէ մարդկային փարթամ կեդրոններէն, հինցած քաղաքակրթութիւններու ոստաններէն, խորհրդաւոր ու հեռու Հնդկաստանէն, Միջագետքէն, և ոսկի գետերու, ու արի արիւններու երկիր Պարսկաստանէն: Համատարած այդ խաւարին մէջ իբրեւ սպասման խորհրդանիշ կը կենան անոնք, աւանդապահները ոչ միայն հին կրօնին, իմաստութեան և գիտութեան, այլ և միտքն ու խղճմտանքը մարդկութեան, տառապագին թրթռացումը իր կարիքներուն, արգոնաւորդներ երջանկութեան, փնտռելով երկնքին վրայ մարդկային ճակատագիրը լուսաւորող աստղեր, այն ինչ որ երկրորդ հի տար:

Ու մօտ թ քայց խորհրդաւոր գիշերուան
մը միջոցին, ինչպէս կը պատմեն գիրքեր,
անոնք երկնակամարին վրայ կը նշմարեն
անսովոր լոյս մը: Ուազազ ու գեղեցիկ են
արեւելքի գիշերները, իրենց մոյգ կապոյտով
և աստղերով, և խորհուրդին ու վսեմին սի-
րահար հօգիները հոն գտած են միշտ դոյզն
կաղգոյրն ու սփռփանքը իրենց տենչերուն:
Արեւելքի երկինքները միշտ հայելիացու-
ցած են իրենց խաղաղ խորութիւններուն
մէջ այն ինչ որ անպարագրելի է տարա-
ծութեամբ և անչափելի ժամանակով, խո-
րունկ լուծթեամբ, զերթ մահ, քայց կեն-
դանի յաւիտենականութեամբ, նման լոյսի:
Մի՛ զարմանաք որ կատարելութիւնն ու յա-
ւիտենականութիւնը խորհրդանշուին երկին-

բով ու լոյսով, մի՛ զարմանաք երբ երկինք-
քը ցուցուի իբրև աթոռը կեանքի յազթա-
նակին, մի՛ զարմանաք որ երկնակամարը
պճնող աստղերը իրենց խորհրդաւոր շար-
ժումներով կարենան հեգել մարդկային ա-
պագան, իր խորհրդաւոր ճակատագիրը։
Մոգերը այդ երկնագրութիւնները կարդա-
ցող դպրապետներ են հին աշխարհի։ Նոր
աստղը գտնուած բանալին է երկինքներու
դարպասին, մարդկային ապագայ երջան-
կութեան։

Զգած Արևելքի խաղաղ գիշերները, ձը-
գած իրենց աստղադիտարաններն ու աստ-
ղերը հէքեաթ գեղեցկուլթեամբ մոգեր կը
հետապնդեն Աստղը օրերով ու գիշերներով։
Ամէն տեղ ուր լոյսը կ'առաջնորդէ գիւրեմք,
կը տեսնուի ու կը զգացուի մարդկային խո-
րունկ թշուառութիւն։ Աւագով ծածկուած
խրճիթներէն մինչև բերդերն ու ապաստա-
նարաններն իշխաններու, պալատներու շքե-
ղութենէն մինչև բարձունքները բուրգե-
րուն, նոյն լացն է որ կը լսուի։ Եւ Աստ-
ղի պայծառ բայց տխուր լոյսին մէջ եր-
կընքէն հեռացող երկիրը կը նմանի մխի-
թարութեան կարօտ ցաւի տան մը։

Երուսաղէմ ուր կ'առաջնորդուին իրենք
երկար ու տաժանագին ճամբորդութենէ մը
յետոյ, տարբեր չէր այն երկիրներէն, ուրկէ
անցած էին, իր վիճակով ու ճակատագրով։
Արեւմտեան կեսարներու արիւնոտ ծիրանիին
չուքը կը տիրէր հոն չարագուշակ մարդու
մը իշխանութեամբ։ Ոճիրներով լեցուն,
վաւաչոտ ու կասկածամիտ Հերովդէսը,
ծարաւ ոսկիի և փառքի, մին էր այն հրէշ-
ներէն որոնք իրենց ծնունդով կ'եղբայրա-
նան անապատի թփերուն և աղուէսներուն։
Մոգեր չուտով կրցին ճանչնալ զինք, ընտա-
նի ըլլալով անոր տիպարին արգէն ալլուր։

Աւետարանը կը պատմէ թէ պահ մը
Աստղը կորսուեցաւ անոնց տեսողութենէն,
կը խորհիմ թէ մարգարէները սպանող քա-
ղաքին մեղքն էր որ այդպէս կ'ամպանար
ընդմէջ երկնի և երկրի:

Անտարքեր է երուսաղէմը սակայն ու
կղզիացած, անմասն այս որոնումէն, և ան-
հաղորդ օտար ազգերու: Ան որ դարերով
իրեն գեր էր տուած Աստուծոյ խօսքին ըն-
դունարանը ըլլալու, ուրիշ խօսքով երկնքի
լոյսին պահպանիչը մեր այս աշխարհի մօայլ
դժբախտութեանց վերեւ խորայէլը կը սպա-

սէր, մինչ ուրիշ ժողովուրդներ կը տարածուէին, կը տիրապետէին, կը միաձուլուէին ու կ'որոնէին: Ինչ փոյթ թէ օտարները կ'իշխէին Ս. Երկրի մէջ, և թէ կ'աւելանար Իսրայէլի փրկութիւնը: անստոյգ այս ներկայի դէմ Իսրայէլը կը սպասէր: Սակայն իր ըսպասումը փոխանակ ըլլալու զիտակից ու արգաւանդ ըմբռնումը ապագային, կը դառնար տակաւ ետապաշտ ու կղզիացնող: Իսրայէլը մոռցած էր իր փրկութեան օրը, որու մասին խօսեցան իրեն այնքան մարգարէներ, անիկա սպասեց, և տակաւին կը սպասէ Իսրայէլի փրկութեան ու ինչպէս իշխանին:

Բայց աշխարհ չի կրնար սպասել, և յանձին մոգերու կը փնտռէ: Ու մոգերը չեն կրնար սպասել աշխարհին դէմ իր պարխապներուն և սրտին դուռները զոցող երուսաղէմի մէջ: Հին մատեանները Բեթզեհէմը կը մատնանշէին իբր վայր ծնող Աբքային, ու մոգերը թօթափելով իրենց ոտքերու փոշին սրբազան քաղաքի դուռներուն՝ կը մեկնին դէպի Բեթզեհէմ:

Աստղը դարձեալ կ'առաջնորդէ զիրենք. խաղաղ են դաշտերը մթապապոյտ երկնակամարին ներքեւ: Հովիւներ, բնութեան այդ աննկնղ զաւակները իրենց հօտերուն քովին ընկողմանած, կը շնչէին անդորութիւնը այդ խորհրդաւոր գիշերուան: Եւ Աստղը կը շողար բարախուն սրտի մը պէս ու կ'առաջնորդէր զիրենք: Հովիւներու և ոչխարներու աչքերուն խորը երկնքի պատառիկներ կը ցոլցնէին. բոլորը Աստղին կը նային զարմացած, և մոգերուն՝ որ անոր կը հետեին երկիւղածօրէն: Երկինքը երբեք չէր եղած այնքան լուռ ու խօսուն, և այնքան մօտ մարդերու:

Աստղը կ'առաջնորդէ զիրենք այլի մը մուտքին, որուն խորը յարդի մը գէզին վրայ, կը ննջէ խանձաբուրուած նորածին մը: Կին մը, երկինքէն վար ինկած հրեշտակի մը նման կը հսկէ, և ծերունի մը որ կ'երազէ, հակառակ իր յառաջացած տարիներուն, և ճերմակ մազերուն, օրոնք կը թուէին ըսել թէ երազելու ժամանակը վաղուց անցած է արդէն:

Մոգերը կը հասկնան այլին վրայ փալիւրող Աստղին և բացօթի երկնքին խորհուրդը: Կը զգան թէ երկնքին մէջ հորիզոն մը բացող Աստղին ներքեւ ծնող Մանուկը,

պիտի բանար նոր երկինք մը մը հողիներու մէջ: Թէ աշխարհի մէջ բան մը պիտի փոխուէր, թէ այս տկար մանուկին ետեւ երկինքը կար աւելի խոր ու խօսուն, քան Միջագետքի գիշերներուն, և առջեւ ապագան. զի Մանուկը մօտ է աւելի երկնքին, ինչպէս երիտաւարը աշխարհին: Կը զգան թէ այս տկար ու զոյգողացող Մանուկը իր անորոշ ապագայով, պիտի ըլլար լոյսը աշխարհին, սիրոյ ոսկի օղակը երկնքի և երկրի, մարդուն և Աստուծոյ միջեւ խղուած շղթային: Թէ անօրօրան այս Մանուկը իրեն իբրեւ օրօրոց ընտրած էր բովանդակ աշխարհը: Թէ ան մարմնացած սէրն էր, աշխարհը տաքցնող ոգին, որ այս խաղաղ գիշերով կը բանար երկնքին սիրտն ու մարդուն արգանդը:

Կը խոնարհին նորածինին առջև՝ անոր ընծայելով խորհրդաւոր նուէրներ, պատրաստուած ո՛վ գիտէ որ ծիրանածինին համար: Եւ անոնց հետ միասին կը խոնարհին կրօնն ու իմաստութիւնը հին աշխարհին:

Այս տարօրէն գեղեցիկ և սրտառուչ տեսարանին մէջ կուգան հովիւները, մինչ վերը երկնքին մէջ կ'երգեն հրեշտակներ: Ո՛րքան պիտի ուզէի որ երկնքի ու երկրի այս հաշտութեան վրայ Աստղը փշուր փշուր տարտղնուէր լուսակապոյտ երկնքին մէջ, գրելու համար դարերով սպասուած կախարդական պատգամը, «Փառք ի բարձունս Աստուծոյ, և յերկիր խաղաղութիւն ի մարդիկ հաճութիւն»:

Ե.Դ.ՇԷ. Վ.Ս.Գ.Ա.ՊԵՏ

ԽՈՐՀՈՒՐԳ ԵՒ ԽՕՍՔ

Պատեալմը, արեան ծաւալով եւ ուրիշին դէմ մղուած ասեմ՝ միակ խաղն է, զոր, վերջացած պահուն, երկու կողմերն ալ կորսնցուցած կ'ըլլան արդէն. բայց երբ ժողովուրդ մը կամ անհաս մը ինք իր մէջ եւ գաղափարական գեցնի վրայ կը կասարէ զայն, իմացական եւ բարոյական կորովի այն ազնուական կիրառութիւնն է, որուն հետեւանքը փրկարար է անվրէպ:

ԹՈՐԳՈՍ ՊԱՏԻՒՐՔ

ԵՐԶԱՆԿՈՒԹԻՒՆ^(*)

«Ուրախ լեռով ի Տէր յամենայն ժամ. դարձեալ ասեմ, ուրախ լեռով»:

(Փիլիպ. Գ. 4)

Տարօրինակ կամ գէթ անժամանակ պիտի թուի արդեօք Սրբազան Առաքեալին այս յորդորը:

Հարց կուտամ այսպէս՝ մտածելով թէ օրուան տաղտուկին կամ նոյնիսկ տառապանքին մօրմոքն է որ անմիջապէս պիտի արթննայ դոնէ շատերու մօքին մէջ: Անոնք օրուան հոգն ունին:

Ունեցարուած է աշխարհի խաղաղութիւնը. պատերազմին փոթորիկը ծալք տրւած է Եւրոպական ցամաքամասին վրայ. ղէնքն ու թնդանօթը սկսած են իրենց աւերները գործել քաղաքներու և գիւղերու մէջ, մարդկային զոհեր ամենուրեք թափւթփելով դիտապատ և պետութիւնները օրքան զօր սարսափով կը լեցուին խորհելով որ հետզհետէ կրնայ ընդարձակուել կոուրի դաշտը ու կարելի չըլլար չափ դնել կիրքերու մոլուցքին: Այս կացութիւնը փոխած է արդէն կեանքի բնականոն պայմանները ամէն կողմ, բոլոր տուններէն ալ ներս, և ծանրագոյն նեղութիւններ ևս ի յայտ բերելու երկիւղը կը ներշնչէ:

Ահա օրուան հոգը, որ պատճառ եղած է ու կ'ըլլայ շատերու լուրջ մտատանջութեան ու խոր ցաւին և որմէ իրաւունք կը ստանան անոնք որ կ'առարկեն թէ կարելի չէ տեսական ուրախութիւն կամ երջանկութիւն ունենալ, ինչպէս ներկային դաժան պայմաններն ալ կը հակասեն Սրբազան Առաքեալի յորդորին:

Եթէ ուզէք սակայն որ այդ առարկողները աւելի որոշ ու մասնաւոր օրինակներով հասկցնեն ձեզի իրենց հակառակ տեսութիւնը, անոնք պիտի յանգնին այս օրերու կեանքի պայմաններն իսկ անտես ընել ձեր առջև պարզելու համար «արցունքի հովիտ»ն համատարած, որ այս աշխարհն է, ուր պիտի մղուիք տեսնելու՝ ժամանակներու ամբողջ երկայնքին վրայ՝ վշտի և հեծութեան այրուցքներէն քայքայուած գէմ-

քեր անհամար: Անոնք պիտի ցուցնեն ձեզի երկարածիւր կարավանը զեղջուկներու, մեծահարուստներու, իշխանաւորներու և թագաւորներու որոնք զոհերը եղած են կործանարար քայքայումներու և իրենց ապրումներուն դառնութիւնը քամած են ի վերջոյ պայծառ երազներու կուռքի մը մօխրացած կոյտին առջև: Անոնք պիտի կրնան մատնանշել ձեզի նոյնիսկ ընտանիքի սոսկական անդամներու տխրատեսիլ պատկերները. մարդ մը՝ որ իր սիրտսուն զաւկին մահը կ'ողբայ անմիջապէս, երիտասարդ ամուսին մը՝ որ անէծք կը կարգայ զինքն իր սիրելիէն զրկող չար բախտին, յուսահատ որբեր՝ որոնք ամալացած խրճիթէ մը ներս կամ բաց հովերու հոսանքին անձնատուր՝ իրենց զգացումները սուր սլաքներու վերածած են խրելու համար զանոնք իրենց զրգբախտութիւնը կարծես ծաղրող սիգաքայլ անցորդներու սրտերուն: Տառապանքն ուտող ու տառապանքէն ուտուող այդ զրգբախտներուն զուր չէ՞ միթէ խօսել երջանկութեան մասին ու սպասել որ անոնք կարենան ըլլալ այն ինչ որ իսպառ անձնօթ կը մնայ անոնց, ինչպէս արեգակին լոյսն ու շողքը՝ լեռանց ընդերքներու խաւարակուռ անդունդներուն:

Բայց այս ալ չէ ամբողջութիւնը այն օրինակներուն կամ լուսաբանութեանց որոնցմով կ'ուզուի խրամ շինել առաքելական շունչով քարոզուած ուրախութեան կեանքին առջև: Կ'ըսեն տակաւին, քօղազերծելով ընդհանուր մարդկային կեանքի երեսներն իրենց մերկութեանը մէջ. «Կարելի չէ գտնել ունէ կեանք, ինչ տարիքով ալ եղած լինի ան, որ ապրած ըլլայ միշտ անվրդով ու խողաղ: Ամէն կեանք ունեցած է իր խոռովքը. կամ ֆիզիքական օրէն կրուած հարուած մըն է որ ընկճած է զայն յուսահատօրէն, կամ իր հոգեկան խոյանքին յանկարծական մէկ ջլատումէն է որ վհատութեան դատապարտուած է ան. հաս բուռն ցանկութիւն մը կայ կորսուած, անգին վառ երազ մը՝ խարկանքէն յափշտակուած ու տարուած և այլուր բերկրալից յաջողութիւն մը՝ եղկելիօրէն ջախջախուած: Երբ այսպիսի խոցոտիչ ցաւերէ զերծ չէ մարդկային մէն մի կեանք, կ'եղբակացնեն անոնք, ցնորական միայն պէտքէ նկատել տեսական երջանկութիւնը, որով լեցուելու յոր-

* Գարգ՝ խօսուած Յիսակիի Ա. Կիրակիին՝ Ս. Յակոբայ Տանաթին մէջ:

գոր կը կարգայ Առաքեալը մարդկութեան:

Մի՛ գարմանաք սակայն երբ ըսեմ ձեզի թէ Սրբազան Առաքեալին խօսքին որպէս թէ հակասելու համար բերուած առարկութիւնները երբեք չեն հակառակիր անոր պատգամին ճշմարտութեան: Վասնզի տառապանքը երբեք ժխտումը չէ ուրախութեան կամ երջանկութեան, այլ ընդհակառակն՝ տառապանքով միայն հասկնալի է երջանկութիւնը: Կարելի՞ է միթէ ըսել թէ խաւարը ուրացումն է լոյսին:

Բայց աւելի ևս չյառաջացած, պէտք է ըսել նախապէս որ երջանկութիւնը արդիւնք մըն է որ իր պատճառն ունի: Կամ ըսենք՝ վիճակ մըն է ան որ առարկայի մը վրայ խաբսխած է իր գոյութիւնը: Շինուածք մըն է ան, հոգեկան շինուածք: Ու այդ հանգամանքով այնքան իրական կամ տեսական է ան որքան ամուր է իր հիմնաքարը, իր գոյութեան նեցուկը: Իսկ տեսակները՝ արդ հիմնաքարերուն: — Բազմապիսի: Ինչո՞ւ երջանիկ է կամ գոնէ այդպէս կ'երեւի սա կամ նա: Վասնզի հարուստ է ան ու իր ինչքով գոհացում կրնայ տալ իր հաճոյքներուն ու փառասիրութեանց, կամ կարեւոր գիրք մը գրաւած է ան ընկերութեան մէջ ու կը գովաբանուի իր հմայիչ ձիրքերուն համար, կամ իշխանն ու վեհապետն է ան բիւրաւոր հպատակներու և իր թագին պերճանքովն ու զիւթանքովը կը վերանայ, կամ շինական մըն է ան որ իր ազարակին կենդանութեամբ կը խանդավառուի, կամ զիտութեան մը ակնյայտնի տեսաբանն է ան որ իր հանճարին փառքը կը վայելէ, կամ պարզ արհեստաւոր մըն է ան որ իր ընտանիքին ապրուստը ճարել կրնալու գոհունակութիւնն ունի, կամ հայր մը՝ որ իր զաւակներով կը մխիթարուի, կամ մէկը՝ որ չքաւորի մը օգնութիւն հասցուցած ըլլալու հաճոյքը կ'ըմբոշխնէ, ևն. ևն.: Ու այս վիճակները բնական բերումներն են մարդկային բնութեան:

Պիտի ըսենք ուրեմն որ երջանկութիւնը մէկ պահանջքն է մարդկային հոգիին, որ տկարութիւններով զգածուած է: Եթէ հոգին կրակն է որ բռնկցուցած է մարդկային կեանքը, երանութեան զգացումը այն ուժն է որ կայծ կուտայ այդ կեանքին ու կը հրահրէ միշտ բոցավառ պահելու համար զայն: Մարդկային հոգին տկարութիւններով

զգածուած է, ըսինք. երջանկութեան շունչը՝ մարդուն մէջ՝ այն սպեղանին է որ սահմանուած է բուժելու այդ տկարութիւնները:

Եւ սակայն երջանկութիւնը՝ իրեն զարման մարդկային հոգիի վէրքերուն՝ այն ատեն միայն բուժիչ է ու կենդանարար, երբ հարազատ տարրերով շաղուած ու կազմուած է ան: Իսկ մահացու կը դառնայ ան երբ խաբախեալ նիւթեր ներմուծուած են անոր մէջ: Երջանկութիւնը կեանքն է ան՝ զամ՝ տառապանքով շահուած, բայց մահն ալ երջանկութեան պատմուճանը կրնայ հազնիլ առժամապէս:

Ըսինք թէ երջանկութիւնը սահմանուած է կենդանարար սպեղանին ըլլալու հոգիին: Հոգին աննիւթական է: Ուստի հոգիին զարմանը աննիւթական տարրերով միայն պէտք է բաղադրուած ըլլայ, բուժիչ լինելու համար: Նիւթը լոկ քայքայում կրնայ պատճառել հոգիին: Աննիւթական երջանկութիւնն է տեսական, նիւթը վաղանցիկ վայելք մը միայն կուտայ:

Կորստական երջանկութեան տիպար պարագայ կամ օրինակ մըն է որ կը ներկայացնէ յայտրուան Ճաշու Աւետարանը (Ղ. Ժ. 13-20): Ի՞նչ է այդ առակին պատմածը: Հարուստի մը մասին է: Հարուստ մը որ ընդարձակ արտեր ունի: Հունձքի ժամանակ է: Կատարել կուտայ ան իր արտերուն հունձքը, որ առատ է շատ, այնքան առատ որ իր խոշոր շտեմարանները անբաւական կ'ըլլան պարունակելու համար հըսկայական արդիւնքը: Ի՞նչ պէտք է ընել ուրեմն: Կը մտածէ ան ու կը ծրագրէ ան՝ միջապէս քանդել իր բոլոր մթերանոցները ու նորերը շինել աւելի մեծ: Երբ յաջողած է անոր այդ ծրագիրը ու կրցած է ան ամբարել իր անդաստաններուն բովանդակ ինչքը, բերկրապատար խնդութիւն մը կը համակէ զայն, որ՝ զգլխած՝ կը գոչէ ինքն իրեն «Ո՛ր իմ անձս, ահաասիկ անսպառ հարստութիւն քեզի, կի՛ր, խմէ՛ և ուրախացի՛ր»: Սակայն Աստուած, որ Տէրն է կենաց, կը պատասխանէ այդ անմիտ մեծատունին. «Այս գիշեր իսկ հոգիդ պիտի առնուի, ուրեմն պատրաստածներդ որո՞ւ պիտի մնան»:

Նիւթին վախճանը անկում ու ոչնչացում է անխուսափելիօրէն: Բաց աստի, անականկալ կերպով է որ տեղի կ'ունենայ կորստաբեր այդ աղէտը, խորտակելով կեանք

քը՝ կարծեցեալ երջանկութեան իր գագաթնակէտին վրայ անգամ։ Անմահական երանութեան կը ցանկայ մարդկային հոգին բնականօրէն։ զայդ պիտի կրնայ գտնել ան միայն հոն՝ ուր քրիստոնէական կեանքին դուռները կը բացուին, զերագոյն ճամբարութեան լոյսերուն ներքեւ։ Ուրիշ ունէ՞ ճամբայ կամ միջոց, ամէնքն ալ ծանօթ՝ նիւթին հրապոյրներէն դժուարաւ ազատիլ կրցող մեր բնութեան, զոր կ'ուզուի ծառայեցնել նոյն նպատակին հասնելու համար, ահաւոր ձախողութեան կը դատապարտուի ուշ կամ կանուխ։

Կը պատմուի աւանդաբար թէ իսլամական աշխարհի խալիֆաներէն մին, որ լայնածաւալ կայսրութեան մը միանեծան տէրն էր ու անսահման հարստութեան ժառանգորդ, կը տառապէր ապերջանկութեամբ։ Նա շատ կը մտածէ ու ամէն միջոց ի գործ կը դնէ զարման մը գտնելու համար իր ցաւին, բայց իզուր։ Պալատական մեծափառութեամբ ճոխութիւններն ու իշխանական անպարտելի զօրութիւնը, որով շրջապատուած էր ան, օրրստօրէ կարծես աւելի ևս կը զրգռէին թախծազին տրտմութեան ախտը որ կը ճարակէր անոր ներսը ու ամէն հանգստութիւն խլած էր անկէ։ Իր մտքին կարողութեան բոլոր ճիգերը վատնելէ յետոյ ապարդիւն կերպով, կը ստիպուի դիմել աւելի գիտուններու։ Կանչել կուտայ իր տէրութեան ամենէն մեծ գիտունը ու անոր խորհուրդը կը հարցնէ։ Գիտունը՝ երջանիկ ըլլալու միակ միջոց՝ կը թելադրէ թագաւոր-խալիֆային որ երջանիկ մարդու մը շապիկը հագնի։ Սալիֆան անմիջապէս հրաման կուտայ իր վէզիրին որ երթայ գտնէ երջանիկ անձ մը ու անոր շապիկը բերէ իրեն։ Վէզիրը կը շրջի իր վեհապետին աշխարհածաւալ բովանդակ երկիրը, կը մտնէ մեծահարուստներու պալատները, կ'այցելէ համբաւաւոր բժիշկներու և ամէն կարգի գիտնականներու, կը բաղխէ հասարակութիւններէ պսակաւորուած ու իշխանական գիրքի տէր անձերու դուռները, և սակայն չի կրնար գտնել երջանիկ անձ մը։ Ամէն տեղ տեսակ մը ցաւ ու ամէն ոք վիշտ մը ունի անպայման։ Վէզիրը, ճարահատ ու ձեռնունայն, երբ վերադարձի իր ճամբուն վրայ է, յանկարծ արօտափայլի մը գեղածիծաղ կանաչութեանց մէջ կը նշմարէ հովիւ տղեկ մը որ զուարթօրէն կը կայտոէ իր ոչխարներու հօտին պահպանութիւնն ընելով։ Վէզիրը կ'ուրախանայ որ գտած է վերջապէս երջանիկ մարդը յանձին այդ հո-

վիւին։ Ու կ'երթան առնելու անոր շապիկը, որ երջանկութիւն պիտի տանի իրենց արքային։ Յուսահատութիւնն է սակայն որ կը դիմաւորէ զանոնք այս վերջին հանգրուանին վրայալ, վասնզի հովիւը շապիկ չունէր։ . . .

Այսպէս է ահա ու այսպէս պիտի ըլլայ ճակատագիրը անոնց որոնք հոգիին կարօտութիւնը նիւթական տարրերով դարմանելու կը ճգնին։

Քրիստոնէական կեանքն է միակ իրական ու տեսական երջանկութիւնը։

Եթէ հարստութիւնն է որ երջանկութիւն կը բերէ, առիկա հոգիին ձիւքերովն ու առաքինութիւններովը շահուած զանձն է միայն։ Եթէ մեծութիւն կամ փառք անհրաժեշտ է. առոնց աղամանդներուն չողերով ու ճառագայթներով կը հիւսուի արդէն այն պսակը զոր պիտի կրեն աստուածային ճշմարտութեան պատգամներուն հրեշտակաւ գործադիրները։

Քրիստոնէական կրօնէն է որ կը բղխի երջանկութեան աղբիւրը, ու այդ աղբիւրին ջուրն է որ պիտի կրնայ գոհացնել մարդկային հոգիին կարօտութիւնը ու յագեցնել անոր ծարաւը միանգամընդմիջաւ։ Յակոբի ջրհորէն առնուած հեղուկը անզօր պիտի մնայ միշտ։ Քրիստոսին քն իսկ ըսաւ այդպէս։

Քրիստոնէական կեանքը տառապանքի կեանքն է։ Բայց արդէն ամէն բարիք տառապանքի գնով միայն կարելի է ստանալ։ Յարութեան աւետիսը Գողգոթայի չարչարանքին արդիւնքը չեղաւ ու չէ՞ միթէ։ Տառապանքը փորձաքարն է քրիստոնէի ուժին։ Կրակով է որ իր փայլը կը ստանայ ոսկին։ Այս պատճառաւ է որ կ'ըսէ Սրբազան Առաքեալը «ամենայն ուրախութեան արժանի համարելիք, եղբարք, յորժամ ի պէսպէս փորձութեանց ի մէջ անկանիցիք» (Յկր. Ա. 2)։ Այս օրինակն է որ տուած են քրիստոնէական հաւատքին երանելի մարտիրոսները։

Ուստի, իբրեւ քրիստոնէաներ, մենք պարտինք սիրով ունկնդրել Սրբազան Առաքեալի յորդորին ու կատարել զայն, թէ իսկ պատերազմը՝ իր ահաւորութիւններով՝ պայթած ըլլայ աշխարհի մէկ մասին վրայ ու մահասարսուռ երկիւղ տարածած ամենուրեք։ Քրիստոնէական խաղաղութեան արշալոյսն է որ պիտի ծագի ի վերջոյ։

Ուրեմն, «ուրախ լիբուք ի Տէր յամենայն ժամ, դարձեալ ասեմ, ուրախ լիբուք»։

Ամէն։

ՏԻՐԱՅՐ ՎԱՐԴԱՊԵՏ

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՆԿԱՆ

Պ Ա Տ Է Ն Կ Ա Խ...

20% ՆՈՐԸՆԾԱՅ ԵՂԵԱՅԻՆԵՐՈՒՍ

Երբ կը նայիմ հասակին, ներմակ պասին վրայ՝ սեւ,
Կու գայ ինծի վերստին յորդ ըզգացումն առաջին
Զիս լեցընող, զիս զրկող այդ սեւ զգեստէն ... արդ կախուած
Պատէն, նըման մարմինի մ'ուրկէ հոգին է փախած:

Ան պատմունանն էր մըռայլ բայց կըրակն էր նոյն ասէն
Պատող մարմինն ըլլալու կանչուած տուն Աստուծոյ.
Ան կը դառնար կոչումին խորհրդանիշը պայծառ
Ուրկէ կայծեր քրոչէին լուսաւորող իմ նամբան:

Մաշկեակ մ'իւրօք շնորհաբեր որուն ծալքէն վերստին
Իմ մէջ գրսայ արեղան, պատեան մարդուն առանձին
Որ, նեններուն, սահմանուած է Սեղանին ողջակէզ:

*
* * *

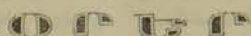
Կախուած հիմա, պասին վրայ, խաղաղ կըսոր մը լաթի,
Ա՛լ պարսասած, հալումաւ, խորհրդանիշ մը սակայն:
Ոգեւորիչն երբեմնի դատարկուած իր մարմնէն.
Սըրսիս զարկին անհաղորդ ու կըրակէն իմ պաղած:

Դէմն իմ աչքին, ինձմէ դուրս, բայց բերելով զիս ինծի,
Երիտասարդ օրերէս հիմա խըլեակ սրբենի.
Իմ աննահանջ պայքարին մաքուր նըւէրն արգապիր՝
Վանականի խուցս իմով կ'ըլլայ լոյսի արդ սանար:

Նայուածքս իր վրայ կը քառի, յուշերս ամբողջ կ'արթըննան,
Կարծէք հոգիս իմ ըլլար՝ գուրգուրացի իր վըրան.
Ա՛լ մաւած է իբրեւ նիւթ, բայց իր խորհուրդն է անմահ.
Փափաքս է այս. վերջին օրն իմով իջնել գերեզման:

ՇԱԽԱՐՇ ՎԱՐԳԱՊԵՏ

Օրերն անդարձ, խոսքմաղբում համբողջներ են,
Որոնք նրման տրվիւներու բոկոս անձայն,
Ժամանակի անծայր համբէն կ'անցնին կ'երբան:

Ձեռներուն մէջն իրենց ունին քաղ ու աստղեր,
Եւ շրթներուն՝ իմաստութիւն, վիշտ ու ծիծաղ,
Մեծ իղձերու անոնք աներգ մեռելաքաղ:

Ոչինչ մընաց: Անցեալի դուռն է յաւէտ փակ:
Եւ մանկութիւնս հեռու պարտէզ կախարդական...
Մեկնող օրեր խաբեցին զիս ու ետ չեկան:

Բայց կ'ըսպասեմ ես տակաւին իրենց համբուն:
Ընդունելու խոստումն անոյ՞ք որ կ'ուշանայ,
Մինչ երկինքը կ'ըլլայ օրուան դագաղն անհուն:

Ե Ղ Ի Վ Ա Ր Գ

ԱՐԴԻԱԿԱՆ ՀԱՐՑԵՐ

ԵԿԵՂԵՑԻ ԵՒ ՊԵՏՈՒԹԻՒՆ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՊԱՏԵՐԱԶՄԷՆ ԵՏՔԸ

ՅԱՇԻՉՄԸ ԵՒ ԵԿԵՂԵՑԻՆ

(Շար. Դեկտեմբերի թիւէն, 1939).

Յաշիվմը կը դատապարտէ նաեւ Մարքսիզմի դասակարգային պայքարը. «Ոչ թէ երկու դասակարգեր կան, այլ անթիւ. մենք կը պատկանինք զանազան խումբերու եւ դասերու. հետեւորար այլանդակ պիտի ըլլար ամբողջ կեանքն ու աշխարհը մեկնել իբրեւ յաւիտենական պայքար ընդ մէջ եր-

կու իրերամարտ դասակարգերու». ընկերութեան ֆաշիստ ըմբռնումը ընկերութեան մէջ կը տեսնէ ամբողջութիւն մը անթիւ անհամար դասերու, արժէքներու նուիրապետութեան մը մէջ զատաւորութեամբ, որ կը կազմէ անոր միութիւնը. արժէքներու այս նուիրապետութիւնը կայուն չէ, այլ ուժական, որ կը թելադրէ անհատին իբրեւ իր տարրերուն մէջ «փոխուող արխատկրատիւյի» անդամ մագլցիլ այդ նուիրապետութեան բարձունքը. անհատական նախաձեռնութիւնը և ճիգը առածի արժէք ունին ֆաշիստ մտածումին մէջ:

Յաշիվմը հակառակ է նաեւ խաղաղապաշտութեան (pacifisme), որ կ'ուրանայ պայքարը, մինչ ֆաշիստ ըմբռնումով «պատերազմն է որ բոլոր մարդկային ուժերը կը հանէ բարձրագոյն լարումի և ազնուականութեան դրոշմ կը զարնէ այն ժողովուրդներու ճակտին որոնք քաջութիւնը կ'ունեն-

նան դիմագրաւելու դայն»։ հետեւաբար Խտալ-հապէշական պատերազմը՝ պատահական դէպք մը չէր, այլ սկզբունքի մը կիրարկումը և անհրաժեշտ իրացումը՝ հետոսական գաղափարական կեանքի մը որ կը քարոզուէի նոր սերունդին 15 տարիէ ի վեր։ Ֆաշիզմը, չի հաւատար ո՛չ կարեւորութեան և ոչ ալ օգտակարութեանը մնայուն խաղաղութեան։ ան տեսակ մը փորձութիւն է ֆաշիզմի համար, որ ժողովուրդներէն կը գողնայ իրենց բարոյական կորովին ուժգնութիւնը։

Ֆաշիստ դաստիարակութիւնը՝ պայքարի գպրոց մըն է։ «Պայքարի մէջ միայն անհատը կ'ազնուանայ եւ կը սրբանայ եւ կը բարձրանայ գաղափարական հերոսութեան եւ սրբութեան, որոնց կը հաւատայ ֆաշիզմը։ որովհետեւ ո՛չ Ընկերավարութիւնը, ո՛չ ալ Ռամկավարութիւնը կարող են այսպիսի գաղափարականի մը։ այս պատճառաւ անոնց ժամանակը անցած է, անոնք պատմութեան կը պատկանին։ որովհետեւ առաջինին նիւթապաշտութիւնը, և երկրորդին՝ անպատասխանատու հաւաքականութիւնը, եւ «յաւիտեանական յառաջդիմութեան երազը» սիրուն սուտեր են միայն»։ Ռամկավարութիւն կարելի է միայն ֆաշիստ ըմբռնումով, իբրեւ կազմակերպուած, կեդրոնացած եւ հեղինակութիւն ստացած ռամկավարութիւն։ իրաւունքներու ռամկավարութիւն հաւասարութիւն չի նշանակեր, ոչ ալ տնտեսական այլանդակ միակերպութիւն։ Ֆաշիզմը հակառակ ըլլալով Ընկերավարութեան և Կոմիւնիզմի՝ կը ճանշնայ անձնական ստացուածքը, անհատական նախաձեռնութիւնը եւ լայն տեղ կուտայ անոնց իր հաւաքական դրութեան մէջ։ «Ֆաշիզմը կը հաւատայ սրբութեան և հերոսութեան, ու այն «ակտ»երուն որոնք տնտեսական ու է շարժառիթ չունին, կ'ըսէ Մուսոլինի։ մերժելով պատմական նիւթապաշտութիւնը կ'ուրանանք դասակարգային պայքարը, իբրեւ միջոց ընկերային բարեկարգութեան։ չենք կրնար ընդունիլ նիւթապաշտ երջանկութեան մը գաղափարը։ կը մերժենք հաւասարութիւն, բարօրութիւն, երջանկութիւն, որոնք մարդը անասուններու կը փոխեն, որոնք մէկ մտածում միայն կ'ունենան, ըլլալ գէր և կուշտ»։

Ֆաշիզմը կը կենայ, ըստ Մուսոլինիի,

իտէալական իրապաշտութեան վրայ, դասակարգերու համագործակցութեան, անհատական իրաւունքի, արժէքներու դասակարգութեան տեսակէտէ։ Իրականացնելու համար այս գաղափարաբանութիւնը, ֆաշիզմը որդեգրած է արհեստագիտականութիւնը (corporatisme) իբր պետական հիմնարկ և մեթոտապահովելու համար նաեւ ընկերային խաղաղութիւնն ու համագործակցութիւնը։

Ընկերային այս արհեստագիտականութիւնը անուղղակի կերպով կ'ազդէ Եկեղեցիին։ Տեսնելէ յետոյ ֆաշիստ գաղափարաբանութիւնը, այժմ քննենք անոր դիրքը Եկեղեցւոյ հանդէպ։ Ֆաշիզմի հականիւթապաշտ ընդհանուր ուղղութիւնը, իր գործօն և կառուցողական գաղափարապաշտութիւնը, ընկերային արդարութեան հիմերուն վրայ նոր ընկերութեան մը կազմութեան իր ձգտումը, և պատմական կրօնական աւանդութեան ու բարձրագոյն արժէքներու հանդէպ ցոյց տուած իր պատկառանքը, կրօնքի համար նպաստաւոր կլիմայ ենթադրել կուտան։ Ֆաշիզմի պատրաստակամութիւնը՝ կարգապահութեան, պարտականութեան, նուիրումի, զոհողութեան, և իր ասպետական արհամարհանքը հանգստաւէտ, հաճոյապաշտ քաղքենի կենցաղին դէմ, գաղափարներ են՝ որոնք քրիստոնէական կրօնքի բարոյական շրջանակին մէջ կ'իյնան։ Բայց, միւս կողմէ ֆաշիզմը կը քարոզէ ամբողջապաշտ պետութեան մը միքսը որ չի կրնար ներդաշնակուիլ Աստուածային պատգամին հետ։ Ֆաշիզմի համար, Պետութեանէ դուրս փրկութիւն չկայ։ իր կեցուածքը Եկեղեցւոյ և կրօնքին հանդէպ բարեկամական պաշտօնակալութիւն մըն է, որ Եկեղեցին կը նկատէ քաղաքական ազգակ մը, զոր Պետութիւնը պէտք է նկատի ունենայ։ 1934 Դեկտեմբեր 23ին Ֆիլիպո-ի մէջ յօդուածով մը Մուսոլինիի պարզեց իր կրօնական պատեհապաշտութեան տեսակէտները, որոնք ցոյց կուտան իր Եկեղեցական քաղաքականութեան ուղղութիւնը։ Տուէէն պատմութեանէն սորված էր թէ, Եկեղեցւոյ և Պետութեան միջև մղուած երկար պայքարէն, յաղթանակը մնացած էր միշտ Եկեղեցւոյ կողմը։ այս փորձառութիւնը ունենալով կ'ըսէր. «Կրօնքին դէմ մղուած պայքարը՝ Անքննելին Անշօշափելին և Ոգիին դէմ մղուած պայքար մըն է», մինչ

Պետութիւնը չունի զօրաւոր զէնքեր մահացու կերպով վիրաւորելու եկեղեցին. նոյն խակ եկեղեցւոյ խաղաղ, կրաւորական գիւմարութիւնը բաւական է վիժեցնելու պետական բոլոր հակա-եկեղեցական ձեռնարկները:

Ըստ Ֆաշիստ գաղափարաբանութեան Կրօնք պէտք է ազատ մնայ իր սեպիական կալուածին, իր անձնական քանք մէջ. «Պետական եկեղեցիի մը գաղափարը երբեք չէ անցած իմ մտքէս» կ'ըսէ Մուսոլինի. ֆաշիզմը պարտականութիւն չունի միջամտելու կրօնական խնդիրներու. Պետութիւնը կրնայ անգիտանալ բոլոր եկեղեցիները, ինչպէս է պարագան Միացեալ Նահանգներու և կամ որոշել իր յարաբերութիւնը եկեղեցւոյ հետ մասնաւոր համաձայնութեամբ: Նախապէս Խաղիան անգիտացաւ Կաթոլիկ եկեղեցին. և Կոմս Բալուրի բանաձեւը Ազատ Արքու ազատ Պետութեան մէջ, անբաւարար էր երկրի մը համար, որ առաւելութիւնը ունէր ըլլալու քրիստոնէական կրօնքի մէկ խոշոր ճիւղին կեդրոնը: Իսկ Ճիւլիոսի երկրաչափական բանաձեւն ալ որ եկեղեցիի և պետութեան յարաբերութիւնը կը նմանցնէր երկու զուգահեռական զիծերու, ընդունելութիւն չգտաւ: Զախակողմեան կուսակցութիւնը իր հակա-կրօնական դիրքով ստեղծեց աններողամիտ կացութիւն մը. այս ամէնքը լուծումի մը յանգեցան Ֆաշիստ Պետութեան օրով Լադերանի գաշնադրութեամբ 1929 Փետրուար 11ին. Կաթոլիկ եկեղեցւոյ կողմէ ստորագրեց Կարտինալ Գասպարի, իսկ Ֆաշիստ Պետութեան կողմէ՝ Վարչապետը՝ Մուսոլինին: Մուսոլինի անով ճանչցաւ եկեղեցւոյ գերազանցութիւնը կրօնական հարցերու մէջ, և նոյն գերազանցութիւնը վերապահեց Պետութեան համար ալ, բոլոր պետական, երկրաւոր խնդիրներում. «ոչ մէկ կառավարութիւն աւելի ամբողջապաշտ է կամ հեղինակաւոր որքան Ֆաշիստ Պետութիւնը. ոչ մէկ պետութիւն աւելի նախանձախնդիր է քան ան՝ պաշտպանելու պետական ամենակարողութիւնը և դիրքը. բայց ճիշդ այս պատճառաւ Ֆաշիզմը պիտի խուսափի միջամտելու ըլլալէ կրօնական հարցերու». Ֆաշիստ պետութիւնը Բացարձակն է, իրրեւարտայայտութիւնը Ոգիին որ կը վերանցէ նոյն խակ Ազգի մը հաւաքական գիտակցութիւնը.

քանի որ Պետութիւնը Բացարձակն է, ան՝ կրօնական և բնազանցական նկարագիր մը ունի. «Ֆաշիստ Պետութիւնը, կ'ըսէ Մուսոլինի, աստուածաբանութիւն չունի, բայց ունի բարոյական. կրօնքը Ֆաշիստ ըմբռնումի մէջ Ոգիին մէկ ուրիշ մարմնաւորութիւնն է, հետեւաբար, կրօնքը ոչ միայն պէտք է յարգուի, այլ նաեւ պահուի ու պաշտպանուի. Ֆաշիզմը նոր կուռք, նոր աստուած չէ ստեղծած, ինչպէս ըրաւ Ռուս պէսքիէր քրօնականները սրահին մէջ, ոչ ալ Աստուծոյ զգացումը կը վռնտէ մարդոց սիրտերէն, ինչպէս կ'ընէ պոլշեւիզմը. ֆաշիզմը յարգանք ունի հաւասարապէս բոլոր ճգնողներուն, միստիկներուն, սուրբերուն, հերոսներուն, իմաստասէրներուն, խորհողներուն և պարզ ժողովուրդէն հասկցուած ու պաշտուած Աստուծոյ հանդէպ»: Եւ քանի որ Խաղաղի ժողովուրդին մեծամասնութիւնը կը պատկանի Կաթոլիկ դաւանանքին, Ֆաշիզմը՝ Կաթոլիկ եկեղեցւոյ կուտայ առանձնաշնորհեալ դիրք մը իր գաղափարաբանութեան և իր եկեղեցական օրէնսդրական քաղաքականութեան մէջ: «Հոռովի հարցը» որ 1870էն իվեր ծանր մղձաւանջի մատնած էր Կաթոլիկ եկեղեցին, և խաւական նորակազմ պետութեան կողմէ մըխուած վուշ մըն էր, երկար մաքառումներէ յետոյ այսպիսի բնական լուծում մը կը գտնէր Ֆաշիստ Պետութեան և Կաթոլիկ եկեղեցւոյ պետերուն իմաստուն և շրջահայեաց քաղաքականութեամբ:

ՆԱՅԻԶՄ ԵՒ ԵԿԵՂԵՑԻՆ

Հիթլէր երբ 1933 Յունուարին՝ Պետութեան ղեւել անցաւ և Գերմանիոյ նոր ոգի մը տուաւ, առաջին բոլէշէն Գերմանիա հասկցաւ թէ ճակատագիրը Ազգի մը դուռը դուրսէն չի բախիր, այլ իր ներքին ենթագիտակցութեան մէջ պահուած ուժէն: Ներկարագիրը՝ բախտի ոգին է մարդուն համար. Հիթլէր այս ճշմարտութիւնը գամեց գերման ազգի հոգիին մէջ իրրեւ մոգական բանաձեւ. Ժողովուրդին ստրկեցուց, ինչպէս Շիլլէր իր Wallensteinի մէջ՝ իրրեւ ուսուցիչը էնէրթիի և ինքնավստահութեան թէ՛ ճակատագրին աստղերը պէտք է փնտռուին ոչ թէ դուրս՝ խաւար երկինքի մը մէջ, այլ

իր իսկ կուրծքին տակ. այս ճշմարտութեան կախարդիչ միտերով կրկնումով, յուսահատած ժողովուրդի մը մէջ արթնցուց ազգային նոր գիտակցութիւն, նոր հաւատք, յոյս ու կամք և լիցուց զայն, թերեւս դերման պատմութեան մէջ առաջին անգամ ըլլալով՝ իրական քաղաքական կիրքով մը:

Նոր և երիտասարդ սերունդի մտքին մէջ պետական նոր վարչածեւ մը մարմին առաւ, պատրաստ պատանեկան բոլոր բարի ու չար հակամեծերու. Ազգը մտաւ մեծ քաղաքական արկածախնդրութեան մը մէջ իրականացնելով ազգային միութիւն մը որուն պատրաստ էր արգէն ժողովուրդը 1871 Վերսալի դաշինքէն ի վեր, և կոտորելով, ըստ Նացի յաւակնութեան, մեկուսացման, թշնամութեան երկաթէ շղթան, զոր յաղթական երկիրներ Գերմանիոյ վիզը անցուցած էին, ոտքի կանգնեցաւ շղթայուած Գերմանիան:

Այս մեծ քաղաքական զաղափարականը պայքարի մտաւ զանազան ճակատներու վրայ. երեք ուժեր, պաշտօնապէս հասարակաց թշնամի յայտարարուեցան. կոմիւնիզմը, ազատականութիւնը (Libéralisme), և հրեան (*). Նոր Պետութիւնը վճռապէս հակա-մարքսեան, հակա-ազատական, և հակա-սեմական է: Հիթլերի պետութեան այս «հակա» նկարագիրը մէկէն բռնկեցուց քաղաքական կիրքերու վտանգաւոր կրակը. Նոր Պետութիւնը ուրացաւ պատմութեան մէջ երեցած ճշմարտութիւններու յարաբերականութիւնը, և յայտարարեց ազգային նոր զաղափարականի մը բացարձակապետութիւնը, Նոր Պետութիւնը նոր տիպի մարդ, և նոր կրօնք մը ստեղծելով:

Նոր Պետութեան հակա-մարքսեան և հակա-պոլշեւիկեան նկարագիրը շեշտուած է ո՛չ միայն Ազգ. Ընկերավարութեան՝ իր հակառակորդ Ընկերավարական և կոմիւնիստ կուսակցութիւններու երկրէն դուրս վտարելու յաճախակի արտայայտած փափաքին,

Պոլշեւիզմի հետ մղած զիստագիտական պայքարին և Նախկին Վայմարեան Հանրապետութեան դատապարտութեան մէջ, այլ նաեւ, տեսականօրէն, ազգայնական ընկերավարութիւն մը հակադրելուն մէջ՝ մարքսեան ընկերավարութեան, մերժելով Պոլշեւիզմի նիւթապաշտութիւնը և անոր հակադրելով զաղափարապաշտ իրապաշտութիւն մը, դատակարգային պայքարին և աշխատաւորութեան՝ իրաւունքներու հաւասարութեան և արժէքներու բնական նուիրապետութեան վրայ հիմնուած ընկերութիւն մը:

Հիթլեր Ազգ. Ընկերավարութեան պատմական նշանակութիւնը տեսաւ անոր կեդրոնական և Արեւմտեան Եւրոպան Պոլշեւիզմի ներխուժումէն ազատելու կոչումին և դերին մէջ. որովհետեւ 5-6 տարի առաջ, կեդրոնական Եւրոպան՝ Կոմիւնիզմի, Մարքսիզմի եւ բռնատիրութեան միջեւ Նախքնտրութիւն մը ընկելու յուսահատ ճգնաժամին մէջն էր, և Հիթլերէն առաջ, Գերմանիոյ մէջ Կոմիւնիզմը գրեթէ կացութեան տէր դառնալու վրայ էր. մինչ Հիթլերի գործի զլուխ անցնելէ հաք Պոլշեւիզմը ոչ միայն ոճիր մը նկատուեցաւ, այլ նաեւ առարկայ դարձաւ անխնայ յարձակումի մասնելով, կրթութեամբ եւ բարոյականաւոր: 1936 Մարտ 7ին, Հիթլեր Ռայխսթակի առջեւ Սովիետ դրութիւնը ոչ միայն բաղաձայն քննադատելով, «թշնամին» վերանցական աշխարհի» «Պոլշեւիկները զԱստուած զահազրկեցին, եկեղեցիներն ու կրօնքները խորտակեցին, իրենց ետին հսկայ աշխարհ մը ամայացուցին, ու թշուառ, երկրաւոր գոյութիւն մը ընդունեցին իբր միակ իրականութիւնը մարդուն»: Ազգ. Ընկերավարութեան քրիստոնեայ ոգեկանութեան դրութիւնը, ըստ Նացի զաղափարաբանութեան, միակ պատուարն է առաջին սոնետի պոլշեւիկ նիւթապաշտութեան:

Ազգ. Ընկերավարական Պետութեան հակա-ազատական ձկտումը՝ դատապարտութիւնն է այժմու իշխողներու՝ անցեալի իշխողներուն զէմ և մանաւանդ Վայմարեան Հանրապետութեան: Յեղափոխութիւն մը պէտք է այդէ երէկի պաշտուածներէն որոշ բաներ: Ռամկավարութիւնը եղած էր և է Եւրոպական մեծ աւանդութիւն մը, նոյն

(*) Այս յօդուածը գրուած ըլլալով նախ քան ներկայ պատերազմի յայտարարութիւնը, Նացիզմի կը մօտենայ այն տուեալներով որոնցմով ան կը ներկայանար, զէթ հանրութեան: Որդի պատերազմը ինչպէս յայտնի է, բաւական կէտերու մէջ եկաւ փոխելու յօդուածին մէջ արտայայտուած զաղափարները:

խակ միապետական երկիրներու համար. Հիթլեր ալ կ'ընդունի թէ իր Պետութիւնը ուսման և կազմարական մասնաւոր վարչածեւ մըն է, բայց իրականին մէջ, Գերմանիոյ համար՝ ֆրանսական Յեղափոխութեան վախճանը, որ ուսման և կազմարական սկզբունքներու աւանդութիւնը ժառանգ ձգեց Եւրոպական ցամաքամասի ժողովուրդներուն: Ըստ Նացի գաղափարախօսներու, Եւրոպական ցամաքամասի պետական Բարլամէնթարիզմի պատմութիւնը ցոյց տուած է թէ ուսման և կազմարութիւնը Եւրոպայի ժողովուրդներուն համար վտանգաւոր քաղաքական թոյն մըն է: Հոն ուր ուսման և կազմարական ազատութիւնը, անհատին իրաւունքները, ուժի կամեցողութիւնը, կ'ըսէ Նացի գաղափարաբանութիւնը, չեն զսպուած բարձրագոյն բարոյականութեամբ մը, ծառայելու պատրաստականութեամբ, քաղաքական հասունութեամբ և պատասխանատուութեամբ, ընդհանուրին համար ըմբռնուած տեսիլքով մը, հոն ուսման և կազմարութիւնը, աղէտք մըն է զանգուածին համար: Արդի Բարլամէնթարիզմը ժամանակ եւ զրամ կը վատնէ եւ չարաչար կը գործածէ անհատական ազատութիւնը խօսքի ու գործի մէջ. Ռամկականութիւնը, կ'ըսեն, Նացիները, կը ծառայէ աւելի քաղաքական շահերու քան գաղափարներու և սկզբունքներու: Արդի բարլամէնթները, կ'ըսէ Հիթլեր, լեցուն են խօսքով ու գաղափարներով. անոնք կըրնան խօսիլ, ճաշել, բայց ոչ գործել. մինչ կացութիւնը աւելի քան երեք գործ կը պահանջէ. ուստի առիթը եղական է մարդու մը համար որ մտածող չէ, ոչ ալ «բռնֆէսիտնէլ» քաղաքագէտ մը, կամ փալլուն հանճար մը ու նուրբ դիւանագէտ մը, այլ առաջնորդ ծնած մարդ մը, ժողովուրդի խորունկ բնազդներուն ցուցիչը. ուրիշ խօսքով՝ հերոս մը՝ որ կամք ունի գործելու, կռուելու և միլիոններու հաց բաշխելու:

Ռամկավարութիւնը, կ'ըսէ Նացի գաղափարաբանութիւնը, տեսականօրէն, կը պաշտպանէ անհատին իրաւունքը և նախաձեռնութիւնը, բայց գործնականին մէջ անհատին կուտայ անոր արժէքին անհամապատասխան տեղ մը և զայն կը խեղդէ զանգուած-գոյութեան և հաւասարապաշտ գաղափարաբանութեան մը մէջ. մինչ Գերման Ազգ. Ընկերավարութիւնը եղական տեղ

մը կուտայ՝ երկրի մը զաւկին զոհելու ինքզինք, իր քաջութիւնը, կեանքը, խոստացեալ երկրի մը վերականգնումի գործին մէջ, ուր իր վերածնած ցեղը պիտի ապրէր ազատ և հպարտ: Ըստ այսմ Ազատական Ռամկավարութիւնը նկատուած է, իմացապատէ և գեղապատէ ռոմանդիկ սեբունդի մը անկարողութիւնը, քաղաքական և կրօնական մարդերու մէջ և նախորդ սերունդէն ժառանգ ինկած ընկերային մեղք մը:

Հակա-Ռամկականութիւնն ալ, Ազգ. Ընկերավարութեան հանգանակին գլխաւոր կէտերէն մին է. Հիթլերի ստեղծումը չէ ան. հակասեմականութեան խորունկ արմատները կը գտնուին ոչ այնքան մարդու մը անձնական «կամպլէքս»-ին մէջ, որքան ֆիզիքական և բնազանցական հակամարտութեանը (antagonisme) մէջ ցեղերու որոնց ազգային ինքնագիտակցութիւնը չէ յաղթահարուած իրապէս ոչ տիեզերականութեամբ (universalisme) և ոչ ալ ազատական մարդասիրութեամբ մը: Այդ հակամարտութիւնը և միտտիկ առեկուծութիւնը Հիթլեր մասամբ իրականացուց անձնական հակակրօնութեամբ եւ մասամբ հրեայ տարրին գերիշխան դիրքին պատճառաւ, զոր ան ապահոված էր իրեն, իր աղգեցութեամբ, մշակոյթով, իմացականութեամբ, տնտեսական անկախութեամբ, նախկին Վայմարեան Հանրապետութեան օրով. զիւրք մը՝ որ բոլորովին անհամապատասխան էր ըստ Նացիներու, հրեայ բնակչութեան քանակին, բազմաթիւ գերման ազգայնակցութեան թիւին: Հրեան այսպէս թշնամի կը յայտարարէր և անոր ճշնումն ու հալածանքը ազգային պարտականութիւն:

ԱՐԹՈՒՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏ

(Շարունակելի)

ՀԱՅԱՏՔԻ ԵՒ ՄՏԱԾՄԱՆ ՅՈՒՔԵՐ

Քրիստոնէութեան հետապնդած նպատակը միայն բնականական ճշմարտութիւն մը կամ կրօնական խորհուրդ մը չէ, այլ նաեւ զորոնական կեանքի բարոյական վիճակ մը: Այս պատճառաւ Աւետարանը որքան վարդապետական գրուածք մը՝ նոյնքան ու քեռեւ նաեւ աւելի նոյնիսկ՝ ուսուցումի գիրք մը, հոգեւոր կրթութեան մասեան մըն է, որ կը ցուցնէ մեզի քէ որոնք են այն միջոցները կամ պայմանները, որոնց զորոնքութեամբ պիտի կարենանք Աստուծոյ կամքին համաձայն կեանք մը ունենալ:

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

ՍԱՐԳԻՍ Վ. ԿՈՒՆՏ

ԵՒ ԻՐ ՄԵԿՆՈՂԱԿԱՆ ԵՐԿԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Զարմանալի բախտի մ'արժանացած է Սարգիս Վ. Կունտ, որ եղած ժԲ. դարու երկրորդ կէսին հիմնադիր մեկնողական գրականութեան նոր սեռի մը, ողջունուած է ժամանակակիցներէն հիացմունքով, տուած է երկասիրութիւններ, հասցուցած է աշակերտներ. բայց ժամանակակիցներէն, նաև մերձժամանակակիցներէն ոչ ոք նախահոգ եղած է աւանդել յաջորդներուն զծեր անոր կենսագրութենէն կամ ակնարկներ անոր ժամանակին և երկասիրութիւններու մասին: Նաև ժամանակը չէ եղած հաւատարիմ աւանդապահ՝ անեղծութեամբ հասցընելու մեզի անոր երկերը: Կը սպասէինք, որ Սամուէլ Անեցի և իր Շարունակողն, Վարդան Պատմիչ, Կիրակոս Գանձակեցի և Մխիթար Այրիվանեցի, որոնք առաւել կամ նուազ չափով խօսած են ժԲ. դարու կարեւոր դէպքերու և ականաւոր դէմքերու վրայ, գէթ անունով յիշէին մատենագիրս, որ Յովհաննէս Սարկաւազ Վարդապետին արդիւնաւոր աշակերտներէն մին հանդիսացած էր:

Այս միջազգած հողի վրայ Մատենագիրս¹ անձի, ժամանակի և տեղւոյ շուրջ լոյսի գէթ աղօտ նշոյլ մը փայլատակելու համար ստիպուած եմ որոնումներով ձեռք բերել առկայ ջոլքեր: Այսպիսի ջոլքեր նշմարելի են նախ իսկ հեղինակին տողերու մէջ, զորոնք իբրև յիշատակարան զրոյժած է իր Մեկնութիւններուն վերջը, ինչպէս կ'երևայ կրկին խմբագրութեամբ, պահուած Վենետիկի Մխիթարեանց մէկ ձեռագրի մէջ, ուսկից առած ծանօթացուցած է մեզի Հ. Ղ. Ալիշան իր Հայապատմութիւն մէջ: Մանր

տեղեկութիւններ կը գտնուին նաև ուրիշ Յիշատակարաններու և Յիշատակագրութեանց մէջ, զորոնք կրնանք այսպէս ամփոփել:

1. ԱՂԲԻՐՆԵՐ ԿԵՆՍԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱՐ

1ա. «Մոռացայ զծերութիւնս եւ զկարութիւնս մայրս առ անձուկ յօժարութեանս... ես Սարգիս <վարդապետ> մականունս <Կունտ կոչեցեալ> եւ ոչ իր յիմաստս իմաստնոց եւ տգէտս ի գիտնականաց... ի թուականիս նորոյ ԿԳ ստացայ զսա ինձ ի խրատ եւ ի վայելուծիս:

1բ. Ես տրուպս եւ անպիտանս ի ժառանգաւորս եկեղեցւոյ Սարգիս վարդապետ մականունս Կունտ կոչեցեալ, ի գաւառէ Արաւսեան... զկարութիւնս ի բաց եղեալ ձեռն ի գործ արկի եւ բազում աշխատութեամբ ի մին տեղի հաւաքեցի (զլուսափայլ մեկնութիւն սրբոց վարդապետացն) [ի ՈՅԶ թուականութեանս Հայկազեանս սեռի ի դառն եւ ի չար ժամանակիս, որ շփոթ էր կաթողիկոսութեան իշխանութեան սրբոյն Գրիգորի. զի անկեալ մեռաւ տէր Գրիգոր կաթողիկոսն ի զղեկէն Կոպիտառու. եւ այժմ ոչ ոք է յաջորդեալ զաթոռ նորին] եւ աղերս ընծայեցի ի սուրբ եւ յուղղափառ Հայաստանեաց գեղեցիկ»²:

2. «Գրեցաւ ձեռամբ Թադէոսի եւ Վարդանայ ի յիշատակ մեզ եւ ճնողաց մերոց... գրեցաւ ի թուականիս Հայոց ՈՅԷ (այսպէս ձեռագրին մէջ, տպ. ՈՅԷ), ի սուրբ յանապատիս Թեղենիս, ի սուրբ Կաթողիկէ զրանս... եւ տուաք զսա հոգեւոր եղբոր մերոյ Աւետեաց, որ տառապէր տարաշխարհիկ ի գիւտս մականութեան գրոց»³:

3. «Կատարեցաւ հոգեւորոգ տառս Մեկնութեան սուրբ Աւետարանիս Յովհաննու, զոր կարգեալ եւ ուղղեալ բազում աշխատութեամբ մեծի իմաստնոյ Սարգիս կոչեցեալ, աշակերտ երիցս երանեալ սուրբ վարդապետի Սարկաւազ կոչեցեալ. որ եւ նմա համազուգեալ ի սոյն խորհրդի»⁴:

4. Ազգէ գրիչ ի Կեչառուս ՈՂԳ (1184)

1) Կը կանխեմ բնել, թէ նկատի չունիմ հոս Շնորհալի Սարգիս վարդապետը Սեւ Լեւոն Գարաշիթու (Գարաշիթու) վանքէն, որ ծագեցաւ ժԲ. դարու երկրորդ և երրորդ քառորդին, զրեց Կաթողիկեայց Թղթերու Մեկնութիւնը 1150 ին և այլապէս, 1186 ին «ի ձերութեան», տուաւ անոր Համառատութիւնը հմտ. Հ. Ղ. Ալիշան, Սիսուան, էջ 408—409:

2) Յիշատակարան Յովհաննու Մեկնութեան, Հայապատմութիւն, էջ 370, § 286:

3) Անդ:

4) Անդ:

5) Հայապատմութիւն, էջ 390, § 295:

Թուին կ'օրինակէ ի վայելումն Աստուածա-
տուր արեղայի Ղուկասու եւ Յովհաննու
Մեկնութիւնը. Յիշատակարանին մէջ կը
գրէ ստացողը⁵.

«Ես թշուառս Աստուածատուր լոկ ան-
ուամբ կրօնաւոր եւ անպիտան արեղայ
ցանկացեալ սուրբ եւ երկնատեղեաց տա-
ռիս, զոր ըստ օրինի երկնադան եւ պալ-
ծառացուցիչ ծաղկանց ի միասին հաւաք-
եալ եւ աշխատասեր եւ արի մեակին Տեառն՝
հմտասեր եւ հանճարեղ իմաստիւք Հոգւոյն՝
Սարգիս, կոչեցեալ եւ Կունգ. Ժողովեալ
զսոսա ի միասին զերկոցունց զլիսոց աւե-
տաբեր բանից Տեառն զՄեկնութիւնս ի բա-
զում սրբոց զխօսեցեալսն եւ մի վայր գու-
մարեալ՝ զՂուկասուն եւ զՅովհաննուն»:

5. Յիշատակարան Բարսղի Ճառերուն,
գրուած ի Հաղբատ⁶.

«Գրեցաւ գիրքս ի թուականիս Հայոց
նորումս 20^թ (1172), իսկ Հոռոմոց ՅՂԴ
(1172) ի հայրապետութեան տեառն Ներ-
սիսի Հայոց կաթողիկոսի եւ ի թագաւորու-
թեան Վրաց եւ այլ բազում ազգաց՝ Դէոր-
գեայ որդւոյ Դեմետրէի: Գրեցաւ ձեռամբ
Սարգիս նուաստ գրչի եւ Խմարի եւ յետին
աւակերտի եկեղեցւոյ սրբոյ ուխտիս (Հաղ-
բատայ): Յորոց ամենեցունց հայցեմ չլի-
նել մեղադիր տգիտութեան խմոյ» . . . :

6. «Յաւուրս Շնորհալուոյն միւսանգամ
եւս յիշատակ լինի Թեղենեաց՝ գալստեամբ
անդր նորոյ վկային Յովսէփայ Դունեցւոյ
տաճիկ ազգաւ, հաւատացելոյ ի Քրիստոս,
որ գանակոծ լեալ ի հօրէն «եղեալ գաղտ
ի ծնողացն գնաց առ Սարգիս նգնաւորն ի
Թեղենիս» եւ նա քաջալերեալ յորդորեաց
զնա ի հաւատս Քրիստոսի. եւ ասաց շրջել
ընդ վանորայսն. եւ նա առեալ զաղօթս
սրբոյն եւ եւ գնաց ի Հաղբատ»:

Հ. Ղ. Ալիշան այս յառաջբերութիւնը⁷
կարդացած է Յովսէփ նոր վկայի վկայա-
բանութեան մէկ խմբագրութեան մէջ, որ
այլուստ անծանօթ է մեզի: Տեղիքս «Հա-
յոց նոր վկաները»⁸ հաւաքման մէջ այս-
պէս ներկայացուած է. Դնաց «ի գաւառն
Մաղաղայ որ է Բջնի, ի վանս Իսխանի, որ
է ի մէջ երկուց լերանց բարձրագունից՝
պարփակեալ անտառախիտ ծառօք, առ այլ

ուն միանձնացեալ, որ առաւել փայլէր յառ-
խարհիս մերում մաքուր վարովք, նզնաւորա-
կան հանդիսիւ, քահանայական շնորհիւ զար-
դարեալ, Սարգիս կոչեցեալ, խրատ իմն
գտանել ի նմանէ, եթէ որպէս վարեսցէ
զկեանս իւր եւ կամ մէր երթեալ դադա-
րեսցէ: Եւ ուսեալ ի նմանէ՝ երթայ այնու-
հետեւ ի գաւառն Սեւորդեաց, ի գերագրա-
կան եւ ի հռչակաւոր ուխտն ի Հաղբատ եւ
ի Սանահին»:

Յովսէփ նոր վկայ նահատակուեցաւ ի
Դուին 24 Հոկտ. 1170:

Այս տեղ յիշուած Իշխանի վանքը նոյն
է միւս բնագրին «Թեղենեաց» կոչած վան-
քին հետ, ինչպէս կարելի է հետեցնել տեղ-
ւոյն նկարագրութենէն:

7. Կայ Թեղենեաց վանքէն ոչ շատ հե-
ռու, այժմեան Զորուտ կոչուած գիւղին մէջ
ուրիշ վանք մը, անունն այժմ անծանօթ,
որուն աւերակ Ս. Աստուածածին եկեղե-
ցւոյ վրայ կը կարդացուի արձանագրու-
թիւնս, հաւանօրէն ԺԲ. դարու վերջերէն.
«Կամաւն Աստուծոյ մեղաւորս Սարգիս վար-
դապետ, որ առաջնորդ եղէ եւ շինեցի զսուրբ
Աստուածածինս . . . »⁹:

8. Թովմաս Մեծօփեցի 1427ին կը գրէ
ի վերջ Ղուկասու Մեկնութեան¹⁰. «Գրե-
ցաւ աստուածային կտակս ի սուրբ ուխտս
Աստուածածնի, որ այժմ Մեծօփայ վանք
անուանի, ի գաւառս Քաջբերունեաց: Եւ
օրինակն առաջին գրեալ էր ի սուրբ ուխտն
եղէվարդու ի դուռն սրբոյ եկեղեցւոյն Թէո-
դորոսի, որ էր գրեալ յառաջին օրինակէն
ձեռամբ աւակերտաց սուրբ վարդապետին
Սարգսի՝ Դաւթի եւ Ներսէսի յոյժ սխալ»:
Այս օրինակը, կ'ըսէ Թովմա, «230 ամաց
էր», այսինքն գրուած 1427էն 230 տարի
յառաջ, այն է 1197ին:

9. «Ով ընթերցող[ք] և կամ ընդօրի-
նակողդ . . . ասասլիր Աստուած . . . ու-
ղորմեա սուրբ վարդապետին Ստեփանոսի
(կարգա՝ Սարգսի) որ կոչի կունդ. եւ որք
ընդ նմա աշխատեալք են ի գործս բարիօք
գրոցս այսմիկ»: Այսպէս Յովհաննու Մեկ-
նութեան վերջը (ի ձեռագիրս էջմիածնի):

10. Դէորդ Վ. Սկեւոացւոյ Եսայիայ

6) Հայագատում, էջ 382, § 201ա:

7) Այրարատ, էջ 257:

8) Հայոց նոր վկաները, Ժողովրդական հրատ. Վաղար-

շապատ, 1902, էջ 30:

9) Այրարատ, էջ 257:

10) Երուսաղէմ, Մատենադարան Ս. Յակոբեանց, Ձեռա-
գիր Թ. 149:

խմբագիր Մեկնութեան Ընծայականին մէջ կ'ըսուի¹¹. «Եւ զի էր Սարգսի վարդապետի հոգացեալ (զՄեկնութիւն Եսայեայ)՝ առեալ եւ զայն . . . »:

11. Յովհ. Վ. Կոլոտիկ 1415ին իւր խմբագրած Եսայեայ Մեկնութեան մէջ, ակնարկութիւն ընելով Սարգսի խմբագիր Մեկնութեան մասին, կ'անուանէ զանիկա այսպէս. «Սարգիս վարդապետ ի վանացն Խորանաշատոյ՝ կոչեցեալ Կունտ»:

12. Զ. Ղ. Ալիշան¹² կը գրէ. «Յամի 1146 Կունդ Սարգիս անուամբ արեւելցի վարդապետ մ'ալ, աշակերտ մեծիմաստ Սարկաւագ վարդապետի, Ղուկասու աւետարանի համառօտ մեկնութիւն մը գրելով՝ կը հաւաքէ զանազան Հայրց եւ Վարդապետաց գրածներէն, որոնց մէկն ալ կոչէ Տէր Իգնատիոս»:

13. Զ. Գ. Զարգանալեան¹³ կը գրէ. «Սարկաւագայ աշակերտաց մէջ կը յիշուին . . . նաեւ Սարգիս Վ. Կունդ կոչուած, Արարատեան գաւառէն, զոր ժամանակակիցք «աշխատասէր եւ արի մշակ Տեառն կը կոչեն, հմուտ եւ հանճարեղ իմաստիւք հոգւոյն»: Ղուկաս եւ Յովհաննէս աւետարանագրաց մեկնութիւնը շարագրած է Սարգիս՝ իւր ծերութեանը հասակին, կամ Սարկաւագայ թուականին 63 տարւոյն մէջ. . . շարագրած է . . . ընդհանրապէս ընտիր ուճով եւ լեզուով»:

2. ԿԵՆՍԱԳՐԱԿԱՆ ԳԾԵՐ

Այս տեղիքներէն ուշադրութեան արժանի են մասնաւորապէս թ. 1-2, որոնք, ինչպէս բացայայտ կ'երեւայ, գրուած են հեղինակին՝ Սարգիս Կունտի ինքնագրէն եւ անոր թելադրութեամբ, բայց հասած են մեզի յետնագոյն գրիչներու արտագրութեամբ, օրինակէ օրինակ անցնելով, երբ կամաւ կամ ակամայ մուտ գտած են աղճատումներ, նաեւ նորամուտ յաւելուածներ:

Ունինք հոս չորս իրարու անհամապատասխան թուականներ.

ա. «Ի թուականիս նորոյ ԿԳ (1146).

բ. «Ի թուականիս Հայոց ՈՒԿ (1178).

գ. Ամ մահուան Գրիգոր կաթողիկոսի, այն է ՈՒԳ (1194).

դ. «Ի ՈՒԶ թուականութեանս հայկազեան սեռի», այսինքն 1197:

Առաջին թուականը Սարգիս Կունտի գրչէն է, գրուած անոր ծերութեան հասակին: Սարգիս ուրիշ տեղ ալ (թ. 5) գործածած է Սարկաւագայի թուականս, զոր ընդ կ'անուանէ (ուրիշները ՄՏՐԱԿ կը կոչեն), այսպէս. «գրեցաւ զիրքս ի թուականիս Հայոց նորումս ԶԹ», այն է 1083 + 89 = 1172: Եթէ Սարգիս ԿԳ (1146) թուին ինքզինք ծեր կը նկատէր, ԶԹ թուին անիկա զառամած պէտք է ըլլար: Կ'առաջարկեմ ԿԳ կարգաւ ՂԳ, այն է 1083 + 93 = 1176, այս տարւոյն «համառօտեցի», կ'ըսէ Սարգիս Յովհաննէս Մեկնութիւնս «եւ ստացայ զսա ինձ ի խրատ եւ ի վայելումս»¹⁴:

Նոյն միտքը կը կրկնէ Սարգիս երկրորդ Յիշատակարանին մէջ. «բազում աշխատութեամբ ի մին տեղի հաւաքեցի ի ՈՒԶ թուականութեանս Հայկազեանս սեռի — ի դառն եւ ի չար ժամանակիս, որ շփոթ էր կաթողիկոսութեան իշխանութեան սրբոյն Գրիգորի. զի անկեալ մեռաւ տէր Գրիգոր կաթողիկոսն ի դղեկէն Կոպլտառու. եւ այժմ ոչ ոք է յաջորդեալ զաթոռ նորին — եւ աղերս ընծայեցի ի սուրբ եւ յուղափառ Հայաստանեաց եկեղեցի: Երկու թուականներու մէջ 21 տարիներու ոտտում կայ: Յայտնապէս խանգարուած է սկզբնաղբիւրը: Ինձ կը թուի թէ խանգարումը տեղի ունեցած է երկու ուրոյն գրիչներէ զանազան ժամանակներու մէջ:

Եկամուտ է Գրիգոր կաթողիկոսի մահուան յիշատակութիւնը, որ ընդհատած է Սարգիս վարդապետի գեղեցիկ նախագատութիւնը՝ «ի մի տեղի հաւաքեցի ի ՈՒԶ թուականութեանս Հայկազեանս սեռի — եւ աղերս ընծայեցի ի սուրբ . . . եկեղեցի»: Յետոսմուտ է այն դարձեալ իր սամկօրէն շարագրութեամբ, անյարիր բոլորովին Սարգսի կուռ ոճին: Յաւելուածս կ'ակնարկէ 1194-1195 տարւոյն զէպքերը: Գրիգոր կաթողիկոս քարավէժ եղաւ 1194ին, ուստի Հայոց ՈՒԳ թուականին, աշնան հա-

11) Մխուան, էջ 103:

12) Զ. Ղ. Ալիշան, Ենթահայի եւ պարագայ իւր, Վենետիկ 1878, էջ 114:

13) Պատմութիւն Հայկական Հին Դպրութեան, Վենետիկ 1886, էջ 597:

14) Ըստ այսմ իմանալու է Զ. Ղ. Ալիշանի (թ. 12) եւ Զ. Գ. Զարգանալեանի (թ. 13) «1146» եւ «Սարկաւագայ թուականին 63 տարւոյն մէջ», երկուքն ալ այլքի առաջ ունեցած են թ. 1-3 Յիշատակարանները, ինչպէս կ'երեւայ Վենետիկի Միքիթարեան Մատենադարանի մէկ ձեռագրի մէջ:

ւանօրէն. գոյժը Հայաստան հասած ըլլալու է ՈռԴ (1195) թուին. արգեամբք ալ ի Հաղ-բատ եփրեմի Մեկնութեան Աւետարանի Հա-մարարբառ կ'օրինակուի ՈռԴ թուին «ի մահուան տեառն Գրիգորի Հայոց կաթողի-կոսի»¹⁵: Այս տարւոյն, օրուան լուերերու տպաւորութեան տակ, մուտ գտած ըլլալու է յաւելուածս գրչէ մը, որ այս տարւոյս օրինակած է Սարգսի Մեկնութիւնս: Գրի-գորի յաջորդն եղաւ Գրիգոր Զ. Ապրիատ, ըստ Օրմանեանի նոյն 1194 տարւոյն վեր-ջերը¹⁶. ուստի բոլոր Հայաստան հնչած պիտի ըլլայ յընթացս 1195 տարւոյն, երբ ի գլուխ կը հանուէր Մեկնութեան օրի-նակութիւնը:

Այս ըմբռնմամբ ՈռԶ (1197) թուականը հարկ է երկրորդ օրինակդի մը վերագրել, որ «ՈռԴ» վերածած է ՈռԶի, որ ընթացիկ տարին էր նոր գրչութեան, առանց անդա-դառնալու, թէ կաթողիկոսի մահուան շուրջ պատմուածները անհամապատասխան են 1197 տարւոյն: Սարգիս Կուշտ ինչպէս թ. 1ա եւ 5 Յիշատակարաններու մէջ, նաեւ այս տեղ գործածած ըլլալու էր Սարկաւա-գագիր թուականը. ըստ այսմ կ'առաջար-կեմ կարգալ՝ «ի թուականիս Հայոց նորումս ՂԿ. ի հայրապետութեան տեառն Գրիգորի. եւ աղերս . . . »:

Այսպէս կը ստանանք դարձեալ 1176 տա-րին: Այս թուականէն երկու տարի ետքը՝ «ի թուականիս Հայոց ՈռԷ (1178) ի սուրբ յանապատիս Թեղենիս» կ'օրինակեն Մեկ-նութիւններս Թաղէոս և Վարդան գրիչները: Հաւանօրէն այս առաջին օրինակն է, որ կը հանուի սկզբնագրէն հեղինակին հսկողու-թեան տակ: Հ. Ղ. Ալիշան, որ այլուր¹⁷ այսպէս «ՈռԷ» ընթերցուածով յառաջ բե-րած էր տեղիքս, Հայապատմի մէջ կա-րեոր տեսած է կարգալ «ՈռԷ», ազդուած վերագոյն յիշուած «ՈռԶ» թուականէն: Բարեբախտ դիպուածի վերագրելու է սա-կայն, որ չորս այլազան թուականներու մէջ այս մէկը միայն անեղծ պահուած է: Շնորհիւ այս մէկին հնարաւոր եղաւ ահա լուսաբանելու Սարգիս Կուշտի Մեկնութիւն-ներու գրութեան ժամանակը:

Այսպէս Սարգիս Վարդապետ 1176ին

հրապարակ հանելով իր Մեկնութիւնները կարող էին այնուհետեւ Թաղէոս և Վարդան 1178ին ի Թեղենիս, Աղդէ գրիչ 1184ին ի Կեչառուս եւ Դաւիթ եւ Ներսէս գրիչներն 1197ին յեղիվարդ տալ անկէ օրինակու-թիւններ:

Կ'ուզեմ անդրադառնալ հոս 1178ի Յի-շատակարանին միւսանգամ. կ'ըսուի թէ օրինակս «գրեցաւ ձեռամբ Թաղէոսի եւ Վարդանայ ի յիշատակ մեզ եւ ծնողաց մե-րոց . . . եւ տուաք զսա հոգեւոր եղբոր մերոյ Աւետեաց, որ տառապէր տարաշխար-հիկ ի գիւտս մակացութեան գրոց»: Որո՞ւն խնդրանօք գրած են օրինակս Թաղէոս և Վարդան: Ինձ կը թուի թէ անոնք գրած են յանձնարութեամբ Սարգիս Վարդապետի. և ինքն է որ կ'ըսէ թէ «տուաք զսա հոգեւոր եղբոր մերոյ (իմացիր՝ մերում) Աւետեաց»: Վերագոյն Սարգիս էր որ կը խօսէր իր կրկին յիշատակարաններու մէջ. իսկ թ. 3 Յիշա-տակարանը առանց տարակուսի Թաղէոս և Վարդան գրիչներէն է. նոյնը պահուած է նաեւ Երուսաղէմի թ. 855ի մէջ:

Աւետիք, որ «տառապէր տարաշխարհիկ ի գիւտս մակացութեան գրոց», հաւանօրէն Աղթամարցի Աւետիք վարդապետն է, որ ըլլալով հետամուտ «ի գիւտս մակացու-թեան գրոց» աշխատասիրած է կազմել Ե-րուսաղէմի թ. 1250 Հաւաքածոյքը, ուր ի մի ամփոփած է զանազան վարդապետա-կան ասացուածքներ, տօնական ճառեր և այլն. իր անուան կը հանդիպինք հոն երկու անգամ. անգամ մը յիշել կ'աղերսէ «եւ զԱւետիս վարդապետ Աղթամարցի» (թղ. 16⁵բ) և ուրիշ անգամ ողորմութիւն կը խնդրէ «եւ Աւետիս վարդապետի աշխա-տողիս»: Ձեռագիրս, որ սկզբէն և վերջէն թղթերու անկում կրած է, չունի Յիշատա-կարան. բայց գրուած ըլլալու է ԺԲ. զարն վերջին քառորդին: Հաւանօրէն ա'յս Աւե-տիսի գրչէն է նաեւ Երուսաղէմի թ. 1268, Գրիգոր Աստուածաբանի «Քրիստոս ծնեալ լինի» ճառախումբը, գրուած «խիտ և խո-շոր գրով, նուրբ եւ նուաղ ձեւով ձեռամբ Աւետեացս, մեղաւոր գրչաւորի, ի ՈԺԶ թուականութեանս Հայոց». տեղը չէ յիշ-ուած:

Եթէ Սարգիս Կուշտ 1178ին ի Թեղենիս կը գտնուէր, զժուարին չէ նոյնացնել իրեն հետ այն Սարգիս միանձնացեալն, «որ ա-

15) Հայապատմ., էջ 383, § 291բ.

16) Ազգապատմ., Ա. էջ 1509—1510.

17) Այրարատ, էջ 257.

առեւել փայլէր յաշխարհիս մերում մաքուր վարուք, ճգնաւորական հանդիսիւ, քահանայական շնորհիւ զարդարեալ»։ 1169ին իւրեն կը զիմէ ի Թեղեցւոյ կամ ի վանս Իշխանաց նորադարձն Յովսէփ, հրահանգուելու քրիստոնէական վարդապետութեան մէջ, գտնելու անկէ միսիթարութիւն։

Առանց տարակուսի սոյն այս Սարգիսն է նաև այն «Սարգիս նուաստ գրիչն և ախմար և յետին աշակերտն եկեղեցւոյ սրբոյ ուխտի» Հաղբատայ, որ 1172ին կ'օրինակէ ի Հաղբատ Ս. Բարսղի ճառերը։ Սարգիս Կուշտ ըլլալով «աշխատասէր» և «հմտասէր», կ'այցելէր անշուշտ ստէպ ստէպ Հաղբատ տեսակցելու իր ուսումնակիցներու՝ Վարդան և Պետրոս զխոնական վարդապետներու հետ, որոնք կը գասախօսէին հոն այս շրջանին, և օգտուելու վանքին հարուստ Մատենադարանէն. գիտենք որ այն տեղ կար ի մէջ այլոց Եփրեմի Մեկնութիւնն Աւետարանին համաբարբառ¹⁸ զոր օգտագործած է Սարգիս առատապէս իր Մեկնութեանց մէջ։

Այսպէս կ'ուշենանք ժամանակի համար մեր ոտքի տակ հաստատուն կոռուան 1168-1178 տարիները, երբ Սարգիս Կուշտ արդէն «ի ծերութեան» կը գտնուի Թեղեցւոյ վանքի մէջ։

Թ. 5 Յիշատակարանին մէջ, գրուած 1172ին, Սարգիս Կուշտ ինք զինքը կը ներկայացնէր «նուաստ գրիչ և ախմար և յետին աշակերտ եկեղեցւոյ սրբոյ ուխտի», այսինքն աշակերտ Հաղբատայ դպրոցին, ուստի անիկա իր ուսումը առած է Հաղբատի մէջ, անշուշտ յիշեալ Թուականէն շատ յառաջ արդէն։ Այս տեսակէտէ ուշագրութեան արժանի վկայութիւն է և այն, զոր կու տայ ժամանակակից մը 1178ին, երբ կը վկայէ Թէ Սարգիս «աշակերտն է երկից երանեալ սուրբ վարդապետին Սարկաւագ կոչեցեալ, որ և նմա համագուգեալ ի սոյն խորհրդի»։ Խօսքը Յովհաննէս Սարկաւագ վարդապետի մասին է, որ գործած է ի Հաղբատ արդիւնաւոր գրական գործունէութեամբ և վախճանած է 1129ին¹⁹, ուստի ժամանակ մը, երբ կ'իյնայ Սարգիս Կուշտի

կտրճութիւնը, վասն զի Սարգիս եթէ 1178ին նշխարեւում էր արդէն ծերութեան տկարութեան («մոռացայ զծերութիւն և զտկարութիւն մտացս», «զտկարութիւն ի բաց եղեալ»), ըլլալու էր իրր 70 տարեկան, ուստի ծնած 1106ին մերձաւորապէս, որով կարող է գոնէ 5 տարի աշակերտած ըլլալ Սարկաւագ վարդապետի անոր կեանքի վերջին տարիներուն²⁰։ Թերեւս այս կրսերութիւնը նկատի առնելով Սամուէլ Անեցի և Վարդան, չեն յիշած զինքը Սարկաւագ վարդապետի աշակերտներու թուին մէջ²¹, որոնք են. Երեմիա Անճրեւիկ, Սամուէլ եւրէջ, Անանիա, Խաչատուր, Գրիգոր և Յովհաննէս Անեցիք։ Սարգիս Կուշտ Սարկաւագ վարդապետի մահէն ետքն ալ շարունակեց իւր ուսումը Հաղբատի մէջ. իւր դասընկերներն եղած են անշուշտ Վարդան և Պետրոս վարդապետները, որոնք ապա նշանաւոր հանդիսացան Հաղբատի մէջ 1150-1180 տարիներուն։

Թէ որ և է կապ ունի՞ Սարգիս Կուշտի անուան հետ Զորուտի Ս. Աստուածածին եկեղեցւոյ արձանագրութիւնը, ուր «Սարգիս վարդապետ առաջնորդ» կը յիշուի, չեմ կրնար հաստատել։

Աստուածատուր արեղայի տղերքը Թ. 4 Յիշատակարանին մէջ, գրուած 1184ին ի կեչառուս, այնպէս զգալ կուտան Թէ Սարգիս այս թուին տակաւին ի կեանս էր։ Նա վախճանած ըլլալու է այս թուականէն ոչ շատ ուշ։

Մինչեւ այժմ մեր ձեռք բերած տեղեկութիւններու հետ շատ անմիաբան կը հնչէ այն վկայութիւնը զոր կու տայ Յովհաննէս Վ. Կոլոտիկ 1415ին Սարգիս Կուշտի գործունէութեան ասպարէզի նկատմամբ, երբ կը գրէ. «Սարգիս վարդապետ ի վառացն Խորանաւառոյ՝ կոչեցեալ Կուշտ»։ Այս վրկայութեան անկայունութեան համար ապացոյց կարելի է առնել այն պարագան որ, ինչպէս Կիրակոս Գանձակեցի, աշակերտն Յովհաննէս Վանականի, կը պատմէ, Խորանաւառի վանքը կառուցած է Յովհաննէս

20) Ոսկեան, անդ, էջ 15-16 կը գրէ. «Սարկաւագի աշակերտ մըն է նաև Սարգիս Կուշտ, որ ինչպէս կ'երևայ անոր բնիկամիջներէն մին եղած է, վասն զի Սարգիս զեռ. 1197էն [Խաչքիւր՝ 1176էն] ետքը կ'ապրեր»։

21) Յովհ. Սարկաւագ իւր գրումներէն ինչ ինչ նուիրած է «Ժմծին Սարգիս», որուն նշոյնութիւնը Հաղբատի համանուն առաջնորդի հետ հաւանական է. յամենայն դէպս կապ չունի Սարգիս Կուշտի հետ։

18) Հայագիտութիւն, էջ 388.

19) Այս է Սարկաւագ վարդապետի մահուան հաւանական թուականը, հմտ. Հ. Հ. Ոսկեան, Մատենադարանի քննութիւններ, Վիեննա, 1926, էջ 1-3։

Վանական վարդապետ, որ և վախճանած է 1251ին «ի վանսն զոր իւր իսկ էր շինեալ, որ կոչի Սորանաշատ, և վասն յովով եկեղեցեացն որ ի նմա՝ ընկալաւ զանունն, որ կայ հանդէպ Երզնէ վանից բերդին և ի թիկանց Գարգամանոյ»²²։ Կիրակոսի վկայութիւնը կը հաստատէ յիշատակագիր մը 1224էն, երբ կը գրէ թէ «շինող եւ առաջնորդ վանիցս էր Վանական վարդապետն»։ Կան ի Սորանաշատ արձանագրութիւններ, որոնց հնագոյնը թուական կը կրէ ՈԿԵ (1216)։ ասկէ կը հետեցնէ Հ. Հ. Ոսկեան, թէ Սորանաշատի հիմնարկութիւնը պատահած ըլլալու է թուականէս ոչ շատ կանուխ. բայց Սարգիս արքեպ. Զալալեան հիմնարկութեան տարին կը նշանակէ ՈԽ (1191)²³։ Յամենայն դէպս երբ ալ ընդունինք Սորանաշատի հիմնարկութեան տարին, կ'իյնայ այն Սարգիս Կունտի մահէն ետքը։ Չկայ պատճառ ենթադրելու, թէ անիկա իր կեանքի վերջին տարիներուն նորակառոյց Սորանաշատ գացած ըլլայ²⁴։

Ն Կ Ա Ր Ա Գ Ի Ր Ը

Սարգիս Կունտի²⁵ կեանքի առաջին յիսնամեակը մթութեան մէջ է մեզի համար։ Բայց գիտենք թէ անիկա պատանի հասակին մտաւ Հաղբատի Դպրոցը, աշակերտեցաւ Յովհաննէս Սարկաւագ վարդապետին անոր կեանքի վերջալուսին։ Չկրցաւ անշուշտ աւարտել ուսման ընթացքը անոր հովանաւորութեան տակ. բայց շարունակեց մնալ Հաղբատ, ի խնդիր անդրադոյն զարգացման, համապատիւ ուսուցիչներու իրենամբին տակ։ Իր գործունէութեան ասպարէզն եղաւ Թեղեհնեաց վանքը Արարատեան դաշտին վրայ, ուր եղած էր հաւանօրէն իր ծննդավայրը։ Հոս գտաւ զինքը նորաբոյսն Յովսէփ և ըմբոշխնեց իրմէ հոգեւոր միւթարութիւն։ Ժամանակակից մը, որ գրեց յիշեալ Յովսէփ նոր վկայի վկայարանու-

թիւնը, կը ներկայացնէ զինքը «այր միանձնացեալ, որ առաւել փայլէր յաշխարհիս մերում մաքուր վարուք, ճշնաւորական հանդիսիւ, քահանայական շնորհիւ զարգարեալ»։ Իսկ Աստուածատուր երէց կ'անուանէ զինքը «աշխատասէր արի մշակ Տեառն, հմտասէր և հանճարեղ իմաստիւք Հոգւոյն»։ Ուրիշ մը «մեծ իմաստուն . . . համալուզեալ (Յովհ. Սարկաւագի) ի սմին խորհրդի» Մեկնութեան Ս. Գրոց։ Բայց և այնպէս Սարգիս կը խոստովանի ինք զինք «տրուպ և անպիտան ի ժառանգաւորս եկեղեցւոյ», «տգէտս ի զիտնականաց», «սխմար և յետին աշակերտ եկեղեցւոյ»։

«Աշխատասէր» և «հմտասէր» ոգին իր նկարագրին արտակարկառ գիծն եղած է։ Սիրած է տեսական կեանքը. բայց միաժամանակ ապրած է զրքերու մէջ. «հմտասէր» մտքով նուիրուած է ընթերցման և «աշխատասէր» կամքով պարապած է ընդօրինակութեամբ ձեռագիրներու, իսկ «հանճարեղ իմաստիւք Հոգւոյն» միջամուխ եղած է արտադրել զրական գործեր. նաեւ «ի սմին խորհրդի» «համալուզեալ» իւր ուսուցչին։ Մեզի ծանօթ չէ լրիւ թիւը իր գրական արտադրութիւններու։ Անոնք, որոնք հասած են մեզի, աշխատասիրութիւններն են իր ծերութեան օրերու։ Համարի՞նք, թէ այդ «աշխատասէր արի մշակը» միայն իր կեանքի վերջին տարիներուն անձնատուր եղաւ գրականութեան։ Թերեւ ժամանակը կարող է երևան բերել գործեր նաեւ իր կատարեալ հասակի արտադրութիւններէն։

Ունինք իրմէ խմբագիր Մեկնութիւններ Յովհաննու և Ղուկասու Աւետարաններու. կ'ընծայուին իրեն նաեւ Եսայեայ մարգարէութեան Մեկնութիւն և ուրիշներ։ Մեկնութեան այն եղանակը, զոր կիրարկեց ինքը, նորութիւն էր հայ գրականութեան մէջ և կը կազմէ մեկնողական գրականութեան նոր սեռ մը, որուն հիմնադիրը ինքը եղած է։ Դոնէ ինձ ծանօթ չէ թէ իրմէ յառաջ որ և է մէկը ձեռնարկած ըլլայ յօրինել Ս. Գրոց մասերու խմբագիր մեկնութիւն։ Այսպիսի աշխատանք ծանօթացուցած էր Հայոց Ը. դարու սկիզբը Ստեփանոս Սիւնեցի՝ թարգմանելով Ղեւտականի խմբագիր Մեկնութիւնը. որ սակայն մասնաւոր ուշադրութեան արժանացած չէ։ Ուրիշ մը, Կաթողիկեայց Թղթերու խմբագիր Մեկնութիւնը,

22) Կիրակոս Գանձակեցի, էջ 21։

23) Իորանաշատի շինութեան շուրջ հմտ. Հ. Հ. Ոսկեան, Յովհ. Վանական և իւր Գպրոցը, Վիեննա, 1922, էջ 9-10։

24) Ի Սորանաշատ եղած են անշուշտ Սարգիս անուն վարդապետներ, որոնցմէ մին կամ միւրը թերեւ նկատի առած է Յովհ. Կոյտիկ։ Ծանօթ է թէ Յովհ. Վանական իր գրածքն յԱրարատեան պսակ կուսից, գրած է ի խնդրոյ Սարգիս քահանայի։

25) Այսպիսի «Կունտ» կամ «Կունդ» մականունամբ ծանօթ է մեզի Սարգիս վարդապետ, արդեօք ճաղա՞տ ըլլալուն պատճառաւ։

բանանի մայրին (cèdre)։ Այս վերջինը ծանօթ է ամէնուն և անունին (erina) նոյնացումը վիճաբանութեան տեղի չի ձգեր։ Անշատ փնտռուած է եգիպտոսի ու Միջագետքի մէջ, որքան իբր շինութեան փայտ, նոյնքան ալ իր անփուռ յատկութիւններուն համար։ Երբ պէտք ըլլար վնասներուն հմայութիւնները խափանել, իբր հակահմայք ծառայող արձանիկները մայրիկ փայտէն կը շինուէին։ Իսկ շոնիկն խոզակը կը ծառայէր իբր սրսկաման (aspersoir) քաւութեան ջուրի։ Ասորական գեղագործութեան տարազներու (formulaire) մէջ շոնիկ գործածուած կը տեսնենք վէրքեր պատելու (pansement) և ծխումի (fumigation) մէջ։ Ասորեստանցիք, ինչպէս որ կը պատմէ Պլինիոս, շոնիկն բեռնէր՝ կամ իրենց բացատրութեամբ արիւնը ու իւզը կը հանէին թորումով։ Իրենց ծանօթ էր նաև շոնիկն փողին՝ կամ իրենց բացատրութեամբ արիւնը և բնագիրները ցոյց կու տան որ շոնիկն սկզբնական բնավայրը Ամանոսն էր։ Դէպի արևմուտք էր և ո՛չ թէ ելամի երկրին մէջ, ուր կ'իլկամէ՝ կռուեցաւ Շոնիկներու պահապան Հուժպապայի հետ։

Հին գպրութեանց մէջ կը հանգիպինք նաև Erin-Badի, նոյնքան պիտանի վերոգրեալ գործածութեանց մէջ, որ անտարակոյս դարաւոր շոնիկն է, ինչպէս նաև Erin-Babbarի կամ սպիտակ շոնիկն, որ կը թուի եղած ըլլալ Linnei Juniperus oxycedrusը, որ հին գեղագիրներու մեծագոյն մասին մէջ յիշատակուած շոնիկ իւզն է։

Հալէպի շոնիկն բեռնէր ծանօթ է ti-ru անունին տակ, ասոր համազօր է gile կամ shammu sha libeը կամ she-li-ud «Հալէպի շոնիկն հանուած գեղը» (Li-ud), որ գուրսէն գործածելի գեղ մը ըլլալով, ընդհանրապէս կը ծառայէր ականջի, բերնի եւ աչքի վէրքերը պատելու, ինչպէս նաև ծխումի (թիւթսի) համար։ Կը պատրաստէին ջուրի կամ մեղրի մէջ եռացնելով։ Ո՛վ չի գիտեր տակաւին այսօր ալ, ըլլա՛յ հազի, ըլլա՛յ յօդացաւի գէմ, բեւեկնի խէժին (térebenthine) բուժիչ յատկութիւնները։

Անուշահոտ խոկութիւններու այս գլուխը փակելէ առաջ, կ'արժէ խօսիլ նաև ku-kruի վրայ, Ասորեստանի մէջ ա՛յնքան ժողովրդական այս դեղին, և որ Jastrowէն ի վեր կը շփոթուէր եղերգին (chicorée) հետ։

Պր․ R. Campbell Thompson իր մագիստրոսական ուսումնասիրութեան մէջ⁴⁾, որուն կը դիմենք ամէն անգամ երբ ասորական բժշկութեան հարց մը կը ներկայանայ, իրաւամբ գիտած է որ, ku-kruն ընդհանրապէս մօտեցուած է burāshu (շոնի)ին և որ յաճախ անուշահոտ բոյսերու ցանկին առաջին դիմին վրայ գրուած ըլլալով, ashûi (եղևին) ընտանիքէն նկատուած է, այն ձևով որ կարելի է որ եղևինի բեռնէն տարբեր բան մը եղած ըլլայ։ Այսպէս ուրեմն ku-kruն և իր համազօրը եղող gam-gamը, արեւմտեան ծագում ունեցող եւ Ասորեստանցիներէն գործածուող դեղերու շարքին իրենց արժանի տեղը կը գրաւեն։

* * *

Ըլլա՛յ իրենց հաճոյքին համար, ըլլայ օգտակար բոյսեր իրենց երկրին մէջ վարժեցնելու նպատակաւ, Ասուրի և Բաբելոնի վեհապետները հոգ տարին ուրիշ երկրներու մէջ ապրող բոյսեր իրենց պարտէզներուն մէջ հաւաքելու։ Ասոր առաջին օրինակը տուին եգիպտոսի փարաւոնները։ Խաղէքսուզի կողմէ Բուռզի երկիրը զբոսելու զետեղելով վերադարձաւ երեսուներկու հոտաւէտ տունկերով, որոնք գրուած էին հողով լեցուած կողովներու մէջ, որպէս զի կարելի ըլլար զանոնք իրենց հողովը տնկել Թէփէի պարտէզներուն մէջ։ Նմանապէս Թութմէս Գ․ Պաղեստինի երրորդ արշաւանքէն հետը բերաւ տունկեր ու ծառեր, զորս դասաւորելէ յետոյ, Քարանաքի մէջ կառուցած իր նոր շէնքերէն մէկուն սենեակը զարդարել տուաւ նոյնիսկ այդ տունկերը ներկայացնող խորաքանդակներով։

Ասորեստանի թագաւորները հաւասարապէս հոգ կը տանէին թէ՛ պարտէզներու և թէ՛ ոռոգմանց։ Սեննաքերիպ, որ իր մայրաքաղաքին ջուր բերելու համար բաղմաթիւ ջրուղիներ (acqueduc) փորել տուած էր, ըլլա՛յ Պալեստին, ըլլայ իր շինութեանց յիշատակարաններուն մէջ, կը յիշէ Ամանոսի մէջ եղածին նման պարտէզներու շինութիւնը, լեռներու վրայ ու դաշտերու մէջ աճող ամենազգի տունկերով ու պլաւ-

4) The Assyrian Herbal, Լոնտոն, 1924. էջ 155 և յաջորդ էջերը։

դատու ծառերով: Կը յիշէ նոյնիսկ այն ծառը՝ «որ բուրգ կը կրէր վրան», բամպակենին: Կրնայ ըլլալ որ ակնարկուած ծառը կաղամախին եղած ըլլայ, որուն պտուղը, հասունցած ատեն, մետաքսային խօշրտուք (bourre) կ'արձակէր, վասն զի Ասորեստանցիներուն ծանօթ բամպակենին kitûn էր աւելի:

Մարտուք - արալ - խտփին, որ աւելի Մերօտաշ - Պալատան անունով ծանօթ է, իրաւամբ կը հպարտանար Բաբելոնի իր պարտէզովը, որովհետեւ իր դպիրներէն մին մեզի թողած է հոն գտնուող տեսակներուն ցանկը: Այս վաւերագրին մէկ պարզ օրինակը հասած է մեր ձեռքը, ինչպէս որ ցոյց կու տայ ստորագրութեան մէկ յիշատակութիւնը — «բնագիրը գրուած ու վերստուգուած է տախտակին համաձայն», ու այս՝ անտարակոյս, վասն զի իսկականը, զէշ կերպով թրծուած, խաթարուած էր, դատելով զէթ դպիրին տեղ տեղ թողած նօթերէն՝ թէ «խորտակուած է, նոր կտրած է»:

Տախտակին առաջին չորս սխանկները, երեսին ու կոնակին կողմէն, հորիզոնական զիծերու միջոցաւ բաժնուած են փոքրիկ հատուածներու, նշանակելով անունները ա՛յն բոյսերուն՝ զորս Բաբելոնացի բուսաբաններ ի մի հաւաքած էին: Բոլորն ալ նշանակուած են SAR (մեր ծառը արդեօք) նշանով: B. Meissner և R. Campbell Thompson, բոլոր այս բոյսերը նոյնացուցած են իրենց տեսակներուն թիւովը: Պէտք էր անշուշտ որ բոլորն ալ իրենց անունները ունեցած ըլլային: Այս տախտակներուն վերլուծումը շատ կարեւոր է սակայն, ցոյց տալու համար մեզի թէ բոյսերը դասաւորելու համար ի՛նչ սկզբունքներէ կ'առաջնորդուէին: Կը թուի թէ առ հասարակ դասաւորումը կատարուած է աւելի բոյսերուն ընդհանուր յատկութիւններու հիմամբ, քան թէ անոնց կազմուածքին հանգամանքներովը: Այսպէս, եթէ սխտորագրներն ու շրթնաւորները իրարու քով դասաւորուած կը տեսնենք, միւս կողմէ սակայն, ընդհակառակը, ուրիշներ ի մի խմբուած են զանոնք գործածելու եղանակներովը:

Նախ և առաջ կու գան սլսոքը, սոխը (shûmu՝ որ ըստ բնագիրներուն՝ կապոցով կը ծախուէր) և պրասը (karâshu):

Թէև առաջին երեք դասակարգերուն մէջ զնեկ ճիշտ պիտի ըլլար, իբր ասոնց աւելի մերձաւոր բոյս մը, այս առաջին խումբին մէջ կը տեսնենք mirguն, զոր կարելի է ենթադրել իբր կաղամբի(?) տեսակ մը:

Երկրորդ խումբը շատ զարտուղի հաւաքում մը կը ներկայացնէ, կարենալ արգարացնելու համար անոնց նոյն ընտանիքի պատկանած ըլլալը. հոս կան սպորեինի (antahshu) և ոսպե՛րը (kunibhu):

Երրորդ խումբին մէջ ասոնուած են շրթնաւորներու սեռէն անուշահոտ տունկերը, ուր կը տեսնուին երեք տեսակ անու՛նուխ (urnû, manihu և qurnu) ու նոյնպէս շրթնաւորներու ընտանիքին պատկանող արխայաճաղիկը (hamuk, pasilik):

Չորրորդ ու հինգերորդ խումբերուն մէջ կ'իյնան պարսկի ելերգի՛ն (marrutu, endive), հազարին (hashshu, laitue), սամիրին (shibâtu, fenouil) և նինին (ninu, ammi) նման բանջարեղէններ:

Վեցերորդ խումբին մէջ կ'իյնան օշնանային ընտանիքին պատկանող տունկեր (այլուր Elteg նշանով որակուած): Ասոնց մէկ քանինները միաւորուած են ջրկոնսի (qaqullu, cresson) տեսակներուն հետ:

Եօթներորդ ու ութերորդ խումբերուն մէջ գրուած են համեմունքները, ինչպէս՝ ֆրոււմը (azipiru, safran), կիսնը (kusibirru, coriandre, քիշնիշ) և փեգեման (egengiru, rûe, սէտէֆ օթու): Այս խումբին մէջ կը գտնուի նաև asmiduն կամ samiduն՝ որ աւելի թփիկ մըն է, որովհետեւ թռչունները անոր վրայ կը թռտէին⁵⁾: Ասոր հետ նոյնացուած է Նեղոսի յատուկ ափսիան (acacia nilotica): Ասոնց կը յաջորդեն այլ տեսակի փեգեմայ (bishshu) մը, մեթիկ զոպա՛ն (yûpu, hysope), անանուխի՞ տեսակ (zambûru) մը, զամբուը (hashû, ծոթոր) և պիսսակե՛նին (butnu):

Իններորդ խումբին մէջ են պեղեմին (silqu, bette), կարմիր բոլկ (laptu, rave) ու սեւ բոլկ (pulgu, radis) բանջարեղէնները:

Տասներորդ խումբը կը հաշուէ բեթններ (résine), որոնց մէջ կան Մեֆֆի բալսամը (argânu, baume de la Mecque) և պարսկական ցարգեսը (bariratu, férule persique):

5) Ասորեստանցիներուն ծանօթ էր «samidu», hurriի (խորշ), եղէգի (kisi, roseau), փշենիի (ashâgi), tubatûի ու tubagûի թռչունը:

Տասնամեկերորդ, տասներկրորդ ու տասներեքերորդ խումբերը իրենց մէջ կը համբնն միայն ծաղիկներ. այսպէս՝ լեւան խաւիսաւը և երեք տեսակ մեկուն (kusibu, hassuhaltu, kanâshuttu)⁶, գառնալեզուն (lî-shan kalbi)⁷, եզջերուի Xը (qa-an-nu-ai-lu), թռչունի Xը (hal-la is-sur) ևն:

Տասնչորրորդ խումբը կը պարունակէ ասպասը (aspastu, luzerne, դապա եօնճա), անգժասը (surbu, assa foetida) և զղմեցիները (qishshû, piqqûtu):

Հակառակ կարգ մը անուններու անտուգութեան, կը տեսնուի որ բոլոր այս ընթացիկ տեսակները կը պատկանին միակ պարտէզի մը, ծաղիկներով, կանաչեղէններով և հոտաւէտ բազմաթիւ բոյսերով, որոնք կը զործածուէին արեւելեան խոհանոցի մէջ և զօրս զործածեց նոյնպէս արեւմտեան խոհանոցն ալ, մինչև ի վերջ Միջին դարու: Ծիշար ըսելով անիկա բուսաբանական պարտէզ մը չէր, ինչպէս էին Սիննաքերիպի աշխարհի պարծանքով արեւելիւ յիշած պարտէզները:

Հետագայ երկու խումբերը կը նշանակեն՝ առանց քանակութիւնը ցոյց տալու՝ պարտէզի յատուկ գործիքները (զլխաւորաբար սակառները) և տախտակը կը կրէ հետեւեալ յիշատակագրութիւնը. «... թագաւոր Մարտուք-արալ-Իտտինի պարտէզին (բոյսերը): Մարտուք-Շուս-Իտտինի տախտակը: Ան որ Մարտուք (չ)ատուածը կը մեծարէ, թող չվերցունէ (այս տախտակը)»: Յանձնարարութիւն մը՝ որ կը թուի մասնաւորապէս սահմանուած ըլլալ Միջագետքի, եթէ դատենք Պր. Շալլի կողմէ հաւաքուած նման ալլ բնագիրներու յիշատակարաններէն⁸:

Թարգմանեց

Հալեպ

ԱՐՏԱԻԱԶԳ. ԱՐՔԵՊՍԿ.

6) Ասորեստանցիք մեկոնի այս տեսակները կը գործածէին իբր քնածական (hypnotique) զեղ, ըստ Dr. G. Cantenautի զեղացուցակին La Médecine en Assyrie et en Babylonie, Paris (Malaine). 1938. էջ 181:

7) Ասորեստանցիք մեզի նման ծանօթ էին «եան լեզուին, աղուէսի խաղող»ին ևն: Աւելորդ է ըսել որ այս որակումները ամէն բանէ առաջ ցոյց կու տան անուններու կազմութեան ժողովրդային միևնոյն եղանակը, թէև կրնայ ըլլալ որ ասոնց տեսակները նոյնը եղած չըլլան:

8) Mélanges Syriens. Paris. 1939. Ա. Հատոր. էջ 11-14:

ԱՄԻՐՏՈՎԼԱԹ ԱՄԱՍԻԱՑԻ

ՀԱՅ ԲԺՇԿԱՊԵՏ

Յիշատակն անշէջ մնայ, երկը վարդապետաց՝ Հ. Հ. Գարրիէլ Աւետիքեանի, խաչատուր Սիւրմէլեանի և Մկրտիչ Ազգերեանի, որոնք առաջին անգամ՝ 1836 թուին՝ իրենց ի վենետիկ հրատարակած «ՆՈՐ ԲԱՌԳԻՐԲ ՀԱՅԿԱԶԵԱՆ ԼԵԶՈՒԻ» վերնագիր կոթողական աշխատութեան միջոցաւ ծանօթացուցին մեզ գոյութիւնը Ամիրտովլաթ Սամախացի բժշկագետի, հետեւեալ բառերով.

«Բժշկարանք պէսպէս գտանին՝ նմանք եւ աննմանք իրերաց, թարգմանաբար հաւաքեալք յամենայն ազգաց՝ խառն և ռամկական ոճով: Առաւել քաջածանօթ է գործ Ամիրտովլաթայ ամասխացոյ բժշկագետի հայոց ի ժե. դարու: Յայտարար գրութեանց ոչ այնչափ վկայութիւնս առաք բանի, որչափ բաղի, որ երեւէր հայկական, թէ եւ իցէ ռամկական կամ դաւաճական, որպէս պիտանացու յոյժ ըստ տեղւոյն»: (Հտ. Ա. էջ 10):

Յետոյ՝ 1879ին՝ նոյնը կրկնեց նշան ծիւղանեան, իր «Հայոց Առձեռն Բառարան պատմական, աշխարհագրական եւ դիցաբանական Յատուկ անուանաց» գործին մէջ (Կ. Պօլիս, 1879), ըսելով.

«Ամիր Տովլաթ կամ Ամբրտովլաթ. բըժիշկ և ճանապարհորդ հայ ամասխացի, ի ժե. դարուն, զխտակ էր լեզուի լատինացւոց, յունաց, ասորւոց, արաբացւոց, պարսից և թրքաց. թողեալ է զբժշկարան ընդարձակ մակագրեալ Անգիտաց անպէտ»:

Ասոնց յաջորդեց Հ. Արսէն Վ. Սուքրի, 1881ի Բաղմալիային մէջ ձեռնարկելով «Հայ բժշկական Պատմութեան» մը, որ զժրախտաբար անաւարտ մնաց, հմուտ հեղինակին խիստ ցաւալի մահուան պատճառաւ:

1888ին ասոնց յաջորդեց Հանգես Ամսորեայի մէջ՝ ողբացեալ Հ. Ղեւոնդ Վ. Յովնանեանի ընդարձակ մէկ աշխատութիւնը, — «Հետազօտութիւնք նախնեաց ռամկօրէնի վրայ», — որ ապա գրքի ձեռով ալ լոյս տեսաւ ի Վիեննա, 1897ին:

Այս միջոցին՝ Դոկտ. Վահրամ Յ. Թոր-

գումեանի կարեւոր մէկ յօդուածաշարքն հը-
րատարակուեցաւ Կ. Պոլսոյ Արեւելի լրա-
գրին մէջ, 1889ին, որ կը խօսէր Պարսի
Ազգ. Մատենադարանի (Bibliothèque Nationale)
Հայերէն բժշկական Զեռագրաց վրայ: Իսկ
1922ին՝ նոյն Թորգոմեան Դոկտ. Վ. Յ.
բարեկամս՝ հրատարակեց իր «Ներբողեան
Ամիրտովլաթ Ամասիացի բժշկին» գասա-
խօսութիւնը, միեւնոյն տարին արտասան-
ուած ի Կ. Պոլիս:

Իմ՝ Հայ բժշկական Զեռագրաց մասին
հրատարակած առաջին գրութիւնս եղաւ
պարզ յօդուած մը, որ լոյս տեսաւ 1890ի
Արեւելիին մէջ, ձօնուած նոյն Դոկտ. Վ.
Յ. Թորգոմեանի, նիւթ առնելով մեր դրացի
բարեկամուհի Տիկին Թագուհի Սամուէլ-
եանի կողմէ ինձ փոխ տրուած Ամիրտով-
լաթի «Օգուտ բժշկութեան» ընտիր մէկ
Զեռագիրը:

Արդ, նկատելով որ ներկայիս՝ Հայաս-
տանի կառավարութիւնը մամուլի յանձնած
է Ամիրտովլաթ Ամասիացի բժշկապետի «Օ-
գուտ բժշկութեան» աշխատասիրութիւնը,
կարեւոր համարեցի քանի մը հակիրճ տեղե-
կութիւններ տալ Ամիրտովլաթի անձին և
գործոց վրայ:

Ամիրտովլաթ ծնած է Ամասիոյ մէջ, մօ-
տաւորապէս 1415ին: Հայրը կը կոչուէր
Եղիա. իսկ գաւակներէն միոյն անունն էր՝
Ամիրէտիլ: Իր մահուան որոշ թուականն է՝
Ջուն (= 1496), 'Իեկտեմբեր 8, Հինգշաբ-
թի, ըստ Լոնտոնի Բրիտանական Թանգա-
րանի հայերէն մէկ ձեռագրին:

Ոմանք կը կարծեն թէ Ամիրտովլաթ մե-
ռած է Ամասիոյ մէջ, ուր գացած հաստատ-
ուած ըլլալու է սուլտան Մէհմէտ Բ. ի
մեռնելէն (1481) ետք: Թագաւորին պալա-
տական բժիշկն էր ան, Ժամանակ մը, ար-
ժանանալով «Ճառահ պաշի» (= վիրաբու-
ժապետ) և «Պօստանճի պաշի» (= անձնա-
պահապետ) տիտղոսներուն, ինչպէս կ'ըսեն
Պարսի Bibl. Nationale-ի Թիւ 247 ձեռա-
գիրն և Վիեննայի Միլիթ. Մատենադարանի
Թիւ 642 ձեռագիրը:

* * *

Թշուառութեան, և ամէն տեսակ զրկանքնե-
րու բայց ամէն տեղ ալ ճարտարօրէն կը դար-
մանէ իրեն զիմոյ հիւանդները, տիրանալով
մեծ համբաւի Ահաթէ ինչ կը կարգանք այս
մասին, Ամիրտովլաթի Օգուտ Բժշկութեան
գործին ինձ տեղեկան օրինակին մէջ (եր.
2-3). — «Շատ զժարութիւն եւ պատահ-
մունք եմք քաշեր ի յանօրինաց, եւ ի
յայլ ազգաց, եւ ի դատաւորաց, եւ ի խա-
նաց, եւ թագաւորաց. եւ շատ գրեանք էի
ժողովի ի ՅԱրապոյց, եւ ի Պարսից, եւ Թուր-
քաց, եւ շատ զարիպութիւն էի քաշել.
եւ զժամանակին զչարն, եւ զբարին, եւ
զպատահմունքն էի կրել. զհարստութիւն
եւ զաղքատութիւն էի քաշել. ի յերկրէ
յերկիր շատ բժշկութեան զարուեստն էի
գործել. եւ փորձել էի ես իմ միտքն՝ շատ
զեղեր եւ թարքիպնի. եւ շատ ծառայել էի
հիւանդաց, եւ մեծամեծաց, եւ իշխանաց,
եւ հազարապետաց, եւ հարիւրապետաց,
եւ քաղաքացոց, եւ աղքատաց, մեծի եւ
փոքու. եւ շատ չար եւ բարի էի տեսել.
եւ հանց եղա(յ) ես հիմի, որ ո՛չ հարստու-
թեան կու խնդամ, եւ ո՛չ աղքատութեան
կու տրտմիմ. եւ զամէն չար եւ զբարին՝
մէկ կու տեսնեմ. եւ անհոգել եմ այս ամե-
նայն ցանկութենէն կենցաղոյս»: Իսկ Ան-
գլիսաց Անգլէի մէջ ալ կ'ըսէ (եր. 3). «Գնա-
ցաք ի շուրջ եկաք բազում քաղաքանի.
եւ զծովն անցաք. եւ շուրջ եկի զաշխարհն
Մակեդոնացոց. եւ եկայ բնակեցայ ի մայ-
րաքաղաքն Կոստանդինուպոլիս. եւ հա-
ւաքեցաք շատ գրեանք ի յայլ ազգեաց.
եւ աշխատեցաք եւ ուսաք զբառերն եւ
զանուանքն ազգի ազգի, եւ զփոխանն, եւ
զառնելուն չաքն, հինգ լեզուաւ, կամօքն
Աստուծոյ»:

Այսքան գիտութիւն եւ լեզուներ համ-
բարելէ ետք՝ Ամիրտովլաթ կը ձեռնարկէ
Անգլիսաց Անգլէի կազմութեան, Կ. Պոլսոյ
Ո. Նիկողայոս եկեղեցիին մէկ խոցին մէջ,
1478 թուին: Անկէ երեք տարի ետք՝ 1481ին՝
Կ. Պոլսոյ մէջ կը գրէ նաեւ Ախապատիւնը,
որ իր վերջին գործը կ'ըլլայ:

* * *

Ամիրտովլաթ բժշկութեան արուեստը սոր-
վելէ ետք՝ կ'երթայ կը թափառի երկրէ եր-
կիր, ենթարկուելով զանազան հալածանք-
ներու, տառապանքներու, աղքատութեան,

Մեր հին բժշկական գրականութեան մէջ
բացառիկ դէմք մը եղած է մեր գիտնական
հայրենակիցը՝ Ամիրտովլաթ, որ իր խոր
հմտութեամբ, խուզարկու մտքով և մեղ-

ուաջան գործունէութեամբ, ինչպէս տեսնանք, պատու կը բերէ ոչ միայն իր ծնունդավայրին՝ Ամասիոյ, այլ և շրջակայ բոլոր վայրերու, Մարգուանի, և մանաւանդ ամբողջ Հայութեան:

Իրօք՝ Ամիրտովլաթէ դարեր յառաջ ունեցած ենք նշանաւոր հայ բժիշկներ, ինչպէս Կեսարիոյ Ս. Բարսեղ հայրապետին յաջորդներէն Փիրմոս եպիսկոպոսին (եւրդար) կողմէ կը յիշուի «հայ բժշկապետ» մը, ¹ Ἀρμένιος ἀρχίατρος. սակայն, ասիկա Յունաստան ուսած և ամբողջապէս հելլենական կրթութիւն առած հայ մըն է, որ թղթակցութեան մէջ էր Փիրմոս հայրապետի հետ, ինչպէս կ'երեւայ այս վերջնոյ կողմէ հայ բժշկապետին ուղղուած մէկ նամակէն, զոր իմ ուշադրութեանս յանձնած է Ուսուցչապետն Ն. Աղոնց:

Գիտենք նաեւ Թէր դարէն Յովհաննէս անունով ուրիշ հայ բժիշկ մը, որուն մասին սա համ տեղեկութիւն ունինք, թէ ի «Վիսիական»² լեզուէ ի հայ թարգմանած է Ս. Դիոնեսիոսի պատմութիւնը, ՅԻԹ (= 880) թուականին:

Բայց բժշկական գործեր արտադրած չեն ասոնք, հաւանականաբար:

Մեր հնագոյն պատմիչներէն Ղազար Փարպեցիի մէկ խօսքէն, — թէ Այրարատ նահանգին մէջ կը գտնուին զանազան տեսակ բոյսերու արմատներ, որոնք «ստուգահմուտ բժիշկներու ճարտարագէտ ճանաչողութեամբ՝ դեղերու մէջ օգտակարապէս կը գործածուին»³, — կարելի է հետեւցնել, թէ բժիշկներ կային Հայաստանի մէջ, բայց անոնց ազգութեան մասին տեղեկութիւն չունինք:

Մեզի ծանօթ հայերէն բժշկարաններէն ամենէն հինը կ'երեւայ՝ ԿԱՐՈՒՅ (ո՛չ թէ Անուոյ) Բագրատունի թագաւորներէն ուսումնասէր Գագրիկ ժամանակ (1028–1064) գրուած «Ձաքարիայի Որդոյն» (Razès) Բժշկարանը, «թարգմանուած Գագրիկի հրամանաւ», ինչպէս էջմիածնի Մատենադարանին մէջ ստուգած է Հ. Ներսէս Վ. Ակինեան⁴:

Գագրիկէն երկու դար յետոյ (1294ին) այս թարգմանուած բժշկարանէն քաղուած կազ-

մուած է Հեթմեանց մօտաւոր ազգականներէն Հեթում Պատմիչի գործածութեան համար ընդօրինակուած բոլորգիր մագաղաթեայ այն ձեռագիր Բժշկարանը, որ 1281 թուահամարին տակ կը պահուի Վենետիոյ Մխիթարեանց Մատենադարանին մէջ, դադարաւորաւ Մրտեշցի Վարդի կողմէ, որուն յիշատակարաններէն մին կ'ըսէ.

«Զթագաւորազն այլ՝ զքրիստոսապաշտ խոհեմ և քաջարի արանց պարոն, զբարեհամբաւն Հեթում, տէր Կոստիկոսայ, յիշես ջիք ի Քրիստոս» որք Քրիստոսի էք վիճակեալք. որոյ հրամանաւ սկիզբն արարի զրութեան յոքնահանճար և յամենայնի պիտանացու և հարկաւոր տառիս բժշկարանի, ես՝ ապիկար ծերունիս՝ Վարդ Մրտեշցի: Սկիզբնս՝ ի թու(իս) Հայոց ԶԽԳ (= 1294), յամսեան յուն(ոյ)արի ի ԻԸՆ»:

Հեթում Պատմիչը՝ մեր Հեթում Ա. Թագաւորին թոռն էր, որդին Օշին Պայլի (+ 1265):

Ամասիացի մեր գիտնական ազգակից և հայրենակից Ամիրտովլաթէ յառաջ բժշկական գործեր արտադրող հայ հեղինակներէ ամենէն կարեւորն է՝ 1184 թուականէն ծանօթ Մխիթար Հերացիի պէս հանճար մը, զոր Ամիրտովլաթ և Ասար Սեբաստացի միաբերան կ'անուանեն «Մեծն Մխիթար», բայց ասիկա եղած է քաջածանօթ մասնագէտ մը ջերմաստի, ակնաբուժութեան և միզաբանութեան, — որոնցմէ առաջինի մասին գրած աշխատութիւնը՝ ԶԵՐՄԱՆՅ ՄԽԻԹԱՐՈՒԹԻՒՆ, տպուած է Վենետիկ, Մխիթարեանց քով, 1832ին. իսկ միւսները կը մնան անտիպ, վասնզի անոնցմէ ամբողջական գործեր չեն հասած մինչեւ առ մեզ, այլ կան զանազան հայ բժշկարաններու մէջ ցրուած կոտորած հատուածներ¹ —: Ասոնց հետ բաղդատմամբ՝ ՍՄԻՐՏՈՎԼԱԹ եղած է քաջ պրպտող մը, բժշկականութեան ամէն ճիւղին՝ նոյն իսկ արտաքին գիտութեանց վրայ ստուար հատորներ գրող համայնագէտ մը, բառիս իսկական նշանակութեամբ:

Հերացի իր Նախաբանին մէջ կ'ակնարկէ իրմէ յառաջ գոյութեան հայ բժիշկներու և

1) Վեոիակա^օն = վրակա^օն = géorgien:

2) Ղ. Փարպեցի, տպ. Վենետիկ, եր. 23–4:

3) Հանդէս Ամսորեայ, 1930, եր. 223:

4) Տեսնել Ա. Զօպանեանի Անհիսիւն մէջ (1935, Յուլիս) Մ. Հերացիի մասին տպուած ուսումնասիրութիւնս:

բժշկարաններու, զորս «համառօտ և ծաղկաքաղ» կը գտնէ:

Մխիթար Հերացիէ զատ՝ Ամիրտովլաթ կը յիշատակէ նաև իրմէ յառաջ և իրենց գործերով իրեն ծանօթ ուրիշ հայ բժիշկներու անուններ, ինչպէս՝ «Ահարոն բժիշկն, և որդին նորա՝ Ստեփանոս բժիշկն, և տոհմն նոցա՝ Ճոշիկն բժիշկն, և Աարգիս բժիշկն, և Յակոբ բժիշկն, և Դեղին բժիշկն, և Սիմաւոն բժիշկն, և Վահրամ բժիշկն, որ շատ գրեանք չիներ էին»¹:

* * *

Ամիրտովլաթի գործերն են.

1. Յոսէ Բեկուրեան, որ սկսուած է 1466ին և աւարտած՝ 1469ին, Փիլիպպոպոլսոյ մէջ.

2. Անգիսաց անպէս, որ սկսուած է 1478ին և աւարտած՝ 1482ին, Կոստանդնուպոլսոյ մէջ.

3. Ախրապաշին, որ գրուած է 1481ին, Կ. Պոլսոյ մէջ. և

4. Գիրք Ռամկալան, որ գրուած է 1474ին, նոյնպէս Կ. Պոլսոյ մէջ:

Ասոնցմէ ԱՆԳԻՍԱՅ ԱՆՊԷՏԸ՝ սրտի կատարեալ գոհունակութեամբ և մեծ հրճուանքով կը յայտարարեմ, թէ անոր գրութեան ժամանակէն հինգ զար յետոյ՝ 1927ին՝ հրատարակած եմ զայն Վիեննայի Մխիթարեանց քով:

ՕԳՈՒՏ ԲԺՇԿՈՒԹԵԱՆ գործը պատրաստ է, առ ի հրատարակութիւն:

ՌԱՄԿԱԿԱՆ ԳԻՐԲԸ՝ բժշկականութեան հետ կապ չունի, այլ տեսակ մը աստեղահամալուծիւն (Astrologie) է, կատարելով գուշակութիւններ, որ՝ իր ժամանակին՝ եղած է ընդհանրացած «գիտութիւն» մը, որով Արեւելքի գրեթէ բոլոր «գիտնականներն» զբաղած են և այդ ճիւղի մասին հատորներ յօրինած:

Այս գիրքն Ամիրտովլաթ գրած է Հայոց ԶԻԳ (= 1474) թուին, մայիսի մէջ, և վերջացուցած է «ի յամսեանն յաւգոստոսին ժԳ աւրն, ի վայելումն Պր. Մինասին». ինչպէս կը կարգանք անոր վերջաբանին մէջ: Բուն յիշատակարանն է.

«Յանուն Աստուծոյ զթաժին և ողորմածին: Իսկ ի սկիզբն րանիս այս իմաստութեան արհեստիս՝ որ հաստատեցին իմաստնասէրքն, ողորմութեամբն անեղին և անմահին բարձրելուն, որ զարարածս ստեղծեց. զծով և զցամաք, զհրեշտակք և զմարդ, զհոգի և զշնչաւոր, և զանասուն և զգազան, զթռչուն և զսողուն, և փառք արարածոցն Այ, ամէն: Եւ կրկին գոհանալով փառաւորենք զմիանցնական Սբ երրորդութիւն՝ զՀայր և զՍրբի և զՍբ Հոգին. և հաւատամ զաւետումն Քրի, և զծնունդն Քրի, և զմկրտութիւն Քրի, և զխաչելութիւն Քրի, և զաստուածապէս յարութիւնն և զհամբարձումն Քրի, և զնովին մարմնով զգալուստն միւսսանկամ, և զգատաստանն յաւիտեանական հաւատամք: Եւ կրկին գոհութիւն միասնական Սբ երրորդութեան, որ շնորհեց մեր Հայոց ազգին՝ զՍբ Գրիգորիոս Լուսաւորիչն Մեծ Հայաստանեայց, և առաջնորդ եղեւ լուսգիտութեան Հայոց և լուսաւորեց զամենայն տիեզերս Հայաստանաց, հրամանիւն Այ: Եւ գոհանալով փառաւորենք զարարիչն Ած, որ յայտնեց զուրբն Սահակ Պարթեւ ի յազգէն Լուսաւորչէն, որ յայտնեցին՝ հետ Սրբոյն Մեսրոպ վրդպտին՝ զհայ գիրն, և թարգմանեցին զամենայն Հին և Նոր Կտակարանքն և զարտաքին զիմաստութիւնք. և զքերականութեան արվեստն. և զաստղաբաշխական և զերկրաչափական և զբժշկական և զոսմական և այլ բազում արվեստն: Եւ ի վերջին զարուս որ նվազել էր հայկազուն ազգս... ի կաթողիկոսութեան Տր. Սարգսին և եւ ի հայրապետութեան Տր. Յովակիմայ արհի եպոսկոպոսին, ի մայրաքաղաքն ի Կոստանդինայպոլին, ընդ հովանեաւ Սրբոյն Նիկողայոսի սքանչելագործին. և ի թուականութիւնքն Հայոց ԶԻԳ ամին, ի մայիս ամսոյ Հոռոմայեցոյ (այսպիս) ԻԶ աւրն. և թարգմանեցաւ Գիրքս Ըռամկական՝ ի տաճիկ լեզվէ ի հայ լեզու, ձեռամբ անպիտան և անիմաստ ծառային Այ՝ Ամիրտովլաթ բժշկին. և որք կարգայք և կամ աւրինակէք՝ թողութիւն խնդրէք ծառայիս Այ. և Ած յիշէ ի միւսանգամ զալուստն, ամէն»:

ԱԽԲԱՊԱՏԻՆԻ զալով, ասիկա արարեւրէն բառ է اقرا باطن և կը նշանակէ Pharma-

¹ Այս բժիշկներու մասին տեսնել Ս. Փ. Ազգ. Հիւանդանոցի Ընդարձակ Տարեցոյցին մէջ 1932ին գրած «ԺԱ. զարու հայ բժիշկներ ըստ Ամիրտովլաթի» յոգուածս, երես 112-115:

copée, այսինքն՝ Դեղագուգուծիւն կամ Դեղերու պատրաստութեան Գիրքը:

Հանազան մատենագրարաններու մէջ կամ թէ անհատներու քով օրինակներ ունինք անկէ, բոլորն ալ ցարդ անտիպ: Եւ ալ՝ Ամիրտովլաթի կողմէ գրուած պատրաստուած օրինակ մը ունիմ քովս:

Ամիրտովլաթի Ախապասիւն երկու խմբագրութեամբ ծանօթ է. Ա. Ախապասար խմբագրութիւն, և Բ. Համաոս խմբագրութիւն:

Իմ ձեռքս գտնուածը՝ Համաոս խմբագրութիւնն է, զոր կարելի է հրապարակ հանել, օգտուելով անոր միանգամայն ժողովրդական առձեռն բժշկարան մը ըլլալու հանգամանքէն:

Յայտնի է, թէ մենք՝ Հայերս՝ բժշկականութեան վերաբերեալ բնագիր գործեր չունինք, այլ Արարացւոց Հայաստան մըտնելէն ետք, այսինքն 636 է ասդին, բոլորն ալ թարգմանածոյ աշխատութիւններ են արաբերէնէ, քանի որ նոյն իսկ Եւրոպացիք օգտուած են արաբական բժշկական գործերէ, ըլլա՛յ ուղղակի, ըլլա՛յ անուղղակի, այսինքն՝ արաբերէնէ լատիներէնի վերածուած օրինակներու վրայէն:

Հետեւաբար՝ մեր Ամիրտովլաթի գործերն ալ այս կարգի աշխատութիւններ են, ձեռուած չափուած արաբական գործոց վրայէն: Ուստի, զարմանալու չէ երբեք, որ բժշկագեղարանական բառերն ընդհանրապէս կը հնչեն արաբերէն, որոնց՝ շատ անգամ՝ հայերէններն ալ զրած է Ամիրտովլաթ, ըստ իր բարի սովորութեան, ճոխացնելով հայ գիտական բառադանձը:

* * *

Մեր հմուտ հայրենակիցը բժշկականութեան մէջ գործածուած զեղերն՝ իրենց աստարանական յատկութեանց համեմատ, կամ՝ իր բառով՝ ըստ իրենց «գործաւորութեանց և զօրութեանց», բաժնած է 64 դասակարգի. մինչդեռ Սինայի Որդույն Կանոն (القانون) զրքին մէջ անոնց թիւը՝ 54 կարգ կը զրուի. իսկ արգի բժշկական գրականութեան մէջ այս թիւը կրկնապատկուած է:

Պարիս

Կ. Յ. ԲԱՍՄԱՋԵԱՆ

(Մատենալը յաջորդով)

ՀԱՅ ՎԱՆԱԿԱՆՆԵՐ Ս. ՍԱԲՈՅԻ ՎԱՆՔԻՆ ՄԷՋ

Զ. ԿՕՐՈՒՆ

Սկիւթապոլսեցի Կիւրեղ Ս. Սաբայի վարքին¹ մէջ կը պատմէ թէ Սաբա (+ 524), որ բուն հիմնադիրն է Պաղեստինի մէջ վանական կենցաղին, իր մահուան անկողինին մէջ իրեն յաջորդ նշանակեց Միլիտոսը, որուն գրաւոր յանձնեց իր վանքին մէջ կիրարկուած կանոնները, պարտք դրնելով անալալ գործադրել զանոնք: Այս Կանոնները կորսուած կը նկատուէին երբ յիսուն տարի առաջ ուսու գիտնական Ա. Տիմիթրիյեւսքի զանոնք գտաւ Սինայի Մատենագրարանին թիւ 1096 ձեռագրին մէջ (ԺԲ. — ԺԳ. դար) և հրատարակեց² ուսսերէն թարգմանութեամբ և ծանօթագրութիւններով: Այս Կանոնները վերստին հրատարակեց էտ. Քուրց, բնագրական կարգ մը ուղղութիւնով, Տիմիթրիյեւսքի աշխատութեան մասին իր գրախօսականին մէջ³ — ուրկէ քաղուած են այս բոլոր տեղեկութիւնները — համեմատելով զանոնք նոյն մատենագրարանին թիւ 531 ձեռագրին մէջ պահուած ուրիշ մէկ օրինակին հետ, որ օրինակուած է ԺԵ. դարուն և նուազ հարազատ է քան առաջինը:

Ինչ որ հետաքրքրական է, Հայոց համար, այս Կանոններուն մէջ, ուս է որ Ս. Սաբա իր հիմնած վանքին մէջ կը խօսի Վրացիներու և Ասորիներու մասին. բայց Տիմիթրիյեւսքի (որուն հակառակ չ'արտայայտուի Քուրց), նկատելով որ Սկիւթապոլսեցի Կիւրեղ Ս. Սաբայի վարքին մէջ Վրացիներ չ'իշատակիր, այլ Հայ վանականներ⁴ (թէ և ծանօթ է Վրացիներու ներկայութիւնը Պաղեստինի մէջ Ե. — Զ. դարէն սկսեալ), կ'ենթադրէ որ Ս. Սաբայի Կանոններուն սկզբնական բնագրին մէջ վրացի բառին տեղ կը գտնուէր հայ բառը, և թէ յոյն ընդօրինակչներն են որ այդ փոփոխութիւնը կատարած են, մղուած այն ատելութենէն զոր Յոյները Թ. — Ժ. դարուն կը սնուցանէին Հայոց դէմ:

Հ. ՊԷՐՊԷՐԵԱՆ

1) Cotelier, Eccles. graec. monum., III, 353.

2) Ա. Տիմիթրիյեւսքի, Ս. Սաբայի Կանոնները (Քիւեի Հոգեւոր ձեմարանին Աշխատութեանց 1890 յունուարի թիւ, էջ 170-192), ուսսերէն:

3) Byzantinische Zeitschrift, III (1894), 167-170.

4) Cotelier, III, 247, 264.

Եւս անձէ մը: Անիկա Շնորհալիին հետ մեր աշն զրոյներէն է որոնց կեանքին, գործունէութեան, գրական վաստակին համար մինք ունինք առատ վաւերաթուղթ:

Երեմիա Զէլէպին չի տառապիր ինքզին-
քը քանի մը անգամ ուրիշներու զաւակ
յայտարարելէ։ Անիկա անգամ մը զաւակն
է իր հօրը։ Կը գրեմ այսպէս վասնդ ի այդ
պարագան Երեմիային համար չէ առիթ այն-
քան խանդավառութեան որքան երբ եր-
կրորդ անգամ ինքզինքը զաւակ կը յայ-
տարարէ Ամբակումի մը, մեծահարուստ

[illegible]

հայթափվել է մեր կայսերական բանակներում, հաց է ալիւրէ։ Այս Ամբակում հաւանաբար գիծէն է այն մարդոց որոնք իրենց բնական ընդունակութիւնները գործի աշխարհէն՝ զարգացուցին քիչ մը շատ գրական իմաստութեամբ, ու գտան ճամբան իշխող տարրին հետ լեզու, հասկացողութիւն ճարելու։ Անշուշտ ուրիշ ծնունդ չունին ամիրաները։ Երեմիա այս մարդուն տունը ճաշի երթալն իսկ պատմական իրողութեան մը կը բարձրացնէ ու կ'արձանագրէ իր Օրագրութեան մէջ։ Երբորդ անգամ անի-

խոծը հայ կոչարեւու, գորայեաներու, օսարեւ-
նու սպասին մէջ մեծ անուններու վրայ)։ Պո-
ստիստը փոխենի բնագոյներու զարգացումն է,
հաւանաբար, բայց ահաւոր միջախալարի մը մէջ,
երբ ցեղին մեծ պաշտպաններէն ~~հոգի~~, ~~գործ~~
դասած են իրեն, բայց լիզուն, կրօնքը, պար-
տաւերանց կսկիծն ու յիշատակը կը շարունա-
կեն մնայ հաւատարիմ։ Թուրք անգիտակից կա-
դապարողն է այս ~~հոգի-գործ~~։ Անոր բնութեան
սակն է որ հայ նկարագրէն անհետացած է իր
շեղանական ժողովուրդի բարդ complexը (Երեւ-
միայի դարէն 6-7 դար առաջ բարձր ազգակիր
ի զօրն է մեր վրայ)։ Ու հակադէպութեան
մութ ճախքներով՝ ցեղը իր հոգեկան դու-
քիւնը դրած է նոր հաստատարկչութեան մը
մէջ, երբ խոհական, ճարտար, համակերպա-
կան, débrouillard ուրիշ բնագոյներ կը կերպա-
ւորուին դար առ դար։ Անշուշտ չէ ~~դ-դ-ժ~~
հայ ժողովուրդը, իր վայրախօսին, ամեն չա-
րիքի համար յարգարժան գոյութիւնը չես գի-
տեր ինչ հրաշքով պահպանելով, քրքրութեան ծո-
վուն մէջ։ Անոր այն մասը որ փաղափները պիտի
սպասանի, քերեսս կ'ընէր փորձը այն յարմա-
րացման գործարարութենէ վերջ տեսնի մեր աշ-
խարհով։ Այն մասը որ հողին պիտի կապուի,
գլխաւորաբար արեւմտեան նահանգներու մէջ,
կը շարունակի իր հայրենիքին աւանդութիւն-
ները։ Դիզը քի փաղափ Պոլսին համար եղան
անսպաս մըտք մը ուժի, արիւնքի, փանքի որ
մայրափաղափին շախող պայմաններուն դիմ հին
ստիչին այս անդադրում նպաստը մեծագոյն
ազգայն մըն էր։ Զրկեցիք այդ փրկարար պա-
ռաստը ու դուք կ'ունենաք, այդ Պոլսէն, հա-
ւանաբար ահաւոր, այն դասակարգը որուն նը-
մոյշները իրենց վերջին կերպարանափոխու-
թիւնը գտան ԺԹ-ու դարուն, — Զէշէպիներու
սակաւ սպագգայնացած գերդասաններուն ան-

ներգութեանց կամ արեւելեան աշուղական յօրինումներու մէջ յաճախուած սովորութեան, կը քերթէ պատահարին դասը: Պոլսոյ հրդեհին պատմութեան մէջ անիկա երկու զոհերու (կրակի) գրուագը տալէ յետոյ, անոնց տապանաքարերուն վրայ իր գրած ոտանաւորն ալ կը զետեղէ, քերթողական որոշ շնորհներով, որմէ վերջ անիկա կ'ենթարկուի ներշնչումի թափին: Ոտանաւորները կը յաջորդեն ոտանաւորներուն, յաճախ հասարակ, կրօնա-բարոյախօսական այն օրերու ընթացիկ ոգիով, առատ, անբաւարար: Մարդ ցաւով կը համակուի սա զեղծանումին զիմաց երբ անծանօթ է թէ կը դտնուի գրական շատ ընդարձակ, հեռուները իջնող աւանդութեան մը առջև: Այդ ոտանաւորի կաղապարներուն անտանելի միօրինակութիւնը (երբեմն յանգերը հարիւրը, երկու հարիւրը կ'անցնին՝ եալ, ալաւ, ի, աջ ...) մեզի կուգայ Նարեկացիին իսկ օրերէն: Տաղանդաւոր գրագէտներ, Գր. Մագիստրոս և Ն. Շնորհալի զիրքեր գրած են հարիւրաւոր էջերով ուր յանգը չորս անգամ կը փոխուի: Ըսի այս ամէնը վասն զի կ'ենթադրեմ որ ոտանաւոր գրելը այն օրերուն ալ արհեստ մըն էր ինչպէս հիմա. ու յարաբերութեանց մեծ ընդարձակիչ մը: ԺժԷ դարուն պատուելին է որ կը կատարէ սա դերը:

Աշխարհը, մարդերը, ու բոլորը քիչիկ մը պրկելով՝ հոգեբանութիւնները թափանցել զիտնալը անտարակոյս գրական տուրք մըն է, երբ այսպէս ճարուած մեր փորձառութիւնները պիտի պատմենք թուղթերու վրայ, ինչպէս նոյն այդ կարողութիւնը իր մով օժտուածը կ'ընէ վարիչ տիպար մը, գործօնական առաքինութեանց ախօսով: Չէլէպիէն իմ տեսած գիրքերը կուտան տպաւորութիւնը գրագէտին (մի պահանջէք առնեսալէք որ միշտ բացառիկ շնորհի մը ծնունդն է): Երբ կը խօսի Պոլսոյ քաղեցիներէն, անոնց իշխանաւորներէն, անոր բառերը ինքնաբերաբար կը գտնեն լայնք ու զօրութիւն, զարնելու աշխոյժ, փռելու համար մեր առջև ներքին, ասիական ապականութիւնները մեղքի, աղտի, աղբիւսի մէջ անասնացած, լպրծուն մեծաւունցներուն, այնքան տարբեր մեր տեսածներէն, գիտցածներէն: Անշուշտ պատկերին ուժգնութիւնը անգրագարձն ալ է պատկերո-

ղին: Այդ դարձութիւնները նկարող մարդը, իր կարգին մաքրութեան հերոս մը է, զոր ըլլալ էինք պահանջեր մարդոց միջինէն: Բայց կը զգաս իր տառապանքը, իրական, վարակիչ: Այդ Սողոմ-գոմորեան, նինուէական համապատկերներուն(*) զիմաց, կը զգաս որ բռնելու վրայ աշխատող չնչին նոտար մը է այդ պարսաւին մոռնետիկը, այլ իր մարդերը մինչեւ իրենց մազերուն ծուծը ճանչցող compère մը: Յետոյ, օրուան կարիքները զինքը կը դնեն բացառիկ կացութեանց մէջ: Անոր լեզուագիտութիւնը, ճշկունութիւնը, հաւանաբար նկարագրի ուրիշ յարմարութիւններ զինքը անհրաժեշտ կ'ընեն օրուան մեծ հարցերու յարգարման: Զուր տեղը է որ Ապրո Չէլէպիին հետ կը պտտի աշխարհէ աշխարհ: Անիկա 18^{րդ} դարու ամիրաներէն գործածուած պատուելին է մ գիտեր ինչու կը յիշեցնէ քիչ մը: Իր

(*) Մեր ինն մասեմագիրներուն հաւար մեր քարտէսուն պատկերացումը կուգայ Ս. Դիրֆէն ու մասնաւոր ժողովուրդի մը պատմութիւնը չեւանց աչքին, այլ կարելի մարդկութեան մը հանդիսաւոր: Անշուշտ այն ամէնը որով զայրոյթի եւ սարսափի կը հանեն մեր քրոնիկագիրները, զոյ եին, եւ ամէն տեղ, ամէն ժամ մասնակի հաւար: Մակայն կան շրջաններ ուր մեծ աղիւսներու ճնշումին տակ մարդիկ կը կորսնցնեն իրենց հոգեկան հաւասարակշռութիւնը ու ինչպէս ինչպէս: Նման ժամանակ մըն է ժէԷ դարը: Ընթացիկ սարսափներէն, Ծահապասեան քոնոքիսներէն վստահական մեր ժողովուրդը «իբրեւ երաւ հալածական» տարազնուած է արեւմտեան Անատոլի, Թրակիան, Եւրոպա: Ու զարհուրանքին աչքեր դեռ դողահար, կ'ընէ վերախաղ դիպկերուն ու . . . մեղիւնուն: Պոլսոյ մէջ անիկա այդ դարուն երկրորդ կիսուն ձեռք է ձգած քաղաքական ապահովութիւն. իր անարդիկ ձեռքերը հացը կը անտես գոնէ: Ու անա ծայր կուտայ հոգեկան կործանումը, երկար տեսն զայուած դրութեան մը իբրեւ հակադիպկութիւն: Երեւիս այդ վիճակին նկարագիրը կ'ընէ ու կը հասկնայ քիչ այդ վիճակը հեռուի պատմում մը, քոյրքի վրակայութիւն մը չեւան ուսմար, այլ անբողքութիւն մը ուրիշ իր մասը ունի Ապրո Չէլէպիին սխալ միջնեւ յիշիկ տեղերէ, մեծերու դասէն: Ու պարսաւը ինքնաբերաբար կը վերածուի մարգարէական քոնիկ:

ոտանաւորները հաւանաբար կշիռ մը ունէին բարձր գասուն մէջ ուր նանրամտութիւնը չի պակսիր որ եւէ տեսնուի: Վարդան վարդապետի մը խնդրանքով կը դրուի Պասմուքիւն Սամալօլոյն: Ապր 26-ի պիտի իր ընտանեկան գիւցազներգութիւնը կը հետապնդէ զրի կապել, երբ առջին ձգած խելացի ցոսար, Երեմիան, թուրք բանակներուն ետեւէն իր հնարամիտ կարողութիւնները կը գործածէ արշաւանքներու ամբողջ եղբայրականութիւնը վերածելու համար կործանած կղզիէ մը . . . Եկեղեցի մը շահելու բանակին իր ցեղակից բանաւորներուն: Երեմիայի ուղերձները ընդհանրապէս ծնունդ են օրուան պահանջներուն, ու կը նմանին ԺԹԷ՝ զարու մեր ընտանի քնարերգութեան նմոյշներուն որոնք մեր բանաստեղծներուն վարկը կը վիրաւորեն այսօր այնքան, երբ կը կարդանք օրինակի մը համար Մ. Պէշիկթաշլեանը որ այս ինչ արքային տարեգարձին աթիւ հարիւրաւոր տող ոտանաւոր կը թխմէ: Երեմիայի ողբերը կը հպատակին նոյն ոգիին, մարդուն մէջ թաքուն փառասիրութեանց շահագործումին: Անիկա ոչ միայն անհրաժեշտութիւն մըն է մարդկային նանրամտութեան գոհացման տեսակէտէն, այլ բաժակի հաճելի ընկեր մը: Թերեւս այս է պատճառը որ Երեմիայի աշխարհը ըլլայ ամենէն ընդարձակը մեր հին մատենագրութեամբ մեզի հասածներէն: Մի մոռնաք որ աշխարհական մըն է ան ու ատով իսկ ինքզինքը գիտէ ազատ պատկերացումներու որոնք պիտի նեղէին մեզ օրինակի մը համար Օձնեցիի մը, Շնորհալիի մը գրչին տակ: Երեմիան իրիմ է, անշուշտ կրօնական առաքելութեան մը իրրեւ հետեւորդ: Օրագրութիւնը հատուած մը ունի նկարագրականէ մը որուն մէջ Երեմիա կը պատմէ ուխտագնացութիւն մը կուսանաց վանք մը: Կոյն, չարժու, բացատրութիւն, զգացումներ, կիրք, ամէն բան կայ երեք էջին մէջ, ժամանակակից գրագէտի մը նախանձը չարժող իրականութեամբ մը: Բայց այդ է որ պիտի ըսէի: Երեմիա կատարած է որ յիսուսի մօտ աղջիկներու պարը վարող նուագածու մը այնքան մօտիկն է անոնց ու կը վայելէ, «յղբանայ ի տեսութիւն զուարթութեան գեղեցիկութեանց մասաղաւսունկն ի սիոն, որպէս ազնաւք ընդ վարդենիք»: Այս մարդուն, այս ընծերին (իւրն է բառը) հանգէպ տեսէք թէ

ինչ զգացումներ ունի. «Ո՛ր երբ քե իւխանութիւն կալեալ էի զարիւն ընծերին արժանի յերկիր ի նոյն տեղին քալիւն»: Ասիկա ինքզինքը պատկերելն է ահա, անվերածելի իրականութեամբ: Դրական առաջնակարգ թէքնիկով մը գործադրուած այդ նկարագրութիւնը ոչ միայն չքեղ նմոյշ մըն է մեր լեզուին ընդունակութիւններէն (*) այլ նոյն

(*) Սովորութիւն է դասապարտութեան խօսքի միայն արտասանել մեր մեք այն գրողներուն որոնք կանոնաւոր փրականութեան մը չեն եկարկեր իրենց լեզուն: Վիճակագիրներ անհրաժեշտութիւն տեսողներ իրենց աշխարհը չեն ընդհանրացուցած: Արդ, լեզուն գործի մըն է: Կ'ընդունիմ քե փաստ մըն է, մշակոյթ մը, նոյն տեղ, բայց ի վերջոյ գործի մը: Դրականութեան մը արժեք, ներքին արժեք իր շէշէն է ոչ քե այդ նիւրը ձեւադրող գործիք: Ու երբ կը հանդիպինք մարդոց որոնք իրենց լեզուական անբարարարութիւնը կրկնապէս կ'ընեն դասապարտելի նիւթին ալ խեղճութեամբ, արդար է մեր զայրոյթը: Բայց մեր մեծ գրագէտներ, բացի հիմնական դարձու պարզիմաստ արգիւստ քարգանիչներէն, միշտ կը տաւապիւն արտայայտութեան տալիս մը: Կորիւնը դեռ Ե. Դարին ախտանշան մըն է: Ամենուս ծանօթ է յունարան դպրոցը իր լեզուական անհրաժեշտութիւններով: Բայց Ք-Է-Է-Է մը փաստ է շատ տարբեր, շատ քարձ փոքր մը: Պատկերներով մեծոք գրագէտ մըն է ան, ու իբր այդ, կը դարձնէ իր ահաւոր բառերը որոնք մեզի կը բռնեն հրեշտակազմ, բայց գրողին համար փառք մը պատկեր միկ բառի մեք զետեղու յունարան դարձու են: Երեմիայի այս եղբայր շատ դիւրութեամբ կը պատմէ մեզի մեր լեզուն ձեռն ու աշխիւ շնորհներէն: Ծայրէ ի ծայր շարժական ոճ մը, առանց քերես հեղինակին ալ գիտութեան, կը հետեւի պարող աղջիկներուն շրջանառութեանց ու կ'ողորմի յոյսով, տեսնուով, ջերմութեամբ ու կիրքով, ինչպէս է արդեւ իրականութիւնը տեսարանին: Կիրքին, ըզզացման ձեռնարկին տակ առ զեղծանութիւն կանոնաւոր արտայայտութեան, հաւանաբար ներքին մղումի մը հպասակելով է որ կ'ընեն գրողները: Ասոր հօգ օրինակը ունիմք Նարեկացիին: Զբաղեցանք զանցումները՝ ուրիշ, առիթ ուր օրինակ: Երեմիան գիտէ իր լեզուն. ոչ՝ անշուշտ հիմնական դարձու վարպետի մը ձեռնհասութեամբ. ոչ ալ ԺԹԷ՝ դարձու Միսիստիանի մը

առանձին է ամբողջութեամբ. այսինքն մէկը այն տարրերնակ մարդոցմէն որոնք արեւմտահայ գրականութեան վաթսուներեւոթանասուն տարիներու ընթացքին եղան հրաշալի ընդունարանները, «ամանները» սրբազան բառ մը գործածելով, ձեռն, գոյնի, զգացման գեղեցկարար համադրութեանց: Դուրեան, Մեծարեան, Զրաքեան: Յանգձնութիւն, պոխական տարփալից^(*) հոգեբանութիւն մը հաստատելու փորձը եւրեմիայի մէջ, — Թերեւս, Ինծի համար կասկածէ դուրս է սա առուղ, արփաւոր, հանոյապատ, քրտում, զգայամոլ, յանգուգն, քափառիկ, անյաղութ նկարագիրը մարդուն: Անշուշտ այդ բառերը ընդհանուր են բաւական որպէսզի պատշաճին մեր աս ուսան գրողին: Բայց կուգան նորէն այս ժողովուրդին անդրադոյն դարերէն: Սորհած ունի՞ք թէ ինչ ընկերութեան կը պատկանի այդ մարդը: Տեղը չէ հոս մանրամասն վերլուծման ենթարկել մեր ժիւղ դարը: Բաւ է յիշողքել միայն որ այդ հասարակութիւնը մեծ աղէտներէ խուճապահար մարդոց ամբոխ մըն է որ գլուխը սեղմելու անկիւն մը հազիւ ճարած, կ'անդրադառնայ իր վրայ գործադրուած անողորմ պատգամներու եւ ներքնապէս կ'ըմբոստանայ իրեն սորվածին ու իրեն իբր ճշմարտութիւն մատուցուածին դէմ: Օրագրութիւնը ունի սարսռազգե-

ցիկ էջեր այդ հոգեբանութիւնը արտայայտող: Մինակ Տէրտէրի տղայ մը ըլլալուն չէ որ կը խորանարդէ այդ դասակարգին հանգէպ գործադրուած ճիւղային արարքներուն տարողութիւնը: Իրական են այդ մարդերը որոնք տէրտէր կը ծեծեն, դանոնք կը պառկեցնեն ժամերու բակին, անոնց ոտքերը կը պայտեն, պատրիարք մը բանա կը նետեն ու թոյնով կ'ըսպանեն: Միւսնոյն բաները, այդ դարէն, կը պատմէ ուրիշ մը Լեհաստանցի Սիմէոն զպիրը իր Ուղեգրութեան մէջ: Իր դարուն մեծ հարցերուն հաղորդ է ամէն մարդ: Գրագէտը այն է որ այդ հարցերը պատմած է իր դարէն վերջ ալ շահեկան հրապոյրով մը, ինքնութիւնը պահող ու մեզ գոհ ձգող:

Թող կանչուի երեմիա ողբալու կաթողիկոս մը, բնութեան մեծ աղէտ մը, նահատակութիւն մը, անիկա պիտի ընէ այդ պարտքը բացարձակ հարազատութեամբ նախ նիւթին յետոյ ինքը իրեն ու պիտի գտնէ շեշտը, ոգին, ջերմութիւնը, երանգը որոնցմով մեր անձնականութիւնը կ'անցնի մեզմէ զուրսին, հեռուին: Մեր բառերուն մէջէն ստուերի մը նման որ կեանք ունենար: Գիտէ՞ք թէ քնարերգակ բանաստեղծի մը սահմանը կայ սա կարճ տարագլին ետին:

Թ. ՕՇԱԿԱՆ

(Երբեք-Կէտէ)

Ճշգրտապաշ ուղղափառութեամբ: Ինչ փոքր ուրեմն իր մեղքերը, երբ հսկանակ ասունց, անիկա զաղճնիք ունի զիս գրաւելու: Դժուար պիտի չըլլար Դժուար անոր փրակը: Այն ասեմ պիտի զտեմ իւրաքանչիւր նախադասութեան ակապումին վկայութիւնը: Զեմ խօսիւր հոս ու հոն պոռպոռացող pedantներէն որոնք օրհնիներ կը ձեռնէ մեր գլխուն երբ կիս դար գրիչ շարժիկ վերջ չեն յաջողիր կենդանի էջ մը ստորագրել: Քերականները պիտի ք սփոփուին, իրենց դժբախտութեանը փաստը ոչ քի տարածելով, փոշելով, այլ լոշելով, դիտելով ուրիշները որոնք գեղ սղիկ կ'ըսեն: Զեմ հանդուրժած գրեղ չկրցող փնայաստութիւնը: Կը մեմնի անտարբեր գրեղ սորվեցնել ձգող պատուելիութեան առջեւ:

(*) Ինչ մեծ տարբերութիւն արեւելահայ սիրային փնայաստութեան եւ արեւմտահայ պոխական սիրերգութեան մեջ: Կ'սրժի կեանք ու խորհրդածել:

Յորժամ կամենայ ո՞ք սիրուն վարդ բաղել, Պիտի փռով զձեռնս ի յարիւն շաղախել, Միտք ա՛մ զսերմանացանցն՝ ո՛րքան համբերել, Միցնէ գայ ժամանակ որ պիտի հնձել:

Ամենայնի չափ կայ եւ ժամանակ կայ, Թե առաւօտն էլնուս եւ իրիկունն կայ, Զերեկս քի յես ձրգես՝ եւ առաւօտն կայ, Միցնէ որ քեզ բարի ժամանակըն գայ:

ԵՐԵՄԻԱ ԶԵԼԷՊԻ

ԳՐԱԽՈՍԱԿԱՆ

ԱՌԱԳԱՍՏՆԵՐ

Ա. ԾԱՌԱԿԱՆԱՆ

Դէմք մը յետ պատերազմեան սերունդի այն գրողներէն, որոնք կարծես դառնութեամբ գրիչ կը շարժեն, իրենց յայտնուած անբարկները և ջանքալարեալ մտադրեալ մոխրակոյտերը ուր-ուրեք կարեւոր մտահոգութիւնը վերածելով կարգախօսի:

Յետ պատերազմեան սերունդ: — Բառ մը չէ անիկա, հասարակ կամ վսեմ խմատներու յայտարար: Անիկա գիտն է անհուն զրկանքի: Իր հոգէն հեռու, օտար հոսանքներու առջև ինքզինք ըրած նեղու ուժէն իսկ պարզուած է երբեմն: Բայց որ ձգնեցաւ ստեղծագործել, առանց իրենց ամբողջութեան մէջ ճանչնալու հայ հոգեբանութիւնը, հայ աւանդութիւնները, հայ հոգին: Մեծ Պատերազմի տարաւորներէն խելակորոյս այս ամբողջ սերունդը, չգողեցաւ սակայն ընելու իր կարելին: Եթէ դուրս ինկաւ հաւաքական հայ հոգիի չըջանալէն, եթէ չկրցաւ գրական մէկ ակօս բանալ արեւելքէն մինչ արեւմուտք, եթէ չկրցաւ բխրեղացնել իր պայքարուն մեծ ձգտումները, կրցաւ դոնէ ընել ճիշդ ատոր: Ու ասիկա քիչ չէ իրեն համար:

Այսօր հայ գրականութիւնը, և մասնաւորաբար մեծ կնիքներուն մէջ, ատենք են. — ա — Մայր Հայրենիք՝ որուն ուղղութիւնը ծանօթ է մեզ, ր — Բարիք և Ամերիկա ուր տիրապետող են դարձած միջազգային վիճելի փոխմտանքները յեղաշրջուած դասակարգի մը, և զ — Եգիպտոս և Սիրիա, որոնց մէջ մշակուած բանաստեղծութիւնը կուտայ յաղթուած ժողովուրդի մը հոգեբանութեան տախտակները առաւել չափով:

Մայր Հայրենիքի անտարբերութիւնը՝ գաղթաշարժի հայ գրական շարժումին հանդէպ, դուրս է մեր հետաքրքրութենէն: Սփռուած մէջ սակայն, միջակութեանց հոծ փաղանգին մօտ, որը տապալելի է հաստատել մէկէ աւելի քանքարաւորներ որոնք կը յամառին բարձր պահել վարկը Բանաստեղծութեան: Ա. Ծառուկեան կրնայ տեղ բռնել այդ քիչերուն թուի:

Ան կուգայ Սիրիայէն, ուր անշուշտ հասակ չէ առած գրական սերունդ մը, բայց ուր ունինք անուններ ու գործեր որոնց մէջ խանդավառութեամբ կարելի է մատնանշել զրական որոշ տարողութիւն և ճաշակ: Վահէ-Վահեան իր «Արև-Անձրեւով», Մ. Իշխան իր «Տուներու երգը» և Էլբրակըով կը գտնան զէմք՝ Սիրիայէն մեզ եկող շատ մը գործերու մէջ: Ա. Ծառուկեան երբորդն է ասոնց գիծին: Ան ունի առնուազն բանաստեղծական խառնուածք: Իր ստանաւորները կը կարգա-

ցուն համբերութեամբ (չեմ ըսեր հաճոյքով), վասնզի անոնք գրուած ըլլալու համար չէ որ գրուած են, այլ բան մը կ'ուզեն ըսել աշխարհին, մաս մը կը ձգնին բանալ իր մօտն ու ողորդին հիւսուած տառապանքէն: Կը կարգաւ ու կը զգաս հոսուած իր տողերուն մէջէն բանի մը, որ ձեռք չի բերուիր բառերով, հետտրութեամբ, քրտինքով հարտաբանութեամբ կառուցումներով: Այդ բանը՝ զոր զօրեւոր է տարազի, բանաստեղծի իր խառնուածքն է: Իրբն այդ՝ անշուշտ պիտի չկրնանք զայն զնել թուիկը Զարիֆեանի մը կամ Սիւր-մէլեանի մը (Դուրեանի, Մեծարեանի կամ Տէրեանի մերձեցումը շատ պիտի դար իրեն) որոնք ամբողջութեամբ տիրապետութեան տակն են բանաստեղծի իրենց խառնուածքին և իրենց գործը արժէքի կը բարձրանայ իրբն այդ միայն, անոնց գործին մէջ անմեկնելի բանաստեղծականութենէ զատ ուրիշ ոչինչ կայ աչքառու: Ա. Ծառուկեանի մօտ այդ երակը ներշնչման, ընդմիջուած է երբեմն հետտրութեամբ, տաղաչափական կանոններու խիստ կիրարկումով, կոկիկ և մաքուր լեզուով գրելու մտահոգութեամբ, և այդ պատճառաւ աղքատացած ու փոքրացած:

«Առաջասնեք» իրեն արուեստի գործ ունի իր վիրաւոր կողմերը: Ատոմ Եարճանեանի յատուկ հետտրական շունչ մը իր տողերէն կուգայ մերթ ուղղական հնչականութեան տակ թաղել բանաստեղծական մեղմ ու հանգարտ դնաքն ու երաժշտականութիւնը, փոքր է իր երեակայութիւնը ու տկար իր թելադրելու ուժը: Իր բանաստեղծութիւններուն կը պակսի անհրաժեշտ տարրը՝ կառուցուածքը: Գեղեցիկ տողեր՝ կարօտի և հայրենարարութեան, լքումի և որբութեան, ընդվզումի և զղջումի, իրար հրելով տեղ կը բռնեն իր քերթուածին մէջ. ու երբ կը կարգաս զանոնք, հոգիիդ մէջ կը մնայ պարապ մը, վասնզի չեմ կրնար գտնել այն նպատակը որուն համար կառուցուած են տողերը, այն հոգին՝ որմէ կը մեկնին և որուն կ'երթան սակայն տողերն ու մտածումները: Այս թերութիւնը զբախտաբար մեղքն է իր սերունդի բոլոր գրողներուն: Բիւզանդ թօփալեանի և Գլըճեանի նման քիչեր միայն պիտի փորձեն ազատուիլ անկէ, և քիչ անգամ միայն պիտի յաջողին:

Ծառուկեանին Ֆրանսոս է նաև երկարաշունչ ստանաւորներ գրելու իր ճիշդ. բաժնած է իր պղտիկ հոգին տուններու երկար շարքերու վրայ: Իր գործը աւելի լեցուն և աւելի dynamique պիտի դառնար երբ փորձէր աւելի կարճ տունաշարքերու մէջ խտացնել իր զեղումները:

Այս թերութիւններուն զիմաց ունի առաքինութիւններ որոնք սիրելի կը դարձնեն իր զէմքը մեզի: Հետտրին թուի կայ զգայուն սիրտ մը որ չափ կը զնէ աւելորդ ձանարձակութեանց ու պարկեշտութեամբ և անկեղծութեամբ կը մօտենայ իր էութեան, զայն զնելու համար աշխարհէն աքացուած, աշխարհէն լքուած, աշխարհէն որբացած՝ ուրիշի մը զիմաց: Ունի իր տողերուն մէջ շերտութիւնը հաղորդականութեան որ զինք կը բանայ մարդոց: Ու այս զգայնութիւնն ու

հաղորդականութիւնը կը ծորեն իր տողերուն որոշ ջերմութիւն, յատկանշական բարիք, քերթուած է մը սպասելի գերազոյն առաքինութիւն, — մարդկայնութիւնը, որ չըլլայ խղիւժած բառերուն սնտոյ պերճանքին մէջ:

Մաքուր է իր լեզուն, ճշգրիտ ու կոկիկ: Մեր բանաստեղծներէն Սիւսանիայի և Վարուժանի ազդեցութիւնը իբր խորքի իրողութիւն կ'երկարածուի իր մօտ:

Հարնուած սերունդի մը զժբախտ այս երգիչը ունի իր տեղը մեր օրերու վաւերական բանաստեղծներու շարքին. և աւելի սիրելի թերեւ, վասնզի ան կրցած է առնել իր մէջ ամբողջ սերունդի մը հոգին, ու իր Եսին վրայ թառող պղծաբանի սէրերէն վեր, ան ջանացած է թելադրել մանաւանդ խարուած, պարտուած հոգին ևս այդ սերունդին: Ահա պատասխիկ մը խոստովանութեան.

Այլ սրունքներս անոժ ու բազուկներս վրջիս
Անգորութեամբն իրենց խոյ կը գալարուին անդադրում:

Բայց ան ունի քաջութիւնը մտնելու այդ զժոխքին մէջ, անկէ երգեր մեղ բերելու: Մեծ աղէտէն ետք, գալարուող սերունդին հաւատարիմ բանաստեղծն է ինք: Կը համարձակիմ ընել այս շատ յանդուգն մատնանշումը իր մասին, վասնզի իր սերունդի բանաստեղծներէն ոչ ոք այսքան իրաւ կրցած է թարգմանը ըլլալ զանգուածի մը հոգեբանութեան. բացի Բելզանդ Թօֆալեանէն որ մեծ քաղաքներու հեքոտ կեանքն ու տառապանքի զինով հայուն այս հոգին վրայ ապրիլ կարենալու ճիգն է որ երգած է յաջողապէս: Ծառուկեան իր Կայի ԵՏՏՈՒՄ երգ տխուրացած առաջին ոտանաւորին մէջ գեղեցիկ կերպով զրած է արդէն իրողութիւնը.

Հայրենագործի իմ ընկեր, ախորի խոց իմ եղբայր,
Այս դալկահար երգերուն մէջ փնտէր ցոյ՛ւմ օրերուդ,
Դառնա՛նա՛հար երազիդ փնտէր մարմինն ոգեկար,
Փնտէր հոգիդ՝ պայլարի մէջ իր բախի՛ն դէմ անգութ...

Հայրենիկդ դուն փնտէր լոկ խենթ կարօ՛ք այնեղ:

Փնտէր խաբուած Հայ Տրդուն հաւաքի՛ր բերդն անեակ:

Իր երգած հոգին՝ Հայու հոգին, ահաւոր է Դոնիսիոն եւ արքայութեան չափ, զոր սպառելու համար Հայ Միլիտան մը պէտք է գայ մեզ:

«Առաքաստներ» հատորը իբրեւ յաջողած գործ մը չէ որ կուգայ մեզ. բայց ինչ որ կը բերէ աշխիւ, սիրելի է ու կը զրուի որոշ արժէքի մը վրայ:

Կը սիրենք տեսնել իր երկրորդ հատորը նոյնքան և թերեւ աւելի յաջող երգերու փունջ մը իբրեւ:

Ա.ԻՆՏՈՒՄ

ԵՐԿՈՒՀԱԶԱՐ ՏԱՐՈՒԹՅՆ ԳՈՐԾ ՄԸ

Ս. ՀԵՂԻՆԷԻ ՄԱՏՈՒՌ^(*)

Ս. Յարութեան Տաճարը ընտանի տեսարան մը կը պարզէ Արեւմտեան Եւրոպայի դրօտաշրջիկին, որ Սաղմակեան Հին Քաղաքի ներկայ ձմրան սակաւաթիւ այցելուներէն մին եղած է: Տաճարին ճակատը պաշտպանելու համար շինուած պողպատեայ յաղթամարմինն ցուկը, մութ արջնագոյն լաստակներու անտառը՝ որուն ետեւ Բոլորակին ու Քաթիլիկոնին ճարտարապետութիւնը ծածկուած է՝ ոչ մէկ զարմանք պիտի պատճառէ անոր տեսողութեան, որ օդային յարձակման դէմ զգոյշ կենալու վարժուած է: Անկա շատ աւելի պիտի զարմանայ հաւանաբար երբ իմանայ որ օդային յարձակմանց դէմ զգուշութիւն ընելու հարց չկայ, այլ տեսնուածները ձեռք առնուած առժամեայ միջոցներ են միայն արգիլելու համար Տաճարին կործանումը, մինչև որ հասնի ժամանակը անոր ամբողջական վերանորոգութեան:

Վաղուց արդէն Հարվէյի գրութիւններով ծրագրուած էր այս վերանորոգութեան գործը, ամենէն նշանակալից երեսը Միջերկրականեան երկիրներու մշակոյթին: Այժմ աւելի քան երեք տարուէ է այդ աշխատանքին ձեռնարկելու թուականը: Ըստ այժմ ամենաբարեաւտտիկ պէտք է համարիլ այն իրողութիւնը որ այդ ամբողջական ծրագրին ամենէն կարեւոր մասերէն մին ներկայիս կը գործադրուի արդէն հանգարտօրէն. ասիկա նորոգութիւնն է Ս. Հեղինէի Մատրան որ ամենապատկառելի մէկ շէնքն է ճիւղաւորեալ այն կառույցին, որուն շինութիւնը երկու հազար տարի տեսցի:

(*) Ի Ս. Յարութեան մեր ազգային սեպնականութիւնը եղող Ս. Լուսաւորչի եկեղեցին օսարկ կ'անուանեն Ս. Հեղինէի մատուռ: Անոր մասին տոյն գրուածքը, հրատարակուած տեղույ օրաթերքերէն՝ the Palestine Post-ի 31 Դեկտեմբեր 1939-ի քիւին մէջ (Vol. XVI, № 4144, էջ 6). ճանկան կը համարենք քաղմամաբար ներկայացնել հոս:

ՀԱՅՈՑ ԲԵՐԱՆՆԵՐ ԵՊԱՍՏԸ

Սրբաներու բաւիղի մը և միջանցքներու միջոցներէն մէջէն անցնելով առխարխալ, ալիքներէն կը նշմարէ լոյս մը որ պայծառօրէն կը շողայ խորութիւններէն, ցուցնելով լայն աստիճան մը որ կ'ընէ գէպի Մատուռը, ուր ցերեկի լոյսը լայն ճառագայթներով ներս կը հոսի գոթէթիւն պատահանէն: Այն որ կը յիշէ այս հնադարեան կէս-գետնայարկ կեդրոնական շէնքը իր խաւար ներքինով, իր դազբառեսիլ բռած եփ պատերով և դարերու փոշիով թաթաւուն իր պատահաններով, կրկնապէս պիտի հմայուի այսօր դաժան գեղեցկութեամբը այն քաց տարածութեան, որուն բոլոր աւելորդութիւնները սրբուած են:

Պատերը, իրենց ծեփերէն մերկացած, հնամենի բիրտ քարաշէն որմածն է որ կը ցուցադրեն: Կամարներն ու գմբէթը, պայծառ դոյնով բռնուած, նկարագրող հակապատկեր մը շինած են շիրենք վեր բռնող միակտուր մօթ քարէ սրբաներուն հետ: Հոյակապ խոյակները, որոնք միացորդներն են Արքայանոսի Այնլիա Կաթիտովիային, խրնամքով մաքրուած են: Ասոնք հինաւուրց շքեղութեան երանգ մը կ'աւելցնեն Քրիստոնէական նախնի այդ սրբավայրին խառութեան վրայ: Ուղակիական երկու սեղաններ, երկաթ ժամանակէ ի վեր մոռցուած, ի յայտ բերուած են կողակին մէջ: Գետնի կողմ ու տմեք քարերը փոխանակուած են լայն սալաքարերով: Մատուռին յատակը կազմող ժայռին մէջ գտնուած են երեք խորունկ նկնդներ, որոնք իրենցմով դրազած կը պահեն հնախօսները: Սանդուխին երկու կողմերու քարապատ խորշերը բացուած են ու իրենց սկզբնական վիճակին վերադարձուած: Կեցած Ս. Հեղինէի մատրան մէջ, մարդ անգամ մ'եւս կը գլտակցի թէ կը գտնուի Կոստանդիանոսի Պաղլիքային պատերէն ներս ու Ուղակի թագաւորներու ձեռակերտ գմբէթի մը ներքեւ:

Ս. Հեղինէի Մատրան վերանորոգութիւնը Հայոց Պատրիարքարանին կողմէ յանձնուած էր ճարտարապետ Քլիֆորտ Հուլիոէյի (F. R. I. B. A. M. T. R. I.), որ Հնագիտական Վարչութեան տուած ուղղութեամբ՝ գործը ի գլուխ հանեց Վիէննայի

ճարտարապետ Օթթօ Հօֆմանի ձեռքով: Ներկայիս Մատուռին ներքինը կը ցոլացնէ զանազանութիւնը սեպհականութեան կէս-կրօնական և կէս-իրաւական պահանջներու, որոնք դժուարութեանց պատճառ եղած են յաճախ Կամարին այն մասը որ Փրանչիսկեանց Դիւտ Ուաչի այրին մօտ քրին վրայ կը տարածուի և որ նմանապէս այս վերջիններուն կը պատկանի, մնացած է անհպելի: Դէպի այրը իջնող աստիճանին առաջին սանդղամատը միայն նորոգուած է ու այդ ալ հայոց սեպհական է: Յաճախ հայոց քարերը որոշապէս կը դանազանուին Փրանչիսկեաններու հին քարերէն: Փայլուն քարէ տապանակած երկու սեղաններ, լշմիածնի ոճով, Օթթօ Հօֆմանի կողմէ ուրազուած, պիտի շինուած ըլլան ու օծուին հայկական Ս. Ծննդեան տօնակատարութեանց օրերուն: Այդ սեղանները կ'արտայայտեն հայկական պաշտամունքի այն ոգին որուն դարերէ ի վեր նուիրուած է Հոգիմէսցիներու, Բիւզանդացիներու և Փրանչիսկեան կառուցած այս մատուռը:

«ԱՄԵՆԱԴԵՂԵՑԻԿ ԵԿԵՂԵՑԻՆ»

Սըր Ռոնալտ Սթորս ժամանակին Ս. Քաղաքի ամենագեղեցիկ եկեղեցին կոչած է Հայկական Մայր Տաճարը, նկարագրելով զայն իր յախճապակիներուն և փայտեայ ոսկեգրուագ քանդակներուն շքեղութեանը մէջ: Այժմ հայերը նոյն աստիճանի երկրորդ սրբավայր մըն է որ կ'ունենան Ս. Հեղինէի Մատուռով: Հայ Հասարակութեան Պատրիարքարանը իրաւունք ունի ըսելու թէ մշակութային հարազատ արժէքով գործ մը կատարած է այս Մատրան նորոգութեամբը ու հայերն արդարեւ իրենք զիրենք հպարտ կրնան զգալ որ առաջինը կ'ըլլան իրենց նպատակը բերելու համար Ս. Յարութեան Տաճարի վերանորոգութեան ընդհանուր գործին:

Թ. Յ. Մ.

Թրգմ. Տ. Վ. Տ.

ՊԱՏՄՈՒԱԾՔ

ՄԱՆԿԱՆ ՄԵ ԵՐԱՋԸ ԱՍՏԴԻ ՄԵ ՎՐԱՅ

Կար ու չկար տղեկ մը կար, որ շատ կը չըրջագայէր. ու կը խորհէր շատ մը բաներու վրայ: Քոյր մը ունէր որ նոյնպէս մանուկ մըն էր, և իր մնայուն ընկերը: Անոնք կ'սքանչանային ծաղիկներու գեղեցկութեան, կ'սքանչանային երկնքի բարձրութեան և կապուտութեան, կ'սքանչանային ջուրերու խորութեան, կ'սքանչանային Աստուծոյ կարողութեան և բարութեան, որ դանոնք ստեղծած էր այնքան սիրուն:

Երբեմն իրարու կ'ըսէին. ենթադրելով որ բոլոր մանուկները երկրի վրայ մեռնէին, ծաղիկները, ջուրը, և երկինքը պիտի տխրէին: Անոնք կը հաւատային թէ պիտի տխրէին: Վասնզի, կ'ըսէին անոնք, բողբոջները ծաղիկներու մանուկներ են, և փոքրիկ խաղասէր վտակները որոնք ցատկոտելով վար կ'իջնեն բլրակողերէն, ջուրին դաւակներն են, և ամենափոքրիկ փափուրը տղերն իսկ, որոնք պահուողութեան կը խաղան ամբողջ գիշեր, անշուշտ մանուկներն են աստղերու. և անոնք բոլորն ալ պիտի վշտանային եթէ տեսնէին թէ իրենց խաղընկերները, մարդոց մանուկները ոչ ևս են:

Միակ շողջողուն ու ջինջ աստղ մը կար որ կուգար և կ'երևէր երկնքի մէջ միւս բոլորէն առաջ, եկեղեցւոյ սրածայր դանգակատան ծայրին մօտիկ, դամբարաններուն վերեւ: Անոնք կը խորհէին որ այդ աստղը աւելի մեծ և աւելի գեղեցիկ էր, քան բոլոր միւսները, և ամէն գիշեր կ'սպասէին դիտելու դայն ձեռք ձեռքի կանգնած պատուհանի մը մէջ: Ով որ առաջին անգամ նշմարէր դայն կը գոչէր «կը տեսնեմ աստղը»: Եւ յետոյ երկուքը միասին կ'աղաղակէին, շատ լաւ գիտնալով թէ երբ պիտի ելլեր ան և ուր տեղ: Այնպէս որ անոնք կամաց կամաց այնքան բարեկամացան անոր որ անկողին մտնելէ առաջ միշտ դուրս կը նայէին անգամ մը գիշեր բարի ըսելու համար անոր, ու երբ դառնային քնանալու կ'ըսէին «Աստուած օրհնէ աստղը»:

Բայց մինչ նա մանկուհեակ էր տակաւին, ո՛չ շատ մանկատի քոյրը թառամեցաւ և ընկճուեցաւ տակաւ առ տակաւ այնքան որ անկարող էր աւելի երկար կենալ պատուհանին մէջ գիշերը, և ապա տղեկը դուրս կը նայէր մեղմադձիկ միսմինակ, և երբ ան տեսնէր աստղը կը դառնար և կ'ըսէր անկողնոյն վրայ գտնուող դալկադէմ հիւանդին «կը տեսնեմ աստղը»: և այդ պահուն ժպիտ մը կուգար երեսին վրայ և պղտիկ ձայնիկ մը կ'ըսէր «Աստուած օրհնէ իմ եղբայրը և Աստղը»:

Եւ այնպէս եկան ատեն, և ան ալ շատ չուտ, երբ տղեկը դուրս կը նայէր միսմինակ, և երբ ղէմք մը չկար անկողնին վրայ, և երբ միայն հողակոյտ մը կար հողակոյտերուն մէջ, որ առաջ հոն չէր, և երբ աստղը կ'երկարէ ճառագայթները ան կը տեսնէր դայն իր արցունքներուն մէջէն:

Հիմա այս ճառագայթները այնքան պայծառ էին, և կարծես թէ կը շինէին այնպիսի փափուրը ուն համբայ մը երկրէն ղէպի երկինք, որ երբ տղեկը գնաց իր մենաւոր անկողինը երազեց աստղին մասին. և կ'երազէր թէ այն տեղը ուր ինք պառկած էր կը տեսնէր մարդոց կարաւան մը, որոնք վեր կը տարուէին պոպուռն պոպուռն հրեշտակներու կողմէ, և աստղը բացուէր, և կը ցուցնէր անոր մեծ աշխարհ մը լոյսի ուր շատ աւելի այնպէս հրեշտակներ կ'սպասէին զանոնք ընդունելու:

Բոլոր այս հրեշտակները որոնք կ'սպասէին, դարձուցին իրենց շողարձակ աչքերը ժողովրդին վրայ, որոնք վեր կը տարուէին աստղին մէջ, ամանք դուրս եկան այն երկար շարքերէն որոնց մէջ որ կը կենային և ինկան մարդոց պարանոցներուն վրայ, և համբուրեցին զանոնք քնքշութեամբ և հեռացան անոնց հետ լոյսի պողոտաներէն վար, և այնքան ուրախ էին իրենց ընկերութեամբ որ իր անկողնին մէջ պառկած տղեկը կուար ուրախութենէն:

Բայց կային բազմաթիւ հրեշտակներ որոնք անոնց հետ միասին չգացին և անոնցմէ մէկը ան ճանչցաւ: Հիւանդագին ղէմքը որ երբեմն տարածուած էր անկողնին վրայ փառաւորուած էր և կը ճառագայթէր, բայց իր սիրտը դուռ քոյրը երկնքի բազմութեանց մէջ:

Քրոջ հրեշտակը կը տնտնար աստղին մօտէն մօտը, և ըսաւ ժողովուրդը մինչև հոն բերող առաջնորդին:

«Եղբայրս եկա՞ծ է»:

Եւ ան ըսաւ «Ո՛չ»:

Նա յուսալից ետ կը դառնար երբ որ տղեկը երկարեց իր բազուկները և աղաղակեց «Օ՛րոյր իմ, ես հոս եմ, առ տար դիս». և ապա աղջիկը դարձուց իր շողջողուն աչքերը անոր վրայ. — Գիշեր էր, աստղը կը փայլէր սենեակին մէջ, յօրինելով երկար ճաճանչներ վար ղէպի իրեն ինչպէս որ կը տեսնէր իր արցունքներուն մէջէն:

Այդ ժամէն սկսեալ մանուկը կը նայէր աստղին իրիւ այն տունը՝ ուր ան պիտի երթար երբ իր ժամանակը հասնէր, և խորհեցաւ թէ ինք երկրին չէր պատկանէր միայն բայց աստղին ևս, վասնզի քրոջը հրեշտակը գացած էր առաջ:

Օր մը մանկիկ մը ծնաւ տղեկին եղբայրը ըլլալու համար, և մանկիկը այնչափ պղտիկ էր որ տակաւին բառ մը իսկ չէր խօսած, տարածեց իր մանրիկ կերպարանքը իր անկողնին վրայ և մեռաւ:

Տղեկը դարձեալ երազեց բացուած աստղը և հրեշտակներու ընկերութիւնը, և մարդերու կարաւանը, և հրեշտակներու զօրքերը իրենց շողափայլ աչքերով բոլորն ալ դարձած այդ մարդերու ղէմքերուն:

Տղեկին քրոջ հրեշտակը ըսաւ առաջնորդին «Եղբայրս եկա՞ծ է»։ Եւ ան ըսաւ «Ո՛չ այն մէկը բայց ուրիշ մը». երբ տղեկը տեսաւ իր եղբոր հրեշտակը քրոջ բազուկներուն մէջ, գոչեց ան. «Ո՛չ քոյր իմ ես հոս եմ առ տար դիս». և նա դարձաւ և ժպտեցաւ անոր վրայ, — և աստղը

կը փայլէր: Տղեկը մեծցաւ երիտասարդ զարծաւ, և կ'զբաղէր իր զօքքերով երբ ձերբունի ապաստար մը եկաւ և ըսաւ. «Մայրդ ոչ ևս է», եւ կը ընդունէ իր օրհնութիւնը իր սիրունած զաւակին:

Դարձեալ գիշերը ան անտաւ աստղը, և այդ ամբողջ Նախկին ընկերութիւնը: Ըսաւ իր քրոջ հրեշտակը առաջնորդին. «Եղբայրս եկած է», և ան ըսաւ — «մայրդ»:

Ընծախեան ուժգին աղաղակ մը արձակուեցաւ ամբողջ աստղերու մէջէն, վասնզի մայրը միացած էր իր երկու զաւակներուն. և անիկա առարածեց իր բազուկը և գոչեց. «Յ՛, մայր իմ, քոյր իմ և եղբայր իմ, հոս եմ ես, առէք տաբէք զիս»:

Եւ անոնք պատասխանեցին անոր. «Ի՞նչ ո՛չ», և աստղը կը փայլէր:

Մեծցաւ ան և մայրը եղաւ, սրուն մազերը սոխտակացան և ան կը ջնասէր իր անտաւին վրայ վառարանին մօտիկը ծանրացած վշտով, ու ղէմքը ցօղանաւ արդունքներով, կըր աստղը անդամ մը ևս բացուեցաւ:

Ըսաւ քրոջ հրեշտակը առաջնորդին. «Եղբայրս եկած է»: Եւ ան ըսաւ. «Ո՛չ, բայց իր կոյտ աղ-

Քաղմ. Անգղ. ԶԱԲԷՆ ԱՐԱՆՈՅ

«ԺՈՂՈՎԵՑԻՔ ԶՆԸԽԱՐԵԱԼ ԲԵՅՈՐՍԷ ԶԻ ՄԻԿ ԻՆՉ ԿՈՐԻՑԻ»

Խարայինի Հոգեւոր Հովիւ Տ. Ասողիկ Վարդապետ Ս. Պատրիարքին ազգած օտարոյն Նոյեմբեր 10 նամակով, ի միջի այլոց, կը գրէ.

«Աշխարհի արդի բազմաթիւն ու անհասկանալի ազգացներ կ'եղեակայեմ քէ որքան ծանրօրէն կը ճնշեն հաւե Ս. Սրբոյն Եղեմեցի եւ այլ կաթելութեանց վրայ, որով կը առաջիկ համայն մարդկութիւնը ամենաւերջ, և մանաւանդ Նորայայի սրբին վրայ արդէն իսկ ծայր բռնած անաւոր պատերազմին արհաւիրք, որ կը պատճառ հարակից ամբողջ աշխարհի վրայ, կը ջլատեն մարդոց յառաջնորդները եւ աշխատեալ կարողութիւնները եւ եռանդը, մարդոց կեանքը վաղուան անստուգութեան եւ անապահովութեան առջեւ դնելով:

Ինչպէսզէն Արեւելք, ուր արդէն աւելի քան երկու տարի առաջ ծայր տուած էր Զինեմարեական անվերջանալի պատերազմը, այժմ հարիւրներ աւելի պայծառ չէ, այնպէս որ այլեւս կը գոյուցանամ շարունակական համաբարդութիւններ: Միայնիկ երբ Շանկիայէ հի, սեղոյն ազգայինները զգացողից ինձի Շանկիայի համար առանձին հոգեւորականի պէտք. վասնզի այսօր հեռաւոր Արեւելքի Հայ գաղութին կարեւոր մէկ մասը հոն ծաւալած է աւելի քան 300 հոգի: Կը պատահին յանախ անակրկալ դժբախտութիւններ, մահեր, եւ ես չեմ կարող ժամանակին հասնիլ, վասնզի բաւական հեռու է: Գտանչար ժամ ցամաքով, բառաստուծ ժամ ալ ծովով պիտի համարեղձ հոն հասնելու համար, եւ երբեմն ալ երկու օր նստու պէտք է սպասել, որ անպատեհութեանց առջեւ կը դնէ զմեզ և տխրաւով կ'ըլլան Ռուսաց դիմել: Այս կերպով մեր ժողովուրդը կը ստուի իր եկեղեցիէն եւ կը յարի Ռուսաց կամ Լատինաց, ինչ որ ցաւալի է:

Շանկիայի Հայութիւնը այսօր բաւական կազմակեր-

ջիկը»: Եւ մարդը որ Նախապէս տղեկը եղած էր հոնաւ իր դուստրը նոր կորսնցուցած իրեն հաւմար երկնային էակ մը այդ երեքին մէջ, և ըսաւ ան «Աղջկանս դուստր քրոջ» կուրծքին վրայ է և իր բազուկը պլուսած թորս պարանոցին, և անոր իր ձերբուն երբեմնի մանկիկը եւ ինչպէ՛ս տոկամ բաժնուելու անկէ, Օրհնեալ ըլլայ Աստուած» — և աստղը կը փայլէր:

Այսպէս տղեկը ձերբունի մարդ զարծաւ և երբեմնի ողորկ ղէմքը կ'հնոտեցաւ, և իր քայլերը զողորմ և սկար էին, և իր քամակը կուրացած: Գիշեր մը երբ ան կը պառկէր իր անկողնին վրայ, Հուրջը իր մանուկները կեցած անլացաւ ինչպէս լացած էր երկար ժամանակ առաջ «կը տեսնեմ աստղը», իրարու փոփոսացին անոնք «կը մեռնի», և ան ըսաւ «Այս կը մեռնիմ ճարիքս կ'իյնայ ինձմէ նման զգեստի մը, և ես առաջ կը շարժիմ ղէպի աստղը տղեկի մը պէս: Եւ ո՛չ հայր իմ, կը գոհանամ քեզմէ որ այն աստղը այնքան յաճախ բացաւ ընդունելու համար այն սիրելիները որոնք զիս կ'սպասեն»:

Եւ աստղը կը փայլէր: Եւ կը փայլի իր գեղեցիկներն իրայ:

CHARLES DICKENS

պուած է շնորհիւ Տիար Հայկ Ասատուրեանի ազնիւ ու ազգասէր հայորդիի նշարական եւ բարոյական մեծ ջանքերուն և կորովի աշխատութեանց: Ունին վարձու տուն մը, որու մէկ մասը իբր աղօթարան կը ծառայէ, իսկ մնացածը իբր ախոմբ: Մեծ ու փոքր միւս հոն կը համախմբուին, երիտասարդները ամէն օր, իսկ տղեցները զանազան առիթներով: Շանկիայի մէջ սեպական մասունք մը ունենալը ընդհանուրին փափան է, եւ առաջին կարգի խնդիրներէն է, եթէ հոն անակրկալ դժբախտութիւններ չկան խանգարել: Շանկիայի Հայեր կազմած են Բաւրեգորական Միութիւն մը, որուն անդամագրուած են ի վիճակի եղող գաղութին բոլոր անդամները եւ կը վճարեն իրենց անդամատուր կանոնադրապէս: Այդ Միութեան մեջնշեմական նախագահն է Նոյեմբերի Տիար Հայկ Ասատուրեանը: Իրաց այս յուսադրի վիճակին մէջ անհրաժեշտ կը դառնայ հաւե կրօնականի մըն ալ պէտք, որպէսզի բաշխուի անոնց ազգօգուտ ձեռնարկները, արժարժէ անոնց մէջ էիջ մը քմած ազգային ոգին եւ Հայ եկեղեցւոյ սէրն ու բարեբար դերը անոնց կեանքին մէջ:

Հոգեւորական մը եւս ունենալը այս կողմերը ունի հաւե այն անհրաժեշտութիւնը, որ դժբախտութեան մը պարագային, հիւանդութեան կամ մահուան, խրատ օգնութեան կը փութան, վասնզի մինչեւ Հնդկաստանի կղզիները, որ 10-12 օրուան համալսարան է, Հայ կրօնական զօնը դժուար է, եւ իմ նախորդ խորագրի Տիար Եղիշէ Բահանան Ռուսաց ձեռով բաղուած է Ռուսերու կողմէ: Թարմ է ասկալին իշխող յիշատակը վերոյիշեալ պարագաներէն մէկուն: Մօտ երկու ամիս առաջ վայնանաւով է ի Շանկիայ յայնի ընտանիքի գտակ Տիար Սեդրակ ժամհարեանը: Թաղման չկրցի երթալ դժբախտաբար վերոյիշեալ պատճառներով, ինչ որ ինձի մեծ ցաւ մը պատճառեց սրբի, այդպիսի յայնի ազգայինի մը բաղման կարգը օտարներու վիճակուելուն համար: Ի մօտը երբ Շանկիայ երթալ, այդ մասին հարկ եղածը պիտի ջանամ կարգադրել սեղոյն ազգայիններուն հետ Տիար Օգնութեամբ, եւ պիտի տեղեկագրեմ Ձեր Բարձր Սրբազնութեան»:

Ս. ԷԶՄԻԱԾԻՆԷՆ ԵՐՈՒՍԱՂԷՄ

S Ե Ղ, Ա, Կ Ա, Լ,

ԱՄԵՆԱԶՆ ՀԱՅՈՑ

ՀԱՅՐԱՊԵՏՈՒԹԵԱՆ

№

4 Նոյեմբեր 1939 ամի

Ս. ԷԶՄԻԱԾԻՆ

Նորին Ամենապատուեան Պատրիարքին
Առաքելական Աթոռոյ Ս. Յակովբեանց
յերուսաղեմ.

Ստացել եմ Ամենապատուեանդ տա-
ւոյս Յուլիս 25 քուակիր № 8791-30 պատ-
ուական գրութիւնը, որով հանել եիք հա-
ղորդել Մեզ Ս. Աթոռոյ Ընծայարանի ըն-
թացաւորս վեց սարկաւազների կուսակրօն
քահանայ ձեռնադրուելու եւ արեղայական
կոչում ստանալու մասին:

Ստեղծուած պայմաններում Սաղիմայ
վանքը միակ հաստատութիւնն է, որ Արմաշի
դպրեմանի փակումից յետոյ՝ ի վիճակի է
ընծայելու զաղութահայ եկեղեցուն բարե-
կիրք, մտավարժ եւ հաւասով լի հոգեւորա-
կաններ, ժողովրդին՝ հարազատ, ազգասեր
ու հայրենասեր զաւակներ եւ հայ գրակա-
նութեան՝ բեղուն եւ զիտուն գրիչներ:

Մաղթում եմ կենսասու Փրկչին, որ
շնորհէ Ձեզ առողջութիւն եւ արեւտաւո-
րիւն բեղմնաւոր գործունեութեանդ եւս ա-
ռաւել յաջողութեան համար:

Մաղթում եմ Ամենաբարձրեալին, որ
պարգեւէ Դպրոցիդ եւ Ընծայարանիդ ղեկա-
վարներին կար եւ զօր պատուի եւ յաջողու-
թեամբ սանելու իրենց վրայ դրուած դժուա-
րին, բայց հաղթ լուծը:

Աղօթում եմ Փրկչին, որ իր հովանին եւ
օրհնածիր Աջը տարածէ նորընծաների վրայ
եւ օրհնէ նոցա, որ նոքա արժանաւոր սպա-
սաւորներ լինին եկեղեցւոյ եւ դառնան ան-
վնեւ ու անձնագիր հովիւներ իրենց հօտին:
Այլ եւ ծառայէ նոցա վերայ իր շնորհաբաշխ
հոգին, որպէս զի բացուի նոցա մեքի առա-
գասք հանաչելու նեմարիք, բարին ու գե-
ղեցիկը եւ իրացնելու զայն կեանքի մէջ:

Թո՛ղ օրհնէ Տերը նաեւ Սաղիմայ Միա-
բանութիւնը, որ օր աւուր անի ու զօրանայ

ի սպաս եւ ի մխրարութիւն Ազգի եւ եկե-
ղեցւոյ:

Յարգանաց եւ սիրոյ ողջունիւ՝

ԳԷՈՐԳ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ

Տեղակալ Ամենայն Հայոց Հայրապետեան

(Կ Ն Ի Ք)

ԳԵՐԱԳՈՅՆ ՀՈԳԵՒՈՐ ԽՈՐՀՐԴՈՅ

№ 133

4 Նոյեմբեր 1939 ամի

Ս. ԷԶՄԻԱԾԻՆ

Ս. Երուսաղեմի Ամենապատու Պատրիարք
Գերաւնորհ Տ. Մեսրոպ Արքեպիսկոպոս
Նշանեանին

Ամենապատու Սրբազան եղբայր,

Տաւոյս Օգոստոս 16 քուակիր № 8904-
27 գրութիւնը նոյնպէս ստացել եմ, սակայն
բաւական ուշ՝ Էջմիածնից բացակայելուս
հետեւանով, որով պե՛տ է բացատրել նաեւ
պատասխանի ուշացումը: Առ այժմ յիշեալ
գրութեան առաջին մասին վերաբերեալ նոր
ասելիք չ'ունիմ, քան այն որ հաղորդել է
Ամերիկահայոց Նորընտիր Առաջնորդը մեր
գրութեանց զօրութեամբ:

Բարենորոգչական ծրագրի նկատմամբ
Ձեր հաղորդածները հանութեամբ կարգացի.
մեծապէս շնորհակալ պիտի լինիմ, երբ հա-
նիք յիշեալ հարցի նկատմամբ հանգուցեալ
Տ. Թորգոմ պատրիարքի «Սիւն» ի մէջ տալա-
քամ ուսումնասիրութիւնը ուղարկել*:

Տաւոյս Յուլիսի 2-ին, չեմ յիշում №
108 գրութեան հետ՝ քե առանձին ծրարով
ուղարկել էի նաեւ մի անձնական նամակ**
իմ հարողգրերիս եւ երաժշտական աշխա-
տանքներիս տպագրութեան վերաբերեալ, ո-
րոնց պատասխանը չ'ունեմ: Ներպարելի է,
որ նամակս Ձեր ձեռքը չէ հասել. տարակոյ-
սիս լուսաբանութեան համար շնորհակալ
պիտի լինեմ:

Յարգանաց եւ սիրոյ ողջունիւ՝

ԳԷՈՐԳ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ

Տեղակալ Ամենայն Հայոց Հայրապետեան

(Կ Ն Ի Ք)

ԳԵՐԱԳՈՅՆ ՀՈԳԵՒՈՐ ԽՈՐՀՐԴՈՅ

* Ղրկուեցան ասեմին:

** Սոյն նամակը չէ ստացուած:

№ 140

15 XI 1939 ամի

Ս. ԷԶՄԻԱՆՈՆ

Ս. Երուսաղեմի Ամենապատիւ Պատրիարք
Դեռուսոս Ե. Մեսրոպ Արեւսպ.

Նշանակումին

Ամենապատիւ Սրբազան Եւթույր,

Տանն Կիլիկիոյ Սահակ Է. Կաթողիկոսի
բազմոսն առքիւ հեռագրով խնդրել էի, որ
հասնէիք Ամենայն Հայոց Հայրապետութեան
Ներկայացուցիչը լինել, որի մասին հեռա-
գրուել էր հաւել Բէյրութ: Երուսաղեմից հե-
ռագրական պատասխան ստացուեցաւ քե՛
միայն անգլիներէն եւ Ֆրանսերէն լեզուներով
կարելի է հեռագրել: Արդէն հեռագիրն ու-
ժացել էր իմ Էջմիածնից պատշտական գոր-
ծով բացակայելու հետեւանով, ուստի եւ
հեռագրի երկրորդը ցայտակար չ'պիտի ծա-
ռայէր. բաւում համարուեցաւ հաղորդա-
գրել մեր անդիմներն ու անելիքները՝ ուղար-
կելով հաւել երկու հեռագիրները, որ կը գտնուի
ճշմարիտ ծոցում:

Մաղբելով Ամենապատիւութեան եւ Միա-
բնութեան անդամներին արեւատուրիւն եւ
հոգւոյ անդորրուրիւն մնամ

Սրբաբաղան ցիրոյ սղջունիւ՝

Աղօթակից Գէորգ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ

Տեղակալ Ամենայն Հայոց Հայրապետութեան

ԾԱՆՈԹ. — Ներքիակուած հեռագրի
պարունակութիւնն է. — «Հանձնէք լինել
Մայր Աթոռի Ներկայացուցիչը Սահակ Կա-
թողիկոսի թաղմանը. հեռագրուած է».

ՏԵՂԱԿԱՆ,

ԳԵՂՈՐԳ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ

Ամեն. Ս. Պատրիարք Հայրը պատաս-
խանեց որ թէ Է հեռագիրը չէ ստացած ա-
տենին, բայց առանց ատոր ալ ինքնաբե-
րարար կատարած եղաւ այդ պարտակա-
նութիւնը թէ՛ իրրեւ Ս. Էջմիածին ձեռնա-
գրուած եպիսկոպոս, և այդու իսկ Միա-
բան Ս. Էջմիածնի, և թէ՛ իբր երկու տարի
անդ ապրած մէկը:

Ս. ՅԱԿՈԲԻ ՆԵՐՍԷՆ

ՄԻԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ ՍՐԲՈՑ ԵԱԿՈԲԱՆՆԵՐ

ԱՌԱՔԵՂԱԿԱՆ ՈՒՆԵՏԻՆ

Ի սկիզբն 1940 տարւոյս, մեր վանական ըն-
տանիքի անդամներուն թիւն է 120. Պատրիարք
և Եպիսկոպոս՝ 2, Վարդապետք և Արքեպսք՝ 43,
(որոնցմէ 9 հոգին արտասահման՝ զանազան պաշ-
տօններու վրայ, իսկ 6 հատը Պաղեստին՝ մեր
Թեմերու մէջ), Սարկաւագունք՝ 4, Ժառանգա-
ւորք՝ 34, Ուրարակիրք՝ 5, Աշխատաւոր Միա-
բանք՝ 17, Մայրապետք՝ 15, Ասոնցմէ զուրմ են
Դիւանի Պաշտօնեայք՝ 6, Տպարանի աշխատա-
ւորք՝ 6, զանազան այլ պաշտօնեայք՝ 8:

Ս. Աթոռս, ի Պաղեստին և յԱղլըյորդանան,
իր իրաւասութեան սահմաններուն մէջ, կը հո-
վանաւորէ և կը վարէ, բացի Ժառանգաւորաց
վարժարանէն և Ընծայարանէն, 4 Նախակրթա-
րաններ իրենց Մանկապարտէզի բաժիններով,
և 2 Ծղղկոցներ, ընդամենը շուրջ 1150 աշակեր-
տութեամբ, և 45 անձերէ բաղկացած ուսուց-
չական կազմով, բացի սոյն Նախակրթարաններու
մէջ Տեսչի և զաստիարակի պաշտօն վարող Վար-
դապետ Հայրերէ:

Ա Մ Ա Ն Ո Ր

Ըստ Նախորդ տարիներու սովորութեան Ամա-
նորի Նախորդակի երեկոյին Միաբանութիւնը ամ-
բողջ իր կազմով կ'ելլէ Պատրիարքարան, ուր
Ամեն. Ս. Պատրիարք Հայրը, յետ պատշաճ խոր-
հրդածութեանց և շնորհաւորութեանց կը բաշ-
խէ ամենքին Ս. Աթոռոյս աւանդական կազանդ-
էքը — մէկական Օրացոյց — Նոյն երեկոյին
Ժառ. Վարժարանի մէջ կը սարքուի կազանդի
զուարթ երեկոյթ մը, որուն կը մասնակցէր Նաեւ
Ուսուցչական Մարմինը:

Առաւօտեան Ս. Պատարագէն անմիջապէս ետք,
զոր կը մատուցանէ Ժամօրհնող Տ. Գէորգ Վրդ., և
ըստ պատշաճի աւուրն կը քարոզէ Տ. Արտաւազդ
Արքեպիսկոպոս: Միաբանութիւնը կը բարձրա-
նայ Պատրիարքարան: Լուսաղաղ Դահլիճը լի է
խօսուած բազմութեամբ, որ եկած է շնորհաւորել
Ս. Պատրիարք Հայրը և Միաբանութիւնը, սկսող
Նոր Տարւոյ սեմին: Հոն է Միաբանութիւնը իր
ամբողջ կազմով, որուն մէջ տեղ բռնած են Նաեւ
երկու հիւր ղէմքեր, Հայէպի թեմին բարեջան
առաջնորդ՝ Գեր. Տ. Արտաւազդ Արքեպս. Սիւր-
մէեան և Նոր-Ջուղայի Ամենափրկչեան վանքի
ղպրանոցի տեսուչ Տ. Թէոդորոս Ի. Վրդ. Իսա-
հակեան: Հոն են Ժառանգաւորաց ու Ս. Թարգ-
մանչաց վարժարաններուն ծառերը իրենց զաս-
տիարակներով:

Պատրիարքարանի Դահլիճին մէջ կը կատարուի առանին պատիկ հանդէս մը, նախ կ'երգուի ժառ. վարժարանի երգչախումբէն՝ Ս. Պատրիարք Հօր ձօնուած երգը։ Ապա՝ Ս. Աթոռոյ Լուսարարապետ Գեր. Տ. Կիւրեղ Եւ. Վրդ., յանուն Միաբանութեան կը շնորհաւորէ Սրբազան Պատրիարք Հայրը։ Ան իր ուղերձին մէջ չի մոռնար անդրադառնալ այն տխուր դէպքերուն, որոնք ընթացք տուին անցնող տարւոյն մէջ, և անոնց մօլ իսկ կը բանայ շարքը այն յոյսերուն զորս Միաբանութիւնը կը սնուցանէ ներկայի շէմքին։ Իրրեւ մխիթարական դէպք վեր կը հանէ Նորին Ամենապատուութեան ընտրութիւնն ու գահակալութիւնը, ու կը թուէ այդ օրէն սկսեալ՝ անցնող 6 ամիսներու ընթացքին՝ ձեռք բերուած յաջողութիւնները և կը մատնանչէ այն երջանիկ ապագան որուն կը դիմէ Ս. Աթոռը իր կրօնական, վարչական և կրթական գործունէութեան ճամբուն վրայ։ Այս գեղեցիկ յոյսերով ամրապնդուած և ոգևորուած Գեր. Հայր Սուրբը յանուն Միաբանութեան կը մաղթէ Սպաստանեաց Եկեղեցւոյ երջանիկ ապագայ, և Հայ Ժողովուրդին՝ իր սրբազան յոյսերուն իրականացումը, և Ամեն. Ս. Պատրիարք Հօր, երկար և առողջ կեանք և արդիւնաւոր գործունէութիւն, իր այնքան պատասխանատու պաշտօնին մէջ։

Լուսարարապետ Հօր այս ուղերձէն ետք, ժողով կ'եկէ Թէոդորոս Եւ. Վրդ., որ 50 տարի առաջուան և ներկայ Միաբանութեան բաղդատական ընելէ վերջ, ցոյց կուտայ այն վերելքը զոր կատարած է Միաբանութիւնը այնքան յաջողապէս։ Ու այս գեղեցիկ գործունէութեան առջև խանդավառ՝ կը շնորհաւորէ իր կարգին ամբողջ Միաբանութիւնը իր Պետին մէջ, ու կը մաղթէ որ աղգին միակ պարծանքը եղող այս Աթոռը մնայ միշտ պայծառ ու հաստատ և ունենայ բերաւոր առիթներ դիմաւորելու երջանիկ նոր տարիները։

Ապա՝ Ս. Թարգմանչաց վարժարանի սանուհիներու կողմէ երգուած Ձօնէ եւ ետք, սաներէն մէկը յառաջ կուգայ, իր և տարեկիցներուն ձայնը խառնելու՝ եղած շնորհաւորութեանց ու մաղթանքներուն։ Մանկապարտէզի պղտիկներն ալ կը բերեն իրենց երգն ու անմղ ձայնը այս հանդէսին, որմէ ետք ժառանգաւոր սաները կ'երգեն երգը Այգին, որ կարծես երգն ըլլար նորածագ Տարիին։ Ապա՝ Դրանիկ Սարկաւազ Դաղարեան՝ իր գրած գեղեցիկ և խառնալից ճառին մէջ դրած ամբողջ սիրտը զպրոցին՝ կուգայ անգամ մը ևս պարզել այն նուիրումը և սէրը որով կապուած են իրենք Ս. Աթոռին և այդ երախտագիտական զգացումներով՝ ջերմ շնորհաւորութիւններ ու բարի մաղթանքներ կ'ընէ իր կարգին։

Սրբազան Պատրիարք Հայրը զգածուած՝ ընելէ ետք իր ուղերձը, որ կ'երկի «Սոմ» ի ներկայ թիւի առաջին էջին վրայ, կ'օրհնէ բոլոր ներկաները ու համօրէն Ազգը, և Տէրունական աղօթքով կը վաղէ հանդէսը։ Միաբանութեան անդամները և ամբողջ ներկայ Ժողովուրդը, համբուրելէ ետք Ս. Պատրիարք Հօր Աջը, կը բաժնուին Դահլիճէն գոհունակ սրտով։

Ծ Ն Ո Ւ Ն Դ

Յունուար 18 Հինգշաբթի, Ճրագայոց Սուրբ Երմեոյեան ըստ Հին Տոմարի, ամբողջ Միաբանութիւնը, գլխաւորութեամբ Ս. Պատրիարք Հօր, ունեցաւ, ըստ սովորութեան, իր հանդիսաւոր երթը դէպի Բեթլեհէմ։ Քանի մը օրերէ իվեր մօտալից և անձրեւային եղանակը տեղի կուտայ սքանչելիօրէն պարզուած երկնքին, ու գարունը յիշեցնող արեգակը կը շողայ պայծառօրէն։ Երեսօղէմի Ժողովուրդը գունդ առ գունդ կը դիմէ Բեթլեհէմ։

Առաւօտեան, ժամը 9ին հնձեղանուորը երկու անգլիացի սպաներու և հայ սկաւտներու առաջնորդութեամբ ճամբայ կ'եկէ ինքնաշարժերու թափօրը դանդաղ ու հանդիսաւոր, առաջնունենալով, բաց ինքնաշարժի մը մէջ, արեգաներէ վերամարձուած պատրիարքական խաչն ու ասան։

Կէս ճամբին, թափօրը կը դիմաւորուի Բեթլեհէմէ փութացող հայ աղգայիններէ և Բեթլեհէմի Բաղաքապետութեան անդամներէն։ Իսկ լաւաբար մոտերին՝ կառավարական ձիաւորներու խումբէ մը՝ որոնք՝ զայն կ'առաջնորդեն դէպի Բեթլեհէմ։ Այն տեղ են՝ Բեթլեհէմի վանքին Տեսուչը, Տ. Սուրէն Վրդ., խնկաման և վարդապետ ի ձեռին և ի զուխ՝ նախապէս եկած ու շարուած ժառ. սաներէ եւ հայ սկաւտներէ կազմուած թափօրին։ Հոն են Բեթլեհէմի Շրջանային Կառավարիչը, Բաղաքապետը և այլ մեծամեծներ, որոնք կ'ողջունեն և կը շնորհաւորեն Ամեն. Ս. Պատրիարք Հայրը երբ նա կ'իջնէ ինքնաշարժէն։ Ժողովուրդը, հայ և օտար, լեցուցած են ընդարձակ հրապարակը։ Թափօրին ժամանումը կ'ողջունուի երկարածիգ զանգահարութեամբ։ Վանքի արտաքին բակէն, «Իորհուրդ մեծ» ի երգեցողութեամբ թափօրը՝ գլխաւորութեամբ Ս. Պատրիարք Հօր, շրջապատուած սկտական բարձր աստիճանաւորներէ ու հայ հաւատացեալներէ, կ'ընէ իր պաշտօնական մուտքը Ս. Եննիգան հինաւորաց Եկեղեցիէն ներս, կը բարձրանայ մեր վանքը, ուր Ամեն. Ս. Պատրիարք Հայրը Պահպանիչի կարճ օրհնասացութենէն ետք կուտայ իր առաջին աւետիսը Մեծ Օրուան։

Բիւսոս մնաւ եւ յայտնեաւ։

Բարձրաստիճան հիւրերը կը պատուասիրուին վանքի Տեսչարանին մէջ։

Յետ միջօրէի, Հրաշափառի թափօրով, ամբողջ Միաբանութիւնը կ'իջնէ Եննիգան Ս. Այրը և կը կատարէ իր Ուխտը։ Ապա տպաւորիչ խորհրդաւորութեան մը մէջ կը պաշտուի ճրագայոցի կարգը իր Սուրբ Գրական ընթերցուածներով և Ս. Պատարագով։

Ուշ գիշերին, կանթեղներու լոյսին մէջ, Ս. Եննիգի Այրին քով ի վեր, կ'օրհնորդուին գիշերային և առաւօտեան ժամերգութիւնները։

Համաձայն Միաբանութեան փափաքին ու ջանքերովը Լուսարարապետ հայր սուրբին, ի սկիւնս ցրուած հայ Ժողովուրդն ալ կ'ունենայ

մխիթարանքը ձայնասփռութիւն մէջէն հաղորդ ըլլալու ժամերգութեան այն մասին որ կը կատարուէի ուղղակի Ս. Ալլըին մէջ, ու մեծ աւետիսին՝ զոր հետապիտեմ Ս. Պատրիարք Հայրը, կէս զիշերին, Ս. Ալլըին խօսած յուսատու պատգամի մը մէջէն, Ահա իր խօսքը:

Ազգ իմ սիրելի, ժողովուրդ Հայոց, որ ի սանձան Պաղեսթինի եւ յառասանմանն նորին եւ ի սիլիւս աշխարհի:

Այս խորհրդաւոր ժողովին, Բեթլեհեմի տոյն նուիրական Ալլէն, որ շուրջ բաւական առաջ, մարդկութեան մեր Փրօքին, տեղի ունեցաւ մարդկային ազգի փրկաբերութեան խորհուրդն մեծ եւ սխալելի, յանուն մեր աւեր կոտորման, յանուն Հայաստանեայց Սուրբ Եկեղեցիին եւ Մերոց Յակոբեանց սրբանուէր Միաբանութեան՝ ինչ կը խօսի երեսնադէմի Առաքելական Արքեպիսկոպոսի եւ Երեւանի Եպիսկոպոսի:

ԲԵՐԵԱՅԻՆ ԻՆՏԵՐՆԱԿԱՆ ԵՒ ՅԱՆՏԵՆՆԵԱՆ:

Ճշմարտութեան եւ արդարութեան յանձնարար Աստուծոյ, որ աշխարհի համար եղանակի օր մը, ծագեցաւ այս Մերաշխարհի վերել, քող իրել ետագ յաշիւնական յոյսի՝ անհեշ մնայ ձեր սրտերուն մէջ:

Հեռակային փառաբանութեան երբ, որ այդ օր մարդկութեան տաւա խաղաղութեան եւ սիրոյ տեսաւ ծային ճշմարտ, քաղ շարունակեց բեկեցեցեց ճողկներ՝ փառաբանելով տեղաբնական ամեն ամալ, որ կը մրազնեցաւ կեանքի եւ մարդոց սիրտը: Մանաւանդ ներկայիս՝ երբ վերջին շրջապատեց եղած են շարժման ուժեր ու կը գործեն սպանողի ու մահուան բանակներ: Ի՞նչ երկիւթն ունի ճշմարտութեան երբ, իրել տեսաւ ծային պատգամ, անգամ մըն ալ արձագանգեց՝ մեղմելու համար սիրտերու կտրուելուն ու պարզելու համար արդարութեան ու ազատութեան դասին յարգանքը: Այս նպատակաւ չէ՝ որ մեր Սուրբ Եկեղեցին կը հայեց յարձամ. «ԼԻԵՍՅԵՆ, ՊԱՏԵՐԱՍՏՈՒՆԻՆ, ԳԻՒՄԵՆԻՍԻՆ, ՅԱՐԱՆԻՍՏՈՒՆԻՆ, ԲԵՐԵԱՅԻՆ, ՏԵՆԻՍԻՆ, ՍԵՐԻՆ, ԵՒ ԱՐԴԵՐԱՆԻՆ, ԵՒ ՅԵՐԱՐԵՆԻՆ»:

Սիրելի ժողովուրդ Հայոց, ուխտ եւ մանկուծ Ս. Արքեպիսկոպոսի եւ այժմ այստեղ համախմբուած հայ հաւատացեալ եղբայրներդ եւ հորեղ, իրել եւ պատգամաւորներդ ու ներկայացուցիչներդ, ծուր գրած են անհրաժեշտ ֆալախ այս նախնական ու աւետարանական հարային մէջ եւ եւ հաւատարմ, եւ յոյսիդ եւ սիրոյդ ուխտ, զմուտք ու հալաւն կը մատուցենք Մանկացեալ Աստուծոյն իմ իմ շուրջիս կ'այեցեն որ իր Սուրբ Ինքնութեան խորհուրդը ըլլայ ինչ համար տու հոգեւոր վերամանկեան եւ անհատական միաբանութեան:

Այս խորհրդաւոր պատգամ կը նախեմ ինչ սրբազանաւոր վայրի շնորհաբաւ օրհնութիւնն ու ամենա մեր ձայնը երկիւթն ունի ճշմարտութեան երբն կը միացնենք ու կը գոչենք ի լուր ընդ ամենայն տեղիս սիւնեալ մեր ազգակից եւ արեւմտից հաւատացեալ սիրելիներդ. «ՓԱՌԻ Ի ԲԱՐԱՌՈՒՆՍՈՒ ՍԱՏՈՒՐԱՅ ԵՒ ՅԵՐԱՐԵՆԻՆ, ԵՒ ԱՐԴԵՐԱՆԻՆ, ԵՒ ՄԱՐԴԻՆ ԵՒ ԱՆՏՈՒՐԱՅ» ԱՄԵՆ:

Ս. Պատրիարք Հայրը վերադարձաւ երեսուշէմ: Զինք փոխանորդեց, տոնական օրերու առիթով, մեր մէջ գտնուող Տ. Արտաւազդ Արքեպիսկոպոս, որ խօսեցաւ օրուան քարոզը տու:

Նին խորհուրդէն, իր ձայնին զոտ շնորհով ու պարթեւ հասակովը աւելի տպաւորիչ դարձնելով մխիթարութեան ու սիրովանքի իր բառերը. — Գեղեցիկ էր ու մանաւանդ խորհրդաւոր, չորհունէքը, հայ ժողովուրդին այնքան սիրած, մաքուրութեան ու սրբացումի աշխարհաբարութիւնը, հայ տղեկի մը թեւերուն մէջ այնքան երկիւղածութեամբ գրկուած խաղով. — Հրեայ ուսանողներ, ձայնասփռութիւն հայ երգէն հետաքրքրուած հայ Երեսնադէմ արարողութեամբ, հիացիկ նայուածքներով կը հետեւին ծէսերուն ու երգերուն, խառնուած հայ հաւատացեալներու: Կէս զիշերը անցած էր երբ մատուցուեցաւ Ս. Երեսնադէմ երգը ու մեծ Ս. Պատրիարքը, ժամարարութեամբ Տ. Արտաւազդ Արքեպոսի, Առաւօտեան դէմ ժամը Երեսնադէմի գիշերային հակման այս երկարածից պաշտամունքը:

Ուրբաթ առաւօտ, ամբողջ Միաբանութիւնն ու ժողովուրդը, երթին շուրջ հանդիսաւորութեամբ կը վերադառնայ երեսուշէմ. կը բերէ իր աւետիսը Ս. Պատրիարք Հօր, որ կ'ընդունի զայն Պատրիարքարանի Մեծ Դահլիճին մէջ, տալով փոխադարձաբար իր հայրական օրհնութիւնը ամենուն:

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆՔ

Քանի որ Սուրբ Ս. Պատրիարք Հօր 28 յուլ. 1939 թուակիր նամակով կը շնորհաւորէ Ամեն. Ս. Պատրիարք Հօր գահակալութիւնը:

* Նոյեմբեր 29 Դ. — Ժամը 4ին (Կ. Վ.) Երեսուշէմի զպտոց եպիսկոպոսը, որ ժամանակէ մը ի վեր Դահլիճէ կը գտնուէր, վերադարձած ըլլալով տեղս, իր միաբանութիւնով միասին այցելեց պատրիարքարան, եւ իր ու եպիսկոպոսի զպտոց պատրիարքին շնորհաւորութիւնները ներկայացուց Ամեն. Ս. Պատրիարք Հօր գահակալութեան առթիւ:

* Դեկտ. 1 Ուր. — Կէսօրէ վերջ ժամը 2.30ին տեղի ունեցաւ քաղաքիս Y. W. C. A. խորհրդական պաշտարար Y. M. C. A. ի շքեղ շէնքին մէջ նախագահութեամբ Պաղեստինի վեմ. Բարձր Դոմիտի տիկինը՝ Լէյտի Մէք-Մէյքըլի: Հրաւերով ներկայ գտնուեցաւ Ամեն. Ս. Պատրիարք Հայրը՝ հետն ունենալով լուսարարարպետ Դեր. Տ. Կիրեղ Ի. վարդապետը: Նորին Ամենապատուութիւնը արտասանեց բացման աղօթքը: Ներկայ էր նաեւ երեսուշէմի Յունաց Ս. Պատրիարքը որ արտասանեց փակման աղօթքը:

* Դեկտ. 14 Ե. — Ժամը 10.15ին Ամեն. Ս. Պատրիարք Հօր այցելեց Անգլիոյ վեմ. Թագաւորին խոստովանաւոր եւ տեղւոյս Սկոթլանդական եկեղեցւոյ երէց վեր. Նորման Մադլին, ընկերակցութեամբ Տօքթ. Սթիւարթի:

* Դեկտ. 19 Դ. — Ժամը 10.30ին Ամեն. Ս. Պատրիարք Հօր այցելեց Լիբանանի աղգային բուժարանի երեսուշէմի Տիկնանց վարչութիւնը՝ ու այս առթիւ Ս. Պատրիարք Հօր յանձնեց Լ. Պ. 35.470 միլի գումար մը, զոր հանգանակած էր երեսուշէմի հայ բարեգործներէ՝ յօգուտ յիշեալ բուժարանին: Սոյն գումարը Ամեն. Ս. Պա-

տրիարք Հօր կողմէ չէքով մը ղրկուեցաւ Պէյրութ՝ Բուժարանի Խնամակալութեան հաստատութիւնը։

✱ Դեկտ. 20 Դշ. — Կէսօրէ վերջ ժամը 4ին Ամեն. Ս. Պատրիարք Հայրը հետն ունենալով լուսարարապետ Գեր. Տ. Կիւրեղ Ծ. վարդապետը փոխադարձ այցելութեան գնաց Վեր. Նորման Մաղինի։

✱ 26 Դեկտ. — Եւրոպացւոց իննդեան տօնին առթիւ Ս. Պատրիարքը Գեր. լուսարարապետ հայր սուրբի և վարդապետ հետեօղոնքու ընկերակցութեամբ այցելեց Ֆրանչիսկեան Միաբանութեան Կիւսղոտիան, Լատինաց պատրիարքարանը և Անկիլքան եկեղեցւոյ եպիսկոպոսին շնորհաւորելու Ս. Ծնունդը։

Նոյն օրը Տ. Գէորգ Վրդ., Տ. Ներսէս Վրդ. և Տ. Պսակ Վրդ. այցելեցին Յոյն-Հռոմէական-ներու, հաղորդելու Ս. Պատրիարք Հօր շնորհաւորութիւնները Ս. Ծնունդի առթիւ, Իսկ Տ. Շաւարշ Վրդ. և Տ. Բակոր Արեղայ այցելեցին Հայ Հռոմէականաց, նոյն նպատակով։

✱ Յունուար 8 Բշ. — Օրթոտոքս եկեղեցիի իննդեան տօնին առթիւ Ամեն. Ս. Պատրիարք Հօր կողմէ Տնօրէն ժողովոյ անդամ Հոգ. Տ. Գէորգ Վրդ., Տ. Վահան Վրդ., Աւագ Թարգման Տ. Պսակ Վրդ. և Տ. Յովնանէս Արեղայ շնորհաւորական այցելութիւն տուին քաղաքիս Ղպտոց, Ասորոց և Հայէջաց վանքերը։

✱ Յուն. 10 Դշ. — Պատրիարքարանս այցելեց քաղաքիս Իտալական Պ. Փոխ-Հիւպատոսը, Իտալիա իր մեկնումին առթիւ։

✱ Յուն. 15 Բշ. — Ըստ Հին Տոմարի մեր Նոր Տարւոյ առթիւ շնորհաւորական այցելութեան եկան՝

Նախկին քաղաքապետ՝ Բաղլալ Պէյ Նէշաշիպի, Թրքական և Ֆրանսական հիւպատոսները։

Վսեմ. Բարձր Գոմիսիերի կողմէ իր թիկնապահը՝ հետն ունենալով Բուհի Պէյ Ապտէլխաթին։

Շնորհաւորական քարթեր ղրկած էին. քաղաքիս Ռումանական, Եուկոյաւ, Չէխոսլովաք հիւպատոսները։

✱ 20 Յուն. Եր. — Մեր Ս. Իննդեան Տօնին առթիւ, Ամեն. Ս. Պատրիարք Հայրը, պատրիարքարանի մեծ զահրիճին մէջ ընդունեց շնորհաւորական այցելութիւնները՝ Ֆրանչիսկեան Կիւսղոտին, Լատինաց Պատր. Փոխանորդին, Անգլ. Եպիսկոպոսարանի կողմէ՝ Կանոնիկոս Հ. Պրիմէնին, Ղպտոց վանքի Մեծաւորին, Ասորոց վանքի Մեծաւորին, Հայէջաց վանքի Մեծաւորին, Հայ Կաթօլիկաց Պատր. Փոխանորդին, Յոյն Կաթօլիկաց Մեծաւորին և Սինի Տօմիսիոն վանքի Մեծաւորին։

✱ 27 Յուն. Եր. — Պատրիարքարանս այցելեց Եւրոպալէմի Վսեմ. Կառավարչի հօրեղբորդի Rev. C. A. Roach, որ հօլուական պաշտօնով կը մեկնի Պաղատոս։

Տ. ԱՐՏԱԽԱՅԻ ԱՐԻՑՈՊՍ՝ ՄԵՐ ՄԷՋ

Ամեն. Ս. Պատրիարք Հօր մասնաւոր հրաւերով Հալէպի Բարեջան Առաջնորդ Գեր. Տ. Արտաւազ Արքեպս. Սիւրմէեան Յունուար 11ին

Ս. Գաղաքս ժամանեց, Իննդեան տօնները մեկի հետ և մեր մէջ անցնելու նպատակով։ Աւագ Թարգման Տ. Պսակ և Տ. Պարգե վարդապետները Լիւզէն զիմաւորեցին Նորին Սրբազնութիւնը, որ իր ուխտը կատարելէ վերջ Ս. Գլխադրի մատան մէջ՝ ներկայացաւ Ամեն. Ս. Պատրիարք Հօր, իսկ երեկոյեան զէմ հետեօրդ վարդապետներով այցելեց լուսահոգի Տ. Թորգոմ պատրիարքի գերեզմանին։

Սրբազանը Նոր Տարւոյ առթիւ քարոզեց Մայր Տաճարի մէջ. Կէսօրէն յետոյ Նորին Ամենապատուութեան ու Տնօրէն ժողովի անդամներուն հետ այցելեց Ժառ. Վարժ. ուր Պատրիարք Սրբազանը Հօր հրաւերով ինք տուաւ Նոր Տարւոյ պատգամը վարժարանի սաներուն, ժամը 3ին նախագահեց Ս. Թարգմ. Վարժ.ի Ամանորի հանդէսին, և պահէն թիւադրուած խօսեցաւ հանդիսականներուն։ Յաջորդ օրը, Երկուշաբթի, Մատենադարանի Տեսչութեան մասնաւոր հրաւերով, Նորին Սրբազնութիւնը քանախօսեց Միաբանութեան, աշակերտութեան, եւ ընտրեալ քաղմութեան մը, Սամարիոյ եւ անդ կատարուած նորագոյն պիւղուսներու մասին։ Իննդեան ճրագալոյցը եւ տօնը անցուց Միաբանութեան հետ ի Բիթլիհէմ, հսկելով ամբողջ գիշերը, եւ առաւօտեան զէմ քարոզեց ու պատարագեց Ս. Ալբին վրայ։ Նմանապէս Անուանակոչութեան տօնին առթիւ պատարագեց Ս. Գերեզմանին վրայ եւ տպաւորիչ քարոզ մը խօսեցաւ։ Նոյն օրն իսկ, ժամը մէկին մեկնեցաւ Ս. Գաղաքէս։

ՄԵԿՆՈՒՄ ԺԱՄԱՆՈՒՄ

✱ 9 Յուն. Դշ. — ՀայՓայի հօգի որ տեսուչ Տ. Յուսիկ Վրդ. քանի մը օրուան համար եզրկտուս երթալու արտօնութիւն ստացած ըլլալով Տ. Շնորհք Վրդ. ՀայՓա մեկնեցաւ գինքը փոխանորդելու իր բացակայութեան վերադարձաւ Յունուար 16ին։

✱ 27 Յուն. Եր. — Տ. Շահէ Արեղայ Գաղա ղրկուեցաւ տեղւոյն փոքրաթիւ հայութիւնը հոգեւորապէս մխիթարելու և հաղորդելու, Ս. Երեմիական տօնին առթիւ վերադարձաւ յաջորդ օր Կէսօրէն վերջ։

✱ 29 Յուն. Բշ. — Նոր Զուլայի Հոգեւոր Դըպրանոցի վերատեսուչը՝ Տ. Թէոդորոս Ծ. Վրդ. Խաչակեան որ չուրջ հինգ ամիսներէ ի վեր մեր մէջ կը գտնուէր հիւրաբար, այսօր մեկնեցաւ իր հայրենիքը, Եզրկտոսի և Հնդկաստանի ճամբով։

ՆՈՐ ՊԱՇՏՈՆՆԵՐ

Տ. Արթուր Վրդ. հրաժարած ըլլալով Ժառ. Վարժ.ի Փոխ Տեսչութեան պաշտօնէն, զոր կը վարէր երեք տարիներէ ի վեր, իր տեղ սոյն պաշտօնին կանչուեցաւ հայրենի թղթակցութեանց ատենադպրը՝ Տ. Հրազդան Արեղայ։ Վերջնոյն նախկին պաշտօնը յանձնուեցաւ տպարանի փոխ տեսուչ Տ. Յակոբ Արեղայի, իսկ տպարանի փոխ տեսուչ նշանակուեցաւ Տ. Շահէ Արեղայ։

ՄԵՍՐՈՎԷ 3. ՍԷԹԵԱՆ

ՆՈՐ-ԶՈՒՂԱՅԵՑԻ

Նախորդ սերունդներին պատկանող նշանաւոր գէմքեր կան, որոնք իրենց մատուցած ծառայութեամբ ու մեծարժէք նրախտիքով չը պէտք է մոռացին, այլ յիշատակի մի անկիւն պէտք է ունենան ամեն մի հայի սրտի խորքում:

Այդպիսի գէմքերից էր՝ միշտ իրեն «Նոր Զուգակցի» յորջորջելու պատիւն համարող Մեսրովք Յ. Սէթեանը, որ կնքեց իր մահկանացուն Կալիաթայում Հոկտ. 31-ին, 68 տարեկան հասակի մէջ:

Հանգուցեալը իր ծննդավայր Նոր-Զուգայի մէջ, դեռ տղայական հասակում, ցոյց է տուել որ իր արտակարգ ընդունակութիւնների շնորհիւ կարող էր զրոյսի մարզի մէջ իր արժանի տեղը գրաւել, ուստի եւ նրա հայրը — Յակովբ Սէթեանը — զտնելով որ Նոր-Զուգան իր 80-ական թւականների ուսումնական մասշտաբով անկարող էր գոհացումն տալ իր ուսումնաձարաւ որդուն, բերում է Կալիաթա եւ մտնում «Հայոց Մարդասիրական Ճեմարան»ը, որի ուսումնական ընթացքը երկու տարւայ ընթացքում աւարտում է ամենամեծ յաջողութեամբ, արժանանալով «ոսկէ մէտալ» մրցանակի:

Բայց հագիւ 20 տարին բոլորած պատանի Մեսրովքի մէջ յառաջդիմութեան ցանկութիւնը անյազ էր եւ ընթերցասիրութեան ու ինքնաշխատութեան կորովը զօրեղ: Նա անբուն գիշերներ է լուսացնում, հետեւելով անգլիական եւ հայ գրականութեան, վերջինի մէջ գրաբարը իր «հանգստական հաւատոյն» դարձնելով: Այդ իսկ պատճառով եւ նա սկզբունք էր դարձրել ո՛չ մի տող աշխարհաբար չը գրել եւ ստացած նամակներին էլ «ոսկեղինիկ գրաբար»ով պատասխանել: Ո՞վ չէ յիշում արտասահմանի հայ մամուլի մէջ նրա գրաբար յօդւածները, միշտ համեմատ՝ իր իտէալը կազմող՝ Մեսրովք Թադիատեանի խօսքերով:

Կեանքի վրայ հանգուցեալը նայում էր փրկիստփայական աչքերով: Նա ունեցել է լաւ ու վատ օրեր, ինչպէս բոլորն են ունենում, բայց ո՛չ վատ օրերն են յուսահատեցրել նրան եւ ո՛չ էլ լաւ օրերը ոգեւորել: Հանգուցեալն ընտրել էր իր համար ամուրի

կեանքը, զիրքն ու գրիչը յատկացնելով միակ ընկերն ու մխիթարութիւնը:

Անգլիագիտութեան մէջ ձեռք բերած արտասովոր յառաջդիմութեամբ եւ օժտուած գրելու կարողութեամբ, 1895 թւին, 24 տարեկան Մեսրովք հրատարակում է իր առաջին նրախայրերը «Հնդկաստանի հայոց համառօտ պատմութիւն»ը, 2օնւած Անգլիոյ օրւայ նախարարապետ Կլաւտոսին, ի գնահատութիւն հայկական դատի համար նրա տաժած համակրանքին, որպիսի ձօնի համար երիտասարդ հեղինակը ստանում է գոհունակութեան եւ խրախուսանքի ինքնագիր պատասխան:

Գրական-բանասիրական աշխարհին ըստպատրելու տենչով բռնւած, ժրջան մեղւի նման, նրանց հիւթովն ու ննկտարովը սնանկու եւ արբենալու համար որպիսի՝ չարքաշ օրեր է ունեցել հանգուցեալը: Նա 45 երկար տարիներ, տրոպիքական երկրներին յատուկ կլիմայական սոսկալի պայմանների տակ, տընել է Հնդկաստանի չորս ծագերից հաւաքել եւ մոռացութիւնից լոյս աշխարհ բերել նախնի մեծագործ հայերին — Սօջա Իսրայէլ Սարհառին, Սօջա Պետրոս Ոսկանին, Ադա Խաչիկ Առաքելին, Սօջամալին, Գօռգին Սանին եւ — չերկարելու համար շարքը — իրենց հոյակապ գործերով՝ հայ անունը պանծացնող՝ ուրիշ շատ նախնիքների: Հանգուցեալի «Հայերն Հնդկաստանում» անգլերէն մեծահատոր վերջին աշխատութիւնը (տպագրւած 1937 թւին, եւ բաղկացած 629 էջից), հաշւի չառնելով նիւթի հետ կապ չունեցող մի քանի շեղումները, մի գլուխ գործոց է, որի համար աշխարհահռչակ բանաստեղծ՝ Դր. Ռաբինդրանաթ Թագորը իրաւամբ որակել է «հնախուզական տքնաջան աշխատանքի մի յուշարձան»: Եւ նոյնքան իրաւամբ պէտք է յայտնել, որ հանգուցեալի այս աշխատութիւնը միջազգային մեծ փութօր հանեց, ըստ որում Լոնդոնի «Times» օրաթերթից սկսեալ մինչեւ Կալիաթայի «The Statesman» եւ Հնդկ օրաթերթերը, ինչպէս եւ արտասահմանի համարեայ բոլոր հայ թերթերն ու ամսագրերը գրախօսականներ ու գնահատականներ նւիրեցին:

Հանգուցեալը պատիւն ունեցաւ ըստանալու նաեւ Հնդկաստանի Փոխ-արքայաւորանից, Բէնգալի Նահանգապետարանից եւ Լոնդոնի՝ Հնդկաստանի Գործոց Նախարարութիւնից գոհունակութեան գրութիւններ: Նրա հրատարակած մեծահատոր աշխատութեան արձագանքն այնքան զօրեղ եղաւ որ հեռաւոր Ամերիկայից զանազան ազգային-

ներ, ինչպէս եւ եւրոպայի քաղաքներից, որոնց թուում եւ վատիկանից պատուէրներ ստացւեցին:

Անկախ իր գրական աշխատանքներից, հանգուցեալը անգամ էր նաեւ Բէնզալի Արքայական Ասիական Ընկերութեան, Մեծն-Բրիտանիոյ եւ Իրլանտայի Արքայական Ասիական Ընկերութեան, Կալկաթայի Պատմական Ընկերութեան, Ամերիկայի հին դրամական (numismatic) Միութեան, Բէնզալի գրադարանական միութեան եւ Քննիչ Կալկաթայի Համալսարանի՝ գրաբար եւ աշխարհիկ հայ լեզուների: Աւելացնենք այս բոլորի վրայ եւ այն, որ անցեալ 1938 թին Քէհրանի Դիտութեան Ակադեմիան իր յատուկ պաշտօնագրով տւեց նրան «պրօֆէսոր»ի տիտղոսը:

Իր անդամակցական հանգամանքով, հանգուցեալը օտարազգի ծանօթների ու բարեկամների լայն շրջան ունէր եւ երբեմն Հայ մեծագործութիւններն ու Հայ կուլտուրան դասախօսութիւնների նիւթ էր դարձնում Բէնզալի Արքայական Ասիական Ընկ. տարեկան հաւաքոյթների մէջ:

Հանգուցեալը իւրովւան ծառայութիւնը չէ զլացել նաեւ ազգային-հասարակական ասպարիզում: Վարել է Կալկաթայի Հայոց Եկեղեցական Յանձնախմբի եւ Մարդասիրական ձեմարանի Հոգաբարձութեան անդամակցութեան պաշտօնները: Միջանկեալ աւելացնենք, որ Հնդկաստանի հին հայոց տոհմային մանրամասնութիւնները գիտէր ամենայն ճշտութեամբ, այդ իսկ պատճառով էլ՝ իր սուղ ժամերից բաժին էր հանում իրեն ղեմողների նախնեաց ճիւղագրութիւնները կազմելու եւ նրանց պէտքերին ծառայեցնելու համար:

1928 թին Կալկաթայի հայ հասարակութիւնը մեծ շքով տօնեց հանգուցեալի 40-ամեայ գրական գործունէութեան յորդեանը, որի առթիւ ստացւած բազմաթիւ շնորհաւորական հեռագիրների ու զրուցութիւնների թուում պէտք է յիշել Գէորգ Ե. երջանկայիշատակ Արքայազոյն կաթողիկոսի եւ Թեմի օրւայ Առաջնորդ Արքայական Մեսրոպ Մագիստրոս արք-եպիսկոպոսի օրհնութեան կոնդակները:

Անյուսալիօրէն քայքայւած առողջութեամբ, չը նայած իր բազմաշխատ ձեռքն անգոր էր անգամ գրիչ բռնելու, սակայն տեսնելու էր թէ ինչպէս նա կորացած քամակով օրն ի բուն նստած էր գրասեղանի առաջ՝ աշխատելիս: Նա մարմնացումն էր աշխատասիրութեան, տիպարն էր անդու տքնութեան: Սակայն մահւան նախընթաց

երեք ամիսները ընկճեց անողոր հիւանդութեան ծանրութեան տակ, զգալով որ «աւուրք իւր երեկոյացեալ են», ուստի եւ անհունօրէն մտահոգ էր, որ այլեւս զրկւած էր իր կիսաւարտ գործերը վերջացնելու եւ դեռ նորերը ձեռնարկելու անդարձ հնարաւորութիւնից:

Ահա այսպիսի արգասալից, բայց չարքաշ կեանք ապրեց Նոր-Ջուղայեցի Մեսրոպ Ե. Սէթեանը — մէկը հայ ժողովրդի՝ հայ հոգով ու հայ սրտով սնած ու մեծացած զաւակներից — որի յուզարկաւորութիւնը կատարեց ամսոյս 1-ին (Նոյեմբեր) սուար հասարակութեան ներկայութեամբ: Ծաղկեպսակներ էին դրւած հանգուցեալի դագաղի վրայ՝ Կալկաթայի հայոց վիճակաւոր բահանների, Եկեղեցական Վարչութեան, Հայոց Մարդասիրական ձեմարանի Հոգաբարձութեան, Ուսուցչական խմբի, աշակերտութեան եւ յարգողների կողմից: Ի նշան սգի, փակ էին Եկեղեցական Վարչութեան գրասենեակը եւ ձեմարանը. աշակերտութիւնը ուսուցչական կազմի հետ ներկայ էր յուզարկաւորութեանը: Եկեղեցում, դագաղի առաջ, քաղաքիս հայոց վիճակաւոր Տ. Ներսէս քահ. Դաւթեանը մի դամբանականով հանգուցեալի շուրջ վերլիշումներ անելով, դուատեց մատուցած ծառայութիւնները գրական-բանասիրական աշխարհին՝ հին հնդկահայոց մեծագործութիւնները անյայտութիւնից ի յայտ բերելու մէջ եւ եզրակացրեց որ հանգուցեալի մահը մի անսխալարիւնիք բաց է թողնում Հնդկահայ գաղութի մէջ, որպիսի բացը բնականօրէն անդրադառնում էր եւ գրական-բանասիրական անդաստանի վրայ:

Հանգուցեալի մահւան առթիւ Կալկաթայի «The Statesman» օրաթիւթը այսպէս էր արտայայտուում. — «Պ. Մեսրոպ Ե. Սէթեանի մահւամբ հայ հասարակութիւնը կորցրել է մէկի, որ երիտասարդ օրերից նիւրեց իրեն հայ պատմութեան եւ կուլտուրային: Իր հետախուզութիւններով, նա ո՛չ միայն լոյս սփռեց հին հայերի՝ Հնդկաստանի մէջ հաստատման ծագումի եւ ընթացքի, այլեւ երկրի պատմութեան վրայ: Լինելով մի տքնաշան ուսումնական, նա այս նահանգի կրթական մարզում ճանաչւած մի հեղինակութիւն էր»:

Յարգա՛նք իր յիշատակին եւ հանգիստ յոգնատանջ աճիւնին:

ԹԱՂԱԿԻՑ ՆՈՐ-ՋՈՒՂԱՅԵՑԻ

Տ. ՎՌԱՄՇԱՊՈՒՆ ԱՐՔԵՊՍ. ՔԻՊԱՐԵԱՆ

Յաւով կ'իմանանք այս պատուական եւ վաստակաւոր եկեղեցականին մահը, որ հետեւանքը եղած է յառաջացած տարիքի: Սրբազանը կը վախճանի իբրեւ 80-ամեայ, լցեալ աւուրքը: Բանի մը տարիէ իվեր զրեթէ անգործութեան մատնուած էր եւ կը խնամուէր հիւանդանոցի մէջ:

Տ. Վրամշապուհ Արք. ծնած է Շապին-Գարահիսար. ամուսնացեալ քահանայ ձեռնադրուած քայց կանուխէն այրիացած: Փամանակ մը պաշտօնավարած է Կ. Պոլիս Գատը գիւղ, ուրկէ Հովիւ ընտրուած է Բարիգի Թեմին եւ ուր կը պաշտօնավարէր մինչեւ իր մահը: Երջանկայիշատակ է. Դուրեան Պատրիարքէ վարդապետական աստիճան ստացած եւ քանի մը տարի վերջ ալ եպիսկոպոսացած՝ արժանալով նաեւ արքութեան պատուին: Վերջին տարիներուն երբ ալ զրեթէ գործէ քաշուած էր, Բարիգէն կատարուած դիմումին վրայ, իրեն իբրեւ փոխանորդ զրկուած էր Ս. Սթոպոյս Միաբաններէն Տ. Տիրան Վրդ. Ենթոյեան:

Իր պաշտօնավարութեան ընթացքին Սրբազանը ցոյց տուած է անձնուէր ոգի մը, բարձր պահելով հայ եկեղեցականի պատիւը, իր ուղղամիտ եւ պարկեշտ գործունէութեամբ սիրուած ու յարգուած է ան ամենքէն: Սրբազանը կը վախճանի իր ընթացքը լիովին կատարած ըլլալու գոհունակութեամբ, հետը տանելով ամբասիր եկեղեցականի մը համբաւը, եւ աստ ձգելով բարի եկեղեցականի իր օրինակը:

Յիշատակն արդարոց օրհնութեամբ եղիցի:

Տ. ԽՈՐԷՆ ՔԶՆՅ. ՄԵԼԻՔՇԱՆ

Խոր վիշտով կը լսենք նաեւ Գահիրէի քահանաներէն Տ. Խորէն Քահանայ Մելիքչահ հօր մահը, արդիւնք սրտի կաթուածին:

Տէր Հայրը շուրջ հինգ տարիներէ ի վեր կը պաշտօնավարէր իբրեւ քահանայ եւ իբրեւ ղեւանապետ Գահիրէի Ազգ. Առաջնորդարանին: Իր արժանիքով եւ մտերիմ ու անկեղծ վարմունքով ընդհանուր համակրանք մը ստեղծած էր իր շուրջ:

Կը վախճանի 57 տարեկան հասակին, ծնած ըլլալով 1883 ին ի Գաղատիա, ուսումը առած Արմաշու Դպրեւանքին մէջ. մտած աշխարհական կենցաղ, ունեցած գովելի պաշտօնավարութիւններ Պոլսոյ ազգային շրջանակին մէջ: 1922 ին մեկնած Պոլիսէն եւ ապաստանած Բարիգ, ուրկէ 1935 ին կանչուած է Գահիրէ եւ մտած եկեղեցական ասպարէզ: Եղած է զարգացած հոգեւորական ու եկեղեցիի անձնուէր պաշտօնեայ:

Դժբախտութեանց եւ ընտանեկան վիշտերու բովէ մը անցնելով կը մտնէ Տէր Հայրը իր յաւիտենական հանգիստը:

Խաղաղութիւն իր հոգիին:

Proprietor - His Beatitude the Armenian Patriarch of Jerusalem. Armenian Patriarchate, Jerusalem.

Editor - Father Shnorh Kaloustian. Armenian Convent, Jerusalem.

Printed by the Armenian Convent Printing Press, Jerusalem.